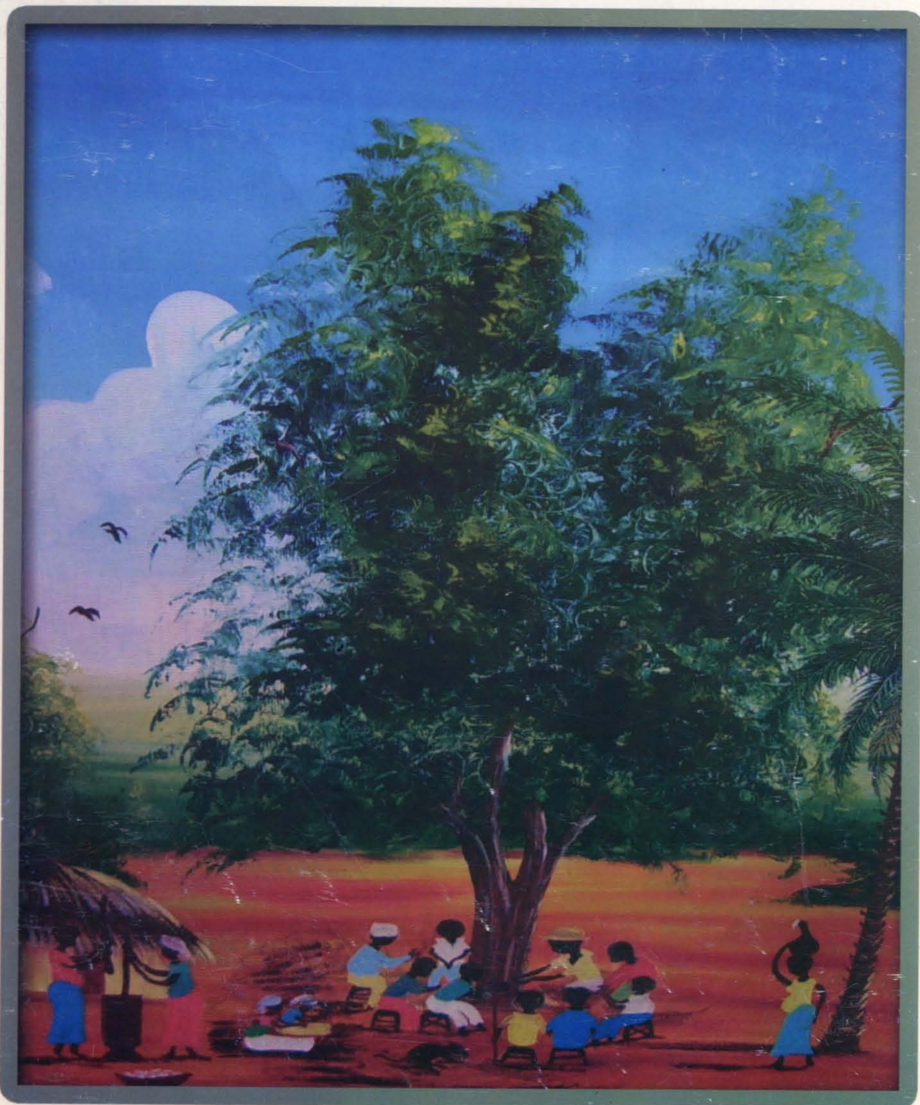
Cordeiro Ernesto Nzakundomba

NKONGO YE KISI KONGO

NKONGO YE KISI KONGO

Ficha Técnica:

Nkongo ye Kisi Kongo

Autor: Cordeiro Ernesto Nzakundomba

Tiragem: 1500 exemplares

Paginação: Imprensa Nacional-E.P.

Impressão e Acabamento: Imprensa Nacional-E.P.

Rua Henrique de Carvalho, n.º 2

1.ª Edição, Luanda, Dezembro de 2006

Depósito Legal n.º 4063/06

NKONGO YE KISI KONGO

Cordeiro Ernesto Nzakundomba

Imprensa Nacional-E.P.

Luanda, Dezembro de 2006

NTU MIA MAMBU

I. LUSUNZULU

Fi nkanda fiafi nsonekene fio mu teza susumuna ngindu za nkangu wuzo langa tanga nsamu mu ndinga z'eto za kisi nsi, ye ku ba sadisa mu tona kadilu ye nswaswani za fu mu konso mbandu.

Mu nkanda wau, ovo ntangi katomene yindula ye tona ngindu za nsoneki ko, lenda kuki dia kiuvu mu vava zaya keti vo yani nsoneki ku nki a mbandu kena: ya tandu kia zi nkulu yovo mu tandu kia mpa. E lüzolo ye keto dia nsoneki ka mu sola tandu ko, ka mu lungisa ngatu yelesa konso fu ya tandu eki yovo kina ko, kansi mu sosa kiesesa kw'a tangi vo nswaswani yi kalanga mu tandu ya wantu. Mu kuma kia sia vo e lekwa, bulu ye wantu awukulu k'a wutukilanga ngatu vangamanga mu lumbu ki mosi ko, ka ba lendi kala mpila mosi ko, ka balendi vongela ku mosi ngatu kala ntela mosi ko. Diau di mosi muna ngindu za wantu ye bulu zi swaswananga mu muntu – muntu ye kanda – kanda; kadilu yi swaswananga mu zunga – zunga ye nsi mu nsi. Muna bulu mpe bena ye nswaswani mu bulu–bulu evo mbizi mu mbizi. Dilenda tezwa mu ndilu, e bulu evo wantu a wonso ka bazolanga ndia mosi ko. Vena ye zunga yi toma diwanga luku, vena ye yankaka batoma dianga loso. Muna luku mpe vena nswaswani, a nkaka luku lwa madioko badianga e mu zunga ya nkaka lwa masangu evo lwa «mbala» badianga. Kwa bulu vena ye bulu yi dianga ndianga ye makaya ma nti, kansi e bulu ya nkaka mbizi a menga kaka ba dianga. Nswaswani za yingi zina mu nza ye mu zingu, dimonekanga muna zi nzo e se ye ana evo ngudi ye ana ba swaswananga mu ngindu ye kadilu mudiambu dia tandu, fulu ya ngutukilu ye ntindu mia zingu ba zinganga mu vata yovo mu mbanza. E nswaswani za fu ye ngindu zi kwizanga mu kuma kia nswaswani za zingu kisobanga mvula ka mvula ye wantu a landanga luzolo lwa ntangu «tandu» wuna yizolele bazingila wu ba vanga. Yi mukuma kiokio diyindulwilu vo dia mbote mu soneka mena ma monekanga ye sunzula mo kwa wantu mu ku basadisa ye ku bakiesesa zayi mu tini ye mambu yina tuzeye.

II. TANDU KIA NKULU

Mu vovela tandu kia nkulu, dia wete mu songa vo yi tandu kia zingu kia nkulu z'eto ka za zaya luyalu lw'a nzenza ko bonso: Lukezo, Belezi, Fwalansa ye Ngelezo. Mu tandu kiokio, mu nsieto ka mwa kele nzo za nkanda ko. I sia vo kaba longokelenge masono ko, nze yi mu ntangu ya yiz'e mindele a zibul'e nzo za nkanda.

Mu tandu kina, ka va kala makumbi ko, kani ndeki e wantu a wonso mu malu a diatilanga. Bakala ye mazandu, nzo za nlongo, bakala ba toma kubama mu kiyala yi bosi mu ntangu yina minsiku ngolo mia kele ye mia toma zitiswanga kwa nkangu. Mu tandu kia nkulu e wantu a toma zinganga mvu mia yingi, muna ma vata mwa kalanga ye nunu, zi nkaka za yanikinungu ku mwini mu kuma kia ku bakasumuna e nitu mu nkondwa za sadilwa kilenda yandula nzo ani wau vo e tiya tuka lekelanga mpimpa za wonso. Bantu ba toma zinganga kwa yingi kadi batoma dianga kia mbote, ka bakala ye nkondwa za madia ngatu maza ko. E ndia ya lungwa kadi mu ntoto ye mfinda zau yatukanga.

Mvwandilu mu vata

E ntunga muna ma vata, za landang'e mvila za makanda. Ka va kele muntu mosi ko wa mwisi kongo wa kondel'o luvila, konso kwa vata dia zayakenenanga mu nkumbu a mbut'a muntu a talang'e mambu ma kanda dia zingilanga mo. Wawu vo e mpangi ye mbunzi ka balendi sompana ko, ngudi ye mwana mpe nsiku mu sompana, ba landang'e ngenga kuna batuka mu kwenda zitikila ye sompa wantu nkaka yi kuna vo esi kikongo bazinganga muna ma vata mawu kumosi ye ma ko ye nzadi, a wutuki ye a leloki kumosi ye mi ntungila evo mi ngizila. O mungizila evo mu ntungila yi muntu wa lembi zaya kwe ka tuka muna menga, yi sia vo ka wutukila ngatu tekolwelwa mu vata diodio ko wa yiza, muntu a kola lombele ka tunga kwani muna vata kwa zi mfumu za vata.

Wawu vo muntu nzenza, ka zayakene ko, e diambu dia siswanga kwa zi mbanda – mbanda, mbuta za wantu a fimpa ye sola ka lenda tunga vo ka lendi ko. Mu kuma kia mwanda ye ngindu za ki muntu ye zola, ndonga ba vewangwa nswa mu tunga mu lunda mvovo wa sis'a mbuta vo: e vata vo ka di tunganga nzenza ko dia mbi. Mu luzitu lwa mvovo miomio a engi ba vewangw'e nswa mu tunga mu fulu yina ba songwangwa kwa mfumu a vata. O vo nzenza o songelo vena ka tunga, ka fwete songwa mp'e teko kia meza ye muna ka fwete dila: nzanza ye mfinda ka vetela ye lek'e ntambu.

O vo muntu ndioyo wa singama, wa vwanda, lenda sompa ye vanga mbongo a wantu mu vata diodio kondwa kwa mpasi: vo se wa mbi, kingumba, wa kotesanga ntiakalakani mu vata ye mu kanda dia ntambula muna vata. E nzengo a nzaki yi yinganes'e yani muntu. Va mbandu a mpil'e yoyo a mbuta vo: NZENZA TELE NTANGU MU VATA, YI DIA NKATULA KUNA KA TUKA. Di vovele vo e momo se ka venge ma ka yingilwa kuna ka wutukila, a nlakwa di ka yiza vukumukini e kwaku. Mu tini ya yingi wawu mu zunga ya kisi kongo, ba zinganga ye sompana ye wantu a zunga ka bazaya ko ba kituka se besi ma vata ba wutana, ba tekola ye ba vilakanwa vo ka kati–kati kwa esi vata ko, kansi bazinganga kondwa mpambani ngatu vawulwa. Mu tandu ki lende, diambu dia nzengo za vonda yimpumbulu dia katulwa, wantu a wonsono a natang'e nkanu, afusulang'e makand'e nsoni, a yi mpumbulu ye yingumba ba monekena nzengo a nkaka: teka kenda kwa nda mu katul'e ntokani mu kanda. E wantu ena a sumbwangwa vo ba lweke muna vata a tambulwangwa ye sunzulwa kwa esi belo, kanda ye besi vata vo esi kanda. Mu zingu kia mwisi kongo e luzitu muna fulu kia ntete lwa bakidingi. Yi kuma nsiku mu vova vo e ngandi muntu a nsumba, nki a mpila yi fwemena, nkanu a nene mu samuna vo: wu muntu a nsumba. Kina ma vwandilwa fwete songelela kuna ka sumbilwa, ntalu yi na ka sumbwa ye mbala wa nsumba mpasi vo kenda vutulwa. Kana nkutu vo e mbala wa nsumba wuna ye moyo, ka fwete vova vo: mbut'ani bonga ka yenda ku mbonga kuna ka wutukila. O zeye vo, ngeye o zeye kuna ka tuka mbote wa tu songa kuna wa nsumbila ye ntalu ka fwa. Wawu vo ka di vovelwangwa ko, mpasi mu van'e ntalu ye vova kuna ka tuka e mbal'o vovele wo wa futiswang'e nkanu a nkombo ye ngulu mu vutul'e menga ka fuswidi e nsoni ma mwisi kanda. Nzengo za mpil'a yoyo za mbumba za ngolo za vwandisanga ndong'a wantu a nzenza muna mavata kondwa ntantani ngatu vo mvwezo. E mvwandilu ya sadisa mu bundakesa makanda ma yingi ma zunga ya vambana, ba sompana ye ba wutana mpe batekola, ba kitukanga wantu a menga ye nsuni mi mosi, bazinga ye tanga mambu ku mosi mu nwanina nluta miawu kintwadi. Mpambani za makanda za kotanga mu kuma kia mfwilu evo se zi nsanga za makento ka zi twa singika ma wuta ko muna ba sompela, dia vanganga mpasi wawu vo konso muntu vo kolele ka fwete sompa, ka wuta ye ka tekola. Mu diodio a mbuta mu toma vwanda ye zinga, ba yangalalanga vo sompele wa wuta e ana diaka beza wuta ba tekelo mu lungis'e mvovo wa sia vo e sompa, ki nkita e wuta yi nluta. Bosi diaka awu vo e wuta vo ka kwawu ko e tekola yi kun'e mpanda ye ndongo. A landakese diaka, awu vo: kimfwamfwa – mfwa ki mpinga – mpinga, vo ka mu mwana ko, mu ntekelo. E mpovo evo e ngana zazi yi za kasumunang'e wantu mu sompa mpasi vo ka wuta ye ka tekola kadi e lumbu ka fwa se ka sadila vo ka mu mwana ko mu ntekelo andi. Di vovele vo e zina diani ka di fwa ko ngatu vila wawu vo wa wuta kwani ye tekola. Mu nsangani muna tunga mu vata di mosi, sompana ye sangan'e menga kala ye mpatu, mpelo ye bulu mu ntoto mosi yi kuma ya toma vwandisanga wantu

kumosi ye toma vonges'e mvila za ma kanda ma esi kongo. Mu fu ye kadilu ya zita ye zitaziana, nzonza ye mpambani ka za kelenge beni ko, mu diodio e mvwandilu ya mbote ya kele, ya luvuvamu, ye wungudi kwa wantu a wonsono ntungi ye nzenza, a kento ye akala tuka mbuta ye a leke muna mavata.

E vata yi kinvuka kia simbanga nkangu a luvila lumosi (kanda) mu kisadisa ye kisimba mu lunda lusansu lwa tuku diau mu nkaka mosi, basisilwa mfinda, nkoko ye ntoto. Muna ntoto mu bafwete vata mbongo zaukulu ba fwete zingila, balenda tunga konso mpila bazolele wau vo e ntoto wau kibeni. Mu mfinda mu balekelanga ntambu mu baka bulu ya mfuta, muna bazengelanga nti mu ntunga zi nzo, e mi nsinga mu leka ntambu ye kankala zi nzo mia tukanga muna zi mfinda zau. Ma lavu ma nsamba, ngazi za vananga nkandi ye mbasa mu fukil'e nzo za zengelwanga muna maba ma menanga muna mfinda zau kaka. E nkoko mia vananga maza ma nwa, ma yola, kadi mu ntangu yoyo muntu ka fwete kwenda kuna nkoko mu yola «sukula nitu» antu ka bakala ye mpila ba fwete tudila maza ku nzo ko vo ka nata mo mu nkalu ko. Mu kolo kiokio wantu a kala a toma simbana kadi a kangama mu mvwilu a ntwadi ya mfinda, ntoto ye nkoko miomio mia kanda diau kulu dia sunzulwan gwa kwa mfumu a kanda.

E vata dia tungilwanga mu belo – belo. Yi sia vo muna ntangu yina wau vo e kanda dia yikanena mu menga ma nkulu miau, batunganga va mosi kansi bazayanga ngutuka zau. E kanda dia kayananga mu vumu – vumu, konso vumu kia tungilanga va mosi; belo kia mvimba. Kuna belo kufwete solwa e mbut'a belo ndiona lenda sunzulanga konso mvovo mikubikilu kwa nkangu ngatu mpe konso diambu difwete talwa kuna belo difwete lwakila va «moko mani» ntete bosi disinga talwa kwa nkangu wuzingilanga kuna belo. E ma vata ma kisi nsieto ye belo yani yitoma vewanga nkumbu za mbut'a muntu wa tungidi mo. Mbandu nze se kinteka e muntu wa tungidi dio NTEKA, bonso kinanga, vata dia ngani dia NANGA watunga dio.

E nkubameno za ma vata za singama kikilu za kala, kimfumu kia yantikilanga mu mfumu a lumbu, evo se dilundanga nkento evo a kento ye ana muna nzo evo muna zinzo zani katunga yi za bokelelwanga vo lumbu. E tumbu twa kala vumu kimosi bosi twa landana twa yikilwangwa vo belo. O mbut'a mpangi zozo za tunga va mosi kuna belo yi mfumu a belo wa talanga mambu ma wonsono ma nkangu wazingilanga ko. Konso nsamu ovo se ka wutadilu ntete kuna belo ko, ka wu lendi luta kuna kati kwa vata ko. Nkete menda kuna kati kwa vata, wana kuna belo ka wulendakene ko; Isia vo wa bala. Va kelenge ye nsamu ka milendi telwa ku belo ko kadi mu nsamu miomio mwa kala wantu a belo ya swaswana, diakalanga mu vovana ye wizana mu ndambu za wonsono ye tala diambu vo se ka dimene ko, bosi se dilenda filwa kuna nsanda kwa mfumu a vata. Mambu ma vovelwanga ku belo, bosi ma manisinanga mu futa nsiku a nsusu evo malavu, kansi na menda ku lumbu lwa mfumu vena ntandu malavu vwandisidi e mfumu ye nganga.

Mu konso belo kia kalanga ye mbuta za wantu, ndona za makento za kelenge ye salu kia sansa ye longa lusansu lwa vumu, kanda ye vata diau. Mbuta zozo ye ndona za makento wau vo se mbuta kwau, basala ki mpumpa, muna zi nzo zau bazinganga ye ana ye a tekelo awu ba tiemeng'e nkuni ye baka maza mu sia muna zinzo za mbuta za wantu ye ndona za makento. Nkuni za kala ye mfunu miole; za yotela mu katula kiozi, bosi muna mpimpa e tiya se ka twa yotela kaka ko, se twa mwena konso kima evo konso fulu muna kati kwa nzo wau vo muna ntangu yina e minda ka mia kalanga ko. E nzo zozo za bokelelwanga vo: SEKA evo KIBANGA.

Mu Seka

E seka yovo kibanga yi nzo ya tungwa muna belo evo mu vata mu zingisila mbut'a muntu evo ndon'a nkento wa zinganga yani kaka «MPUMPA» wa lundang'e ana ye a tekelo. Nzo a lusansu mu longokela mbumba za vumu, za kanda ye za vata dina ye zunga kiau kulu ye makanda matunga mo.

E seka nzo a mfunu muna tandu kina kia zi mbuta, yi muna matoko ye ndumba balongelwanga mavangu ma mbote mu zaya ndungidi ye ngelele, ba longwanga mpila ba fwete tinina nkanu. Muna seka ndumba ye ma toko ba zayanga tuku dia kanda diau, a kinani yi nkulu zau, kweyi ba tuka, mu nki a luvila ba wutukila, nani evo nki a luvila ba sompananga ye ba toma sasilwang'e mbongo a wantu. E kuma ka ba lendi sompana ye nvila za nkaka ko, ke mu sungula zina kaba zeye lusansu ko. Muna seka mpe ba longelwanga mpila za ma kanda ma mbi ye ma mbote. Ba longwanga nswaswani za nkisi mina muna ma kanda, ba zayiswanga weyi balenda lundila kanda diau, basasilwanga ngangu mu tinisa an'a ngani mu nkisi mia kanda diau ye awu mosi mu kilunda mu mi nkisi mia ma kanda ma nkaka.

E mpila za ma longi mama, ka ma venongo kwa wantu a wonsono ko. E zi mbuta za longokanga ntima evo fu ya an'a nkazi ye a tekelo ena a bwa e ntima ye ngindu za vuvama, a nkwa ntona ye ngemba, a lemvoka ye a nkwa luzitu ye vumi muna wantu. Kwa ma toko ye ndumba za kadilu ya mpil'e yoyo kaka ba longwanga ye songwa e mbumba za vumu, za kanda ye za vata. E mbuta za kalanga ye wonga mu sisa lusansu kwa muntu a lulendo, wa nkwa ngolo ye luvwezo kadi lenda mwang'e kanda ye vata vo kazaya kaka embumba yawu kulu.

Muna tandu kina, e nsamu a kindoki ye nkisi mia kanda mia lendenge mu vumu – vumu ye kanda – kanda. O vo ka luna vumu ki mosi ko ngatu vo kanda di mosi, na luvana mwana evo ntekelo eno e kindoki lunete nkanu a nene, wu fwete fundwa ye teleselwa ma ko ye nzadi vena zunga. O vo ma vovelo, mawizanene,

e ngelele yi monekene ye yi tondelo bosi a mako ye nzadi a kwenda ku fulu mu kubika nzengo ye nsiku wu fwete futwa kwa kanda dia mwana wa vewa e nkisi yo vo kindoki. Vo bafutidi e nsiku wuna, e mako ye nzadi a fwete sia makan gilu yo vo yal'e nkuwu mpasi vo luvuvamu ye ngwizani ya vutuka mu ndambu zau zole ye mpasi vo a nsoki ye ninga «ma kanda ma nkaka» ka ma kotedi mu nzonzi miomio ko.

Muna seka, ma toko ye ndumba ba longwanga vo lumbu evo belo ki tukanga mambu ma kindoki, ma wivi ye ma zumba ba futiswanga nsiku mia malavu, nsusu, nkombo ye ngulu ovo se ka ba sobele fu ko yo vo mpe ka ba singamene mu nkadilu ko ye yambula fu yina yimengeno muna vata, e din'e kanda difwete yingwa muna vata benda vutuki evo kwenda tunga kuna kwa tuk'e nkaka za wuta ngudi zau. Mu diambu dia sia vo Ngumb'a nkento tilumukanga ye ana, yi kuma dia vovelwanga vo e nkisi a kanda, ku kanda wa lokelanga yo vo muna vova kwa nzaki di vovelwanga vo: NDOKI A NGWAKU. Muna KISI KONGO e ndoki a s'aku ka kalanga ko. Di vovele vo o se ka lendi vana kindoki kwa mwan'a ndi ko. Kadi kanda dia ngani, nkanu a nene ka vena mbala lenda wo tonda ko. O mwana muna yoyo mpila wakalanga mwan'a ngani a nkento ka wa se ko. Wau vo ngumb'a nkento ye nsusu a nkento butamenanga ye yi kangalanga mpe ye ana. Dia toma yindulwa vo mwan'a nkento kaka ka fwete kala. O vo yi yakala nsadi evo natisa kaka kafwete natis'e vumu kansi ka wutanga ko, nkento yi kalanga ye vumu muna ngonde vwa yani mpe yi sasang'e mwana muna mvula za ntete.

Mu kuma kia sia vo dia yindulwa mu mpila yoyo, e zingu ye nkubameno za makanda za vananga luzolo ye luzitu lwa yingi kwa ngudi a nkazi: mpangi a yakala wa ngudi a ana, wau vo yi mfumu a vumu ba wutukila, ka mu se ko. Kadi o se mpe wuna ye an'ani a nkazi ka siang'e vuvu. E ki nfumu, kia belo, kia vata ye kia kanda ka kia sisilungu kwa mwana ko, zevo ki ladidi wau vo e mwana muntu a kanda dia nkaka. E ki mfumu muna fu ye nkubameno za luyalu lwa KISI KONGO kwa mwan'a nkazi kaka kia siswanga. Va kala nswaswani a nene tuka mwan'a guta ye mwan'a nkazi. O mwan'a guta yi mwana wa wutwa kwa mpangi a yakala evo ngudi a nkazi. O mwan'a nkazi yi mwana vuvu, mwisi kanda wa wutwa kwa mpangi a nkento. Kadi o mwan'a nkazi menga ye nsuni mia tuka mu nitu a mpangi au a nkento, kanda di mosi kondwa kwa lukatikisu. O mfumu a vumu evo mfumu a kanda vo ka fwa, e salu «mvwilu» kasisa yi salu dia an'ani a nkazi ye a tekelo a wutwa kwa zi mpangi evo an'a nkazi a makento. Kadi e kanda ku ndambu a kingudi kaka dilandanga. Kw'an'a guta a vewanga konso kima ki kubikidi ma se mau bonso mvindu vana bazikidi e s'au. Ka ba kalanga ye nswa mu sala ye fwa evo salu disisidi se diau ko.

Mu ngiz'a mindele, fu yoyo ya yantika nwaniswa kwa fu yau. Nswaswani a nkubameno a makanda ma mindele ya yantika moneka mu zingu kia esi nsi ye mu makanda. Mu ndongelo, mambu ma yantika kwend'a sobi dimosi – dimosi mu muntu – muntu. Mwana wa yantika baka fulu kia mwan'a nkazi, luzolo lwa yantika tomboka mu mwana ye sadisilanga mwan'a nkazi landila ndenda za ngudi a nkazi. Ditomene zayakana vo konso ntangu yi koteswanga nswaswani yo vo mambu ma mpa evo fu ya nkaka mu wantu, vena ye ena a lenda mona mpasi ye tokana, ye vena ye ena a lenda yangalala. Mu nswaswani a mambu momo ena ka ba zola moko a fwete zonzesa ena a tonda mo yi kuma ntantani ye zonza mia kota mu ma kanda, mbuta ye a leke a zonzanga ye mengana mu kuma kia mpangi a yakala ka zolele diaka sadisa an'a nkazi ko wawu vo se mundele a ndombe, ana kaka ye nkaz'ani ka fwete tala yimene, diambu diadi ditokanesanga wantu ngindu mu lenda baka nzengo keti nani fwete tala mwana ye mwan'a nkazi. Nzonzi miomio mina ye mu wau mu zunga ye makanda ma nkaka mena vo vena ye mpangi za sala ye fu ya lusamu lwa nkubameno za kanda diau ye ba landanga zo. Mu ma kanda momo, mpasi zina mo mu tala nsamu a mwana ye mwan'a nkazi. Mpasi zi kalanga mu wizanesa nkwezi a nkento, mpangi a yakala ye nsanga za yakala kadi a nsanga bayindulanga vo nkwezi ndioyo kazolanga wan'eto benda zingila ku nzo a nkazi ko «mpangi a yakala» ntim'a mvimba kena wau. Ba vilakananga vo muntu wuna ye ngindu zani, o vwidi luzolo musingika luzingu lwani landila tezo kia lu longoko kena lwau. Mu kuma kia lu longoko, ngindu za muntu zi sobanga ye kola kumosi ye nitu mu ntangu za kimbuta, mu nzonzi miomio mpangi za makento ye z'akala, ngudi ye ana, an'a nkazi ye ngudi za nkazi za vambana. Mpovo zau za kituka mu fundanga ena a zolele fu ya ki mundele vo se mindele, a tin'e kanda ba vwidi ye sadisanga kanda dia ngani dia nkento ka sompa, ka kitula se kanda diani, eto ka tuna mfunu ko ye ka ba zolanga nkutu ku tu mona ko. Ntantani ye nzonzi miomio mia nanga ntangu ya nda mu kwiza bakisa vo mwana fwete sanswa kwa se, yani mpe fwete kunsikidisa mu lu zin,gu. Ka fwete longwa kwa se mu zaya ye sadisa kanda diani bonso yani ka sadisilang'e diani kanda. Mu tina mavwanga, va yantika moneka wantu ka bazola kwenda ntinu ko, ba kota va kati mu ndambu zau zole. Ba tanga kingana kia sia vo: o ku koko kwa lunene tini kia mbizi kia mfunda, o ku koko kwa lumoso tini kia mbizi kia mazi: ka vena koko nsia va ntoto ko. Di vovele vo, ye mwana ye mwan'a nkazi ba fwete lundilwa ye sadisilwa ku mosi. Diodio dia vananga diaka ntokanu za nkaka. Kwa zi mpangi za kota ku ndambu a mambu ma sia vo mwana ntete, ka dia ba yangidika ko, ena mpe a sala mu fuka ya lusansu lwa nsi eto mbi ba mona dio, kadi o mwana wuna ye kanda diani, ka lendi tezaneswa ye mwan'a nkazi ko. Tandu mu tandu mambu ma yele balukingi mu ntemok'a nsi, ntona za wantu za yele balukingi ye kotesa fu ya yingi ya nzenza mu ma vata ye mu makanda.

Wau vo e ntemok'a nsi ka yi kotelanga ku mosi ko muna zunga yau kulu, mu diambu dia sia vo e mbakisa za wantu ka zi kalanga mpe ku mosi ko, tuka muna vumu ye mu kanda dia wonso di va kadilanga ye zunga yi vita temokanga mu soba diambu mu nzaki ye bosi muna zunga mpe mu kalanga ye wantu a vita tonanga ye temoka a sobanene mu kadilu ye zingu ye a nkaka ka ba vita tonanga ko, ka ba sobanga mpe zingu yau mu nzaki ko. Bena ba vita tonanga ba kotanga nswalu mu zingu kia mambu ma tandu kia mpa, ena ka ba vita tonanga ko a tatamenanga mu fu yau ya ntama ye menga ena a zolele yo soba. Di nswaswani diodio ditoma kalanga mu zi mbuta ye ma toko. Dia fioti kwa ma toko mu soba mambu mau mu ntangu a nkufi e kolo a mbuta a monanga vo ka mbote ko. Vava zi mbuta zi bakanga mbandu evo nona ya mambu ma nkulu, nona yoyo yi monekanga vo ya mbi kwa ma toko evo a leke mu kuma kia nswaswani za ntangu. Kadi e nswaswani za ntangu zi kotesanga mpe nswaswani mu mbakisa ye nsadilu. Tu lenda bonga nona kia fu ya ntama; mu tandu kia nkulu vo nleke tuminu mu kwenda bokela muntu evo kwenda bonga lekwa ku nzo a muntu a nkaka, kina ka lwaka vena mwelo, ka fwete fukama bosi ka kayisa ena ka gwana muna nzo bosi kuna nima ka singa vova dina kendele. Bokela muntu evo lomba lekwa ka tuminu. Vo kenda gwana vo mu mokena ena, kalendi vita vova ko ye vena a ningama bosi ka kayisa «van'e mbote», bosi se ka vova. Kunima tandu yindende fu yoyo ya yend'a maningi ki mosi – ki mosi. Mu tandu kina mbuta za wantu ye ndona za makento bazingiswanga kwa bana ye ba tekelo muna luzolo ye luzitu lwa wonso, e kadilu kia konso mwan'a nkazi yi kia swaswanesanga o mwan'a nkazi evo ntekelo fwete sisilw'e lusansu lwa kanda ye mbumba za vata ye za mako ye nzadi a tungidi au mu zunga. Ku nima , e tandu kia mpa, a leke ka bazolele diaka finamena zi mbuta ko ngatu yangalela mokena mambu ma lusansu lwa kanda diau. Bazolele beni bana bau ka mu bana ba nkazi ko, kwa mbandu yoyo, e mbuta zau kulu zina ye mvu, yi sia vo nsuki za mpembe, zitoma vovanga kwa yingi mu mambu ye sosa vanga vo e mbandu a mpa yi fwete zaya lusansu lwa kanda diau ye toma lund'esi kanda mpasi vo e kanda ka dia vila. Kwa mbandu a mbuta za wantu, e vila kwa mpangi a nkento, kasompwa kwa nda, kwa nzenza, kwa muntu a zunga kia nding'a nkaka, kana nkutu mwisi nsi mosi ,wau vo mwisi zunga ye nding'a nkaka, kwa yau e vumu se kia vila.

Diodio dia mpasi kwa baleke, wau vo bazeye ye batonanga nswaswani za mbakisa za zunga, bazeye ntemoka konso tini kia nsi se ba toma zolanga sompela kuna balenda bakila zingu kia ntemo a mbote, kia luzingu lwa mpa ye kala mu luvuvamu ye nkaz'andi, ka mu kota ku lumbu lwa mwisi vata ye kanda ka di lendi ku mfila ku ntwala ko, ngatu nkutu tomesa ana basinga wuta. Di kotesanga ntantani mu mbandu ye mbandu.

Dia yiza toma bala mu kati kwa mbuta ye a leke mu mbandu zi lende, vava ki kotele nzolani tuka matoko ye ndumba va kati kwa ndombe ye mindele. Mwan'a nkento na kazola mundele, kwa zi mbuta dia banzilanga vo se ka vila ye kwenda ku mputu ye mundele, kadi e lumbu mundele ka kubama mu kwenda kwani kazola sisa nkento ye ana ka wutidi ko. Mu diodio e kanda mfwilu ka baka, vumu kia mvimba se kia lala ye ana kumosi. Edia zole mu ngutilu zani, e ana se kabazaya fu ye lusansu lwa kanda ko, mu kuma kia sasukila mu fu ye ndinga za ki mundele.

Mu mbakisilu za ba mbuta twa lenda mokena zau mu nsompana za ndombe ye mundele ba vovanga vo e longo lwa ndombe ye mundele mfwilu luvananga kwa ndombe mu lusansu. E diambu di monekanga, e bana ba wutwanga kwa ndombe ye mundele nate ye an'a nkazi nkutu ke ba fwananga se ye vo ngudi ko muna bula dia nitu, ba kalanga yo vo ba natanga beni zingu kia ki mindele ye dia mpasi mu vova nding'a ndombe, bosi dia bala mu tambulwila fu ye lusansu lwa kisi nsi eto, ye kuna ba mbuta bavovanga vo dia mfwilu mu sompa mundele. Diodio diambu dia kotesanga ntokanu kwa zi mbuta ye baleke.E kolo a mbuta bayindulanga mfuilu mu vidisa bula dia nitu, ndinga ye lusansu lwa kanda, e ba leke ba monanga vo dia luzitu ye lusanisinu mu sompa mundele kadi se kazingila mu nzo a toma kubikwa, ya vienga mu ntangu zau kulu

Mu ntemok'a zi nsi mambu ma yingi ma kinzenza makoteswa mu fu ya esi nsi, fu yoyo ya mpa ya zolakana beni kwa ba leke kadi ba longokele yo mu nsaka, mu nzo za nkanda ye mu kangala mu zunga ya mpila mu mpila ye nsi za nkaka. Muna fulu ya salu mpe ba yend'a longokingi fu ye nsadilu za ki mundele yi mu diodio nswaswani za toma kota mu mbokeneno, mu mbakisa ye fu ya zingu ya zi mbuta z'eto. E nswaswani yoyo ya vananga ntokani mu ngindu z'a mbuta ye mona vo a leke a bebele, ka basidi luzitu ko, se lau mpe muntu a singama nkatu.

Mu zingu ye fu ya kisi nsi, e diambu dia luzitu dia kalanga va fulu kia ntete, mu mokena mu konso diambu dia mpasi evo dia kiese, mu ndiatilu ye nsadilu mwan'a muntu ka fwete kala ye luzitu. Isia vo, ka kizitisa, bosi ka zitis'e a kweno bosi, se ka zitiswa. Luzitu lolo lwa moneka mu nsasilu a bana; o mwan'o vovanga nguzi (fingu) vena ndonga, ye nkwa luvunu, yi mwan'a mbi. On'o kalang'e nsita, yi sia vo nkolami, mwan'a mbi. Ke mu sungula ko vo wa yakala ka monekanga mukula kia ba kento ngatu vo wa nkento mu buka kia akala, ka fwete bokelelwa vo kingumba «kimpumbulu. Mu tandu kia zi mbuta zeto ka mwa kala fu ya nkento evo yakala fiba kweno bundi ngatu nwa ko, fu yoyo ya mindele ba yiza yau, zi mbuta zeto mu songa zola kwandi kwa nkento, mayeno ba simbidingi yovo ku mbimbakana ye ku mveka «bundakesa ntulu andi ye ya nkento» E z'ak'e ntangu toko lenda simba mataku ma ndumba ye ma vembo mu songa zola kwandi.

Vena ye nona kia nkaka tu lenda songa kwa mintangi, mu nsompelo za mwan'a nkento. O mwana yi mwana kwani, wa nkento yo vo wa yakala, ka kala ye nswa mu sola nzolwa ka sompana yandi ko. Diambu dia se ye ngudi a nkazi mu zaya nani lenda toma lunda ye toma sansa a tekelo? Mu nki a kanda tu toma wutamenanga? Nkia vata ye nkia luvila mu wutukilang'a nkwa ntona, mvwala, a sadi ye a nkwa ngangu? Kwa zi mbuta z'eto muna mbandu au, e nzo ye kanda disompelwa difwete toma zayakana e tuku, fu ye nsadilu zau. Dia nswaswani muna ntangu yina kava kala tongo twa yingi ko twa fwanga, kava kala mpe lukazalu lwa nzo a nzambi ko, nkansi e tongo twau twa luzitu ye twa kumama mu zola kwa ntima ye ludi. O wau mu ntangu eto yayi, ka vena se yo vo nkazi solela mwana nkento ngatu vo yakala ko, se ntim'ani kaka mu zola. E zola kwa ntangu yayi kaku lombelwanga ngindu kwa mbuta ko ngatu nkutu vo vava zaya e ndioyo ngitwa zolana yani keti nki a zunga yo vo nsi ka tuka. Mu wau e diambu di talwanga yi zidi evo ndose «mpolo» a mbote, ovo toko ye ndumba ba monana ye mokena, tuka muna ntangu e yina ,se nkento ye yakala kwau: balenda wuta, kondwa zayana keti vo esi nki a zunga, e nkia kanda dia ndioyo bata zolana. Vena nkutu ye wan'a ma nkento ba twa nata vumu kondwa zaya nkumbu a yakala wa nsia kio, ngatu nkutu zaya kuna ka zingilanga kadi mu nzila kaka ba mokenenanga.

Vena mpe ye ana a kalanga ye fi ngangu fia zaya nkumbu ye zunga kia tuk'e nzolw'ani mpasi vo ka lenda finamena e luzolo lwa se ye ngudi ani. Kana ka vavanga momo mambu wana muna nwa ma ka kwenda vovingi vo: ngina ye yakala diame o yani yakala mpe diau di mosi: ngina ye nkento ame. E ma se ye zi ngudi kina ba susumuka wana e mwan'a nkento vumu se kena. Diodio vo se divangamene, ka va kalanga diaka mpaka evo nzila zole ko se kwenda fila kaka. Kansi mpe vena ye ntangu e yakala lenda vakula nkalu vo ka vumu kiani ko, kadi ntama ka ntina, wa ngyeka se ka nkento ani diaka ko, yikuma vo e vumu kiokio ka ki lendi kala kiani ko, diambu di bebanga ye soselwa mbuta mu tomesa dio. E zak'e ntangu o yakala tinini zunga nkaka kadi kena ye mpila ka lenda lundila nkento ye mwana ko, kadi salu nkatu, nzo ye mfulu nkatu. Vava basompelanga muna nzila, mu ma zandu ye kuna sikola nkutu ka bayindulanga mambu ma mfulu, ma nzo ye salu ko, nkento kaka monekanga ye katula nsatu a sompa. Mu ntangu za nkaka nkutu ,lenda bongela mu kanda evo luvila lwa siwa nsilu kwa zinkulu vo ka mu lendi sompelwa diaka ko, va fulu kia mpil'e yoyo, a mbuta ba fwete mona nsoni, mpasi ye kiadi kansi kwa baleke ka diambu ko, kadi a zolanene kwau.

Kwa zi mbuta e sompa diambu dia nene, dia luzitu yi kuma vo ka dilendi venwa nswa ki ve ki ve ko. E lund'e muntu ye kuna lufwa lwandi diambu, yi nsasa batel'e ngana vo: nsumbi e mba «ngazi» wa luka, kansi e nsompi longo zowa. Kadi mpasi mu zibul'e nitu evo ntim'a nkento wa zaya mena kena mau. Kansi e mba «ngazi» lenda zo kewona, tadidi keti vo za mbote. Mu kuma kiokio na se kaka ye

ngudi za nkazi za talanga nani singa sompa mwan'eto evo mwan'eto a nkazi wa nkento yovo wa yakala mpasi vo ka vuvama, wau vo kalendi ki solela ko ,kadi kazeye zinga ko, kani ka tona ko, ye ka zeye sola ko. Se kenda sola muntu a mpolo «ndose» a mbote o kwiza kutu tokanesa ye bwangis'e ntu mia zi mbuta mu tala ye tomesa longo lwau. Mbakisa zozo kazi kwendanga na dede «betela» ye za mbandu a baleke ko, vena ye ana, ye an'a nkazi a menganaanga ye ma se ye ngudi za nkazi mu kuma kia nsolelo ye nsompeselo za tongo. Vena ye ana, a ki vondanga, a nkaka a tina mu nsi za nda, za ki nzenza ye a zolwa au ena a mengwa kwa kanda ye ma se mau. Mpasi zozo za tandu ye tandu, mu ntama, mu tandu kia zi mbuta, va kalanga ye ma vata ma yokwanga mu vita, kadi ndumba ba vukumwini muna vata diau,ka lendi mo sompela ko. Mpukumuna za mpil'e yoyo za kalanga evo za vangamenanga muna ma vata mwa kalang'e sikwa; zi ngoma evo biti «sanzi» ya vukumunang'e ndumba zozo ye kotes'e nkindu muna matoko.

Nswaswani zazi muna nsompani zi kwendanga ye mu ntangu ki kalanga vo ndumba ye toko a zolana, a sompana, kansi e kanda dia yakala ka divovanga dia mvimba ko, yi sia vo: ka di soneki nkanda, ka di vani nzimbu a longo, kani dimbu kaka ka ba vana kio ko kwa zi mbuta. A vilakene vo e nkento ka bongololwanga ko, yi kuma mbuta z'eto ba vovelenge vo: sumba yi lau, e bongolola ka lau ko. Di vovele vo ka nele vo ba wizana muna mpambu a nzila ye kotes'e nkento mu nzo twa wutil'e ana, kinu luzayakana ko vo lu nkento ye yakala. Yi mu zol'e vova vo, e kanda dia yakala di fwete van'e nkam'a longo kwa se ye nkazi a kanda mu sikidis'e nzo ye longo mpasi vo lwa zayakana. Vo se ka wau ko, e kanda dia nkento di fwete vovanga kaka vo: ka tu nzeye ko.

E ndilu a nzimbu a mpil'a yoyo yi fwananeswanga kw'a leke nze se ngeye wizi lombwa mfuka, yi toma lunzanga mu ngindu ye ntona za baleke. Kadi ku ba yangidikanga ko, ba vovelanga dio mu mpil'a mbi ye tezanesa dio ye tandu kia tekelongo a wumbu. Bosi vo mu moko kia mbote se luna ye a leke, a vovelanga dio vo a nkento a kinu tekwa ye mu wau. Kwa yau a leke mpe a makento, ka di ku ba yangidikanga ko mu dilwa mbongo za longo ye za ntalu a nda. Ena nkutu a landanga zingu ya zi mbanza, a toma longoka, ka bazolanga kaka wa mambu ma dilwa nzimbu za longo ko. Yoyo se nswaswani va kati kwa mbandu a mpa ye ya nkulu. Mu mpil'a zingu kia esi nsi, vo nkento ka dilwa nzimbu ko, ka dia luzitu ko, yi sia vo nfuka yina muna kanda dia sompwa mwana nkento, ye konso fi nzonzi yo vo ntokanu yandi mosi mwana nkento wa sompwa lenda vova vo: di ku nsilanga wowo kadi kia dilwa nzimbu ko. Vena ye ana «a nkento» ba vovanga vo nga nki wa mpen'e? E na sia mpe fio, ngyiele kuna nzo eto, kwa ngwana mu lula ko. Mpovo za mpil'a yoyo zi toma vovelwanga ku ma kasi, mu fulu yovo mu zi nzo za wantu a wutukila ye sansukila mu mavata ma fioti, kadi kwa yawu e mambu ma kisi nsi ngolo mena ye wonga ma mwenwanga. Diodio di swaswani

di monekanga mu mbandu mosi ye di kotanga mu kuma kia fu ya zunga evo fulu· ya sasukila. O mwisi mbanz'a nene e mbona ye mbakisa ka kolanga zawu za nkaka e mwisi vata mpe e mambu ye mbona yo vo mbakisa ya kisi vata kaka kafwete kala yawu, kadi mena ka monanga ma ka sansukilanga, ma fioti ye ma vena kaka kawutukila, di vovele vo ma kisi nsi. Kwa ndioyo e nkento, vo se ka didilu nzimbu za longo ko, ka lendi ki mwena luzitu ko muna nzo a yakala e ngindu zani vo e yakala diani ka ku monanga nfunu ko, wawu vo ka ku ntelamenanga ntima mu vana nkam'a longo ko. Diambu dia lembi vana nkam'a longo di kitukanga se dia nsoni kwa yakala vena belo ye kwa zi mpangi ka zinganga zawu. Mu katul'e nsoni, ka fwete kubama ye manisa nsamu miomio, mpasi vo kazingila mu luvuvamu ye nengwa «kento» muna nzo ye va belo.

E nzimbu za longo zi swaswananga muna ntalu, landila tezo kia ntemo a zunga, lusansu lwa kanda ye mvwilu zawu. Vena ye makanda ma lombanga wulolo wa nzimbu ye vena ye makanda ma mbote ma tona ma dianga mbongo za tezo, a nkaka nkutu a lombanga mbongo za fioti. Mu tini ya nkaka ya nsi eto a kongo ba lombanga mbongo, malavu, nsusu ye nkolo mi swaswananga landila tini yovo zunga ba zingilanga. Mu zunga evo nsi za nkaka ba lombanga bulu ya moyo nze se: ngombe, nkombo, meme yovo ngulu e ndomba zozo zi landanga mu zunga – zunga ye nsi mu nsi ye bulu yina a twelanga yi ba lombananga muna longo ye nkolo miawu. Tini ya yingi ovo yima yina yi lombwanga muna nkolo mia longo kayi lungidi ko mpaka zi kalanga mu sompa longo lolo, kadi dia nzenza mu zunga, wawu a tomene zaya yuma yi diwanga muna nkolo mia longo. Ovo se ka lendele lungisa ko wawu vo nzenza muna nsompelo, a mbuta a vo velenge vo: ngulu tu ku ndia, lwa teka tala kuna mpaka yi tuk'e ngulu. Di zolele vova vo, dia mbi mu bakila muntu nzengo a mpasi kalendi vanga ko.

Mu nkubameno a nkangu muna ma vata ma esi nsi a ntama, a mindele a wana yo, mu nsi mwakelenge ye ki mfumu kia singama, mu tini – tini, bosi mu zingu muntu ye tezo kiandi. Ka va kala mfumu a fioti ngatu mfumu wa kondwa mfunu ko. Mu nsi eto mwa kelenge nkubameno a mbote kadi yani nsi yakala ya kabulwa mu zunga e zunga mu tini, bosi yani tini evo mvivu mu ma vata, mavata mpe ma kala ma toma kubama ye kabulwa mu belo. Konso belo kia kala ye tumbu twa yingi, kuna lumbu kwa kalanga ye mfumu a ntete, tuka ku belo, nate ye ku vata e kimvuka kia ma vata ma yingi kia yikwanga vo tini «mvivu» kia vangang'e zunga kia tuminwanga kwa mfumu mosi mu manisa, e zunga yau kulu ya vangang'e nsi ya tuminwanga kwa ntinu evo ntotela. Diodio di songuele vo lukubamu lwa nsi ka lwa yiza ye mindele ko, e mpaku mpe ka ya yantika mindele ko. Ba mbuta ba kala ye ma seka mu longela mbandu za mpa, mpila ba fwete zingila muna vata yau ye ma kanda ma tunga mo, ku belo ye vata diau, diau kulu.

Kiadi vo mpil'a lulongoko lolo lwa bakamenanga kaka mu mbokena ye zi mbuta za mvwala, mfumu za vumu ye za ma kanda ena ye ntona ye zayi, bazeye lusansu lwa kanda, lwa vata ye zunga kiau kulu.

Va Kioto

Dia lusadisu ye dia nfunu mu susumuna ngindu z'a mbuta ye songa kwa yindende mpil'a fulu ya ma longi ya kele mu nsi eto e kolo nzo za nkanda ka za ki kotela ko.

Katula mu seka mwa mokenenwanga mambu ma mbumba, va kala diaka ye fulu ya nkaka nze se kuna nsanda, ku lumbu ye va KIOTO. ‹‹ZIKU›› evo va YOTELO.

E kioto evo ziku dia tiya, dia kwikwanga va ntenda yanzala, yi sia vo va mbazi a ntanda, finamena nzo evo lumbu lwa mbut'a muntu a BELO. Va kioto kiokio va kutakenenang'e mbuta za belo zawu kulu za zingilanga ko, ana ye a tekelo ovo a mene dia, e mbokena zawu vena kioto. Mu ntombok'a kiana, konso muntu ka fwete nata kima ki lenda sadisa vena kioto: nkuni, mpuku, ngola, nguba, mbala, masangu, mankondo ye malavu a kwenda nwa mpasi vo ka ba nimba ye lembi toma land'e mbokena. E nkuni za va kioto zi fwete kala n'zangi mia nene ka mi vita zimanga ko, mpimpa ye mwini mpasi vo o mbuta muntu ka nangini kiozi ko, ki lenda kufika zingu kiandi. Mu mbandu yina, e mbuta za wantu mfunu ye luzitu kikilu za vuwanga, kadi muna kanda vo ka muna mbuta ko, dia kalanga dia kiadi ye nkenda kwa yi ndende ya kanda dia kondwa e mbut'a tandu lenda ku ba vovela, zeye lusansu ye fwete ku ba sikidisa muna kanda diawu e mvimba. Muna kanda vo ka muna vumu kina ye mbuta ko, o ndion'e mbuta sidi ye kanda ka fwete bak'e zitu ye salu kia toma sasila ye tonesa mambu mena ka mona, mena ka zeye mu kanda diodio. Ka fwete longa muna ziku ye luzolo lwa mbote e lusansu lwa vumu – vumu, lwa kanda diawu kulu mpasi vo e a leke mu mbandu a mpa a zaya ye baka ngangu kwa yani sidi ye kimfumu kia kanda. Di mosi dia mbote ye dia lusadisu dia kala mu tandu ye mbandu yoyo tu twa vovela mu ntangu yayi, a mbuta a kalanga ye ziku, ye luzolo lwa toma longa ye songesela kanda diani mpasi vo mu ntangu di sala, ka di kadi ye ntokanu mu lusansu lwa kanda, lwa belo, lwa vata ye zunga ba tungidi ko.

Vena kioto, a mbut'a tanga yi nsamu evo savu «nona» ya kalanga ye nsasa za malongi, mpasi vo a leke a zaya mbi ye mpasi za mona wantu a nkaka a kala mu nsamu e vo savu kiokio. Vena kioto kaka mpe yi va katulwilwanga mbandu za fu y'an'a mbote ye an'a mbi kuna belo yo vo nkutu muna vata. O mwan'o lembi tumamanga ye ndion'o lembi wilang'a mbuta, o nkwa mpovo ye fingu ya mbi, ka fwete tumbilwa vena kioto. O s'andi ye ngudi andi a fwete sasilwa fu ya mbi ya

mwan'awu. Vo se ka sobele fu ko, a ngudi ye ma se ma nkaka ba kanikinang'o wan'awu mu lembi kangala ye sakana ye mwana yikilwanga vena kioto, kansi ka wilanga mbuta ko. Tuka muna ntangu yin'a ngudi ye ma se ba kanikini e an'awu, mu lembi sakana ye kangala ye ndion'o yikilwanga vo wa mbi, o ndion'o mwana se nkangal'a kaka. Ka fwete sakana yandi mosi ye kangala yandi kaka, o tininu kwa mpangi zandi a leke,wawu vo fu ye mpovo za mbi kena zawu, bosi ka lemvokelanga zi mbuta ko. E mpambul'a nleke ndioyo wa nkwa fu ye mpovo za mbi, wa nkolami ye ntu a bala ya vovelwanga vo: dilala dia wola, ka di lendi siwa mu nkutu mosi ko ye malala ma mbote, ka dia wolesa mo. Bosi mpe ba vovanga vo: konso ndion'o kangalanga ye mwivi, mwivi mpe. Diawu di mosi, on'o kangalanga ye ndoki, ndoki kwani mpe. Dia tezaneswanga vo on'o kangalanga ye nkwa luvunu, ka fwete vova kaka luvunu. Yi kuma sisu kiokio ye mpila tumbu kiokio kia vambula mwan'a mbi mu buka kia yi ndende yawu kulu kia sadisanga mu katula fu ya mbi mu bana. Dia fioti kwa nleke mu bakidila mambu ka ma lusadisu ko, wawu vo e mbi nzaki yi yandangyananga ye nswalu yi bakidilwanga kw'a leke. Mu diodio wawu e mbi kayi zolwanga ko, ndion'o zola yo, yi fwete tinwa ka sala ye mbi ani mu nwanin'a leke a nkaka mu kanda, ku belo ye mu vata.

Nsadilu zozo za kalanga za nfunu mu sikidisa nkangu muna konso belo ye muna konso vata. Muna konso belo diambu dia toma ku ki zitisa ye toma ku ki sadisa dia kalanga ngolo, a nkwa nsita a siwanga va fulu kia wantu a mbi kuna belo ye muna vata mu kuma kia toma ku ki lunda, toma ku ki zitisa ye ku ki sadisa, a mbuta za wantu muna ma vata a sadilanga diawu di mosi mu a kento a sompwanga muna vata ye mu kanda, o vo mpova zandi ka za mbote ko, n'kwa nzonzi muna nzil'a nkoko, mu nzil'a zandu ye mu kiana «mpatu» wa kubikilwanga ntumwa za ba mama, ba mokena yandi va ndambu ye ku nsasila mpila mpova za mbi ba wanga mu nw'andi, ka zi kuba yangidikanga ko. Ngudi zozo za kalanga ye nswa ye kiyekwa kia vana malongi kwa ngudi ndioyo wa nkwa mpovo za mpasi muna nzila za nkoko, za kiana ye za zandu. Ovo se ka widi ngatu nkutu soba mpovo ko, wa vwandiswanga kia zole. Kina vo se ka balwidi kadilu kiani mu vata ko, mu kuma kia mpovo zozo za mbi, zi lunzanga mu ntu ye ntima mia ntungi za vata, a ndona za ma kento se a fwete nat'e diambu kuna belo dia vovelwa vena ntend'a nkongolo, mpasi vo a mpofo ye a fw'e matu a zaya mena kena mawu ye malongi ka veno kala, ka sadilanga ko. O vo diambu diani diele kuna belo, ka dilendi talwa ko, o vo ka ba fimpidi ko, keti vo e longo lolo lwa kanda, vo lwa kama kia mbizi ye malavu. O vo se lwa kanda, yi sia vo momo kanda mu ka sompela, mu ka vwilu mpe, e diambu di fwete tewa ye manisa dio kondwa tumisa ma kanda ma nkaka. Kansi vo mwisi kanda, kansi e se mwisi kanda dia nkaka, o se ka fwete tumiswa mu luzitu ye zola mu kwiza tala mpil'a fu ye nsadilu za mwan'ani o ku longo kena. Mu mpila yi kalanga vo nkento a kama e kanda ye ma se mandi ma fwete tumiswa ye tal'e diambu. Vo dia fioti, di lenda manisa kwani mu mpila malongi ma nkazi a kanda ye

se dia mwana. Ovo se dia nene yo vo dia bala, nkento ndioyo ka fwete futa nsiku mu mpovo za lunza ku ntu ye ntima mia esi vata ka sompelwa ka kondelo e luzitu. Ovo mpe wa teka vewa kala malongi, wa futa kala nsiku wa ntete, mu ntangu a zole, yani se diani ye nkazi a kanda ba fwete nat'e mwan'au benda longa diaka mu lungisa fu ye mambu mena makondele muna zingu kiandi, di ka wilang'e ma ko ye nzadi zandi mu vata kasompwa ko.

Dia kalanga dia nsoni ye kiadi kwa se ye ngudi a wuta ndumba yoyo ka toma longwa ko; dia kiadi mpe kwa kanda dia nkento ndioyo fusulwisi e nsoni kwa vata, vumu ye kanda diawukulu ka wutukila. Yi bosi, e fu ya ndioyo e nkento se ya kitukanga se mbandu yi lenda fwasa zingu ki'a leke kani a sompa ko muna nzo ye vumu kiawu,wau vo yani vitidi songele fu ka ya lusadisu ko kwa yakala ye kanda diani bazinganga mu vata. Muna kisi nsi eto ye zingu kia ntangu yina, e kadilu y'a kento, luzitu ye mpova zandi za talwanga kwa mbuta ye mpangi za wonsono za yakala, kadi mu fu ye kadilu kia nsi mu tandu kina kia siang'o nkento va fulu kia muntu a kanda diawukulu; vwa diawu. O yakala wa sompa ka lundanga kaka muna nzo ye wutisang'o wan'a kanda diawu kulu, mvwilu awu kibeni, mpila mosi ye mpatu za maba, nkazu, nfinda ye nkoko. Mu kuma kiaki, mu sompa nkento ka dia kala nswa kwa ndumba ye toko mu sola ndiona ka zolele ko, lenda sola muntu a mbi, molo yo vo kwenda kota mu kanda dia kindoki, ka ditoma wutanga ko. Mpila mosi mpe mu nzo a longo vo e ngwizani a mbote se nkatu,ka dia kelenge nswa kwa ndumba ye toko mu vonda longo ko, e nzengo a mbuta kaka ba kala ye nswa mu baka yo, di bavovelenge vo: e longo lwa nleke, kansi vo yi mvila ya mbuta. E dia zole vo e luna longo lu wutidi, dia vovelanga vo e longo lwa wuta ka lufwanga ko. Ntangu fu ya wantu ya yantika baluka ku ndambu a nsadilu za kinzenza, z'a mindele za ntemo, a kento ye a kal'a sompa a yantika sumuka ye ta zumba ye a nkaka. Dia monekanga dia nzenza,wau vo muna tandu ya ntama, muntu vo sompele, ka lendi tambulwila vukana ye wa nkaka ko, kadi dilenda kotesa ntiakalakani mu nzo ye kotesa keza mu nzo. Mu ngolo za luzolo wawu vo nleke ka lendanga ki solela ona ka yangalela sompa yandi kibeni ko, se dia kotesa mpasi va kati kwa zi mbuta ye a leke, ma se ye an'a nkazi, ngwizani ya mana, konso muntu se wa ki yekolanga mu kinsweki kwa ndiona wa kala nzolwa, ka kakidilwa kwa zi mbuta mu sompana. Kwa wantu aki sompanena, vo se wa nkento wele baka mwana kwa yakala dia nkaka, yakala diodio di wutisi nkento a ngani di fwete futiswa nsiku ye katulwa vuvu kia sia vo mwan'e ndiona vo se wutukidi, kasinga kala wandi ko. Ye muna vata ka wu lendi sala samunwa kwa mwana ko vo mu zumba ka wutukila, nsiku kadi mbumba yoyo a mbuta kaka a fwete yo zaya. Mu diodio ba vovelanga vo: e zumba ka vwanga mwana ko. Yi sia vo mu kuma kia nkanikinu mia kele mia ngolo, yi bosi a leke a toma wilang'e zi mbuta zawu dia mpasi dia kele mu wa vo muntu vondel'e longo muna luzolo lwani ngatu vo yingidi

e nkento mu diambu dia zumba katele ye yakala dia nkaka. Kielek'a tu mpasi dia kelenge mu wa nsamu mia zumba mu ma vata ma tandu kina, kadi vo wonga ye nsoni mu bokelelwang'e nkumbu a kingumba muna vata ye mu zunga. Bosi mpe nsiku ngolo mia kala vo bakama ye nkento a ngani, kia ntete nsiku a malavu o futa, kia zole nkombo, ki tatu nkombo ye ngulu, ovo lwak'e kia ya fwete bakamena mu ngolo kwa makesa ma solwa muna vata, wa lembwa nze vaka kia ngulu. Yi sia vo fwete katulwa e nkandi mosi ya kiyakala kwa leka diaka nkento a ngani, wawu vo e kitoko kia saka muna .ngeye.

Va kalanga ye ntangu, a mbuta za nkaka mu kuma kia zaya vo wateka wa nsangu za mbi mu nkento ani ye yakala dia nkaka, ba vanganga nsinga mia lundila mbumba,kaya zayakana kwa yakala dia nkaka. Nsinga wowo wa siwanga ku nsi a lwandu evo basa kia leka mpasi vo nkento ka lendi lekwa kwa yakala dia nkaka ko. A mbuta za nkaka ba vwikang'e nsinga mu yani nkento. O vo nkento a mpila yoyo se tambulwidi ta zumba ye yakala dia nkaka, mambu mole ma tomene monekanga: o yandi nkento muna wuta diandi mufwete kota mavwanga; ana fwa mu kuma kia keza.

O yakala ka ta diawu e zumba mpe ka fwete mona mambu muna nitu andi: vo ka futidi nsiku ko, wawu vo ka monekene kwa muntu ko, ye ka fundilu mpe kwa yani mosi lelo ko, e nswaswani ka mona, vo wa sompa kena, muna nzo ani e nkaz' andi ka lendi ku nleka ko, kadi e kiakala ka ki kala ngolo mu leko nkento ko. Yi sia vo e nima yi fwidi, mu mpila yoyo, dia kotesanga ntiakalakani muna nzo mu nkento ye yani yakala wa yele leka nkento a ngani mu kinsweki. E yakala diodio dia leka nkento a ngani mu kinsweki, mu kwiza lenda leka diaka nkento a nkaka, sadiswa ka fwete sadiswa kwa nganga ndiona lenda vutula ngolo mu kiakala ki yoyele. Kansi muna zunga yawu kulu mwa kala nsiku: ka vena nganga lenda sadisa nima yakala di lele nkento a ngani ko, kondwa zaya nkumbu a nkento ka leka yani e kolo kani ka fwa nima ko. Nsiku wowo wa sadisanga mu zaya mpila za mbumba za kalanga mu vata mu zi mbuta kaka ma lutilanga. O nganga vo widi e nkumbu a nkento wa lekelwa mu kinsweki, ka fwete tuma yakala ka sumba nsusu a koko, nkalu a malavu ma samba, makazu ye kinzu ka kia lambilwa ko, kia mpa. Ka fwete ku ntumina lumbu ka fwete kwiza yawu mu nkokela kuna nzo a nganga. O yani nganga mpe ka lendi sadisa ko vo kele wizana ko ye yakala dia nkento wa lekwa ye zaya mpil'a ntambu ka leka mu nkento andi ye nganga wa nsadila mio. O vo tadidi momo ye yakala dia nsompi, bosi se ba kwenda kuna nzo a nganga wa lek'e ntambu muna nkento. Va fulu kiokio mpasi za kalanga vo, wawu vo e nzengo ya muntu o vwidi o nkento mu zaya vo lenda vo ka lendi sadiswa ko, ndiona wa leke yo nkento andi. Mu ntama, o toko kalendi baka nzengo mu nsamu a nene nze yi wowo ko, ka fwete lomb'e ngindu ye luzolo lwa ngudi

z'andi za nkazi ye ma se ba nsompel'o nkento, bazeye mpil'a mambu maluta kala mu kanda diodio ba sompela ye kanda dia kingumba kiokio kia lel'o nkento a mwana ovo ma wizanene ye ki ngudi ye ki se, bosi muna ki nsweki ba vovela vo: o nge nganga vingila keza ye sanga dia malavu ka vumbul'e nsingu a mpangi ani toko mu kuma kia sia vo o nkento, nkand'a nsiesie ke wa fonganga wantu wole ko, wu mosi kaka. Muna mbi andi ka fut'e sanga dia malavu, bosi o singa ku nsadisa. Dia ntete malavu bosi ka sadiswa. Mu ntangu yoyo ma viokanga muna nzo diodio yakala ye nkaz'andi e ngwizani ka yi lendi kala ko, mpasi difwete ku mvanga ye o nkento ka fwete vava mokena ye ngudi za makento mu zaya kuma yi vondanga nima mu an'a makala. Ngudi zozo zatoma sanswa ye tona, za vananga malongi kwa mwan'a nkento mpila ka fwete vangila ovo se ka mwene kaka lusadisu ko, di vovele vo va mbi ka kotele yakala diodio. Kuna nsuka yakala ka fwete vova kieleka mu mpila ka lekela nkento a ngani bosi ka singa sadiswa. O vo lungisi e nsiku mia ba mbuta, yi sia vo futidi e sanga dia malavu kwa zi mbuta vana meso ma nganga, bosi o nganga ka vang'e nlongo mia tomesen'e nima ka lenda leka o nkento a mu nzo. E fu yoyo ya sadisanga beni mu kulula wu ngumba mu a nkento a ngani ye vana longo e luzitu. Na se vutukidi diak'e kizole, ntangu a nda ka vewa kazonzeswa kwa nkento a mu nzo, ka fundiswa ye futiswa e nkanu a nkombo ye ngulu kuna lumbu lwa mfumu a vata bosi se ka sadiswa. Vata diawu kulu di zeye vo tata ngandi kimpumbulu zumba ka tanga ye a kento a ngani a sompwa.

Tuka mu ntangu ka futiswa nsiku miomio, vo ka bakama diaka, kalendi sadiswa ko, se ka fwete lembwa «katulwa nkandi a makata ya lunene» mpasi vo ka lendi ta diaka zumba ko ye kuna lufwa lwandi. Kiaki e tumbu yi kia nsuka mu wantu a teleng'e zumba muna ma vata. Wawu vo muntu ngindu kena muna mbakam'a ntete vo ka lukidi ko, muna mbakam'a zole ka fwete luka ye soba ngindu mu vengomoka ba kento mu mambu ma kitoko ye ndumba.

Mu ntangu a mbuta zeto luzitu va fulu kia ntete lwa kalanga, muntu ka muntu fwete zitiswa mu zitisa antu a nkaka ku belo, mu vata ye va zunga. Mwan'a muntu kwend'a lokedingi a mpangi muna fulu ya nsaka, ka fwete vengomokwa ka nkwa sambulwisa fu ya mbi kwa zi mpangi mu buka kiawu, ndiona mpe zolanga sakana ye an'a makento evo wa nkento kazolanga kula ki'akala fwete vengwa kadi kingumba se ka fwasa a kweno. Mu tandu kiokio nswaswani za nene za kalanga va kati kwa nkento ye yakala mu nsansukilu. Nsaka za ba kento za nkaka ye vo fulu kia nkaka e akala mpe kwa nkaka ye nsaka zawu. Yi kuma vo dia mpasi dia kalanga mu wa vo ndumba bakidi vumu ekolo kani ka kwela ko. O mwana vava ka kolanga wawu vo wazitikilwa kala, ka lendi mokeneswa kwa yakala dia nkaka ko, nanga dina kaka dizeye se ye nkazi andi a kanda. E ndongelo ye nsadilu za mpila yayi za sadisanga beni mu lunda kadilu kia mbote, kia luzitu mu wantu ye luvuvamu mu mavata ye zunga.

Mu kuma kia luzitu muna ma vata, muna zunga e mwamu nsi eto e mayela ma mbi ma mu wutilu, KASENDA ka ma kala ma mengi nze yi ntangu zazi ko. Divovele vo muna luzitu mu nkento ye yakala nluta mia kala mo yi miami:

1. Luzitu ye ngwizani muna mavata ye muna zunga kia mvimba;
2. Yi mbevo ya kasenda ka yakalanga beni ko muna nsi;
3. Tongo twa toma simbananga kia mbote ye toma kizitisa nkento ye yakala muna nzo.

Nkokela mu vata

Mu tandu kia zi mbuta minda ka mia kala ko mu ntangu za nkokela, muna zi nzo e kioto evo ziku dia sadisanga mu temona nzo. Vo se lekwa kifwete vavwa, ba kwikanga minga yovo madiadia mu temona ndambu yina yi lundilwangw'e yuma yoyo yi vwilw'e mfunu.

Vena ye zunga ya Kisi Kongo muna ma vata mawu mu nkokela nsiku mu tuta luku vo nsusu zi mene kota. Mwa nkaka mpe nsiku mu tela evo bokela mwana mu mpimpa. E ntangu a mpimpa ntangu a vundu ka ya salu ko ye ka ya kangala ko mpe. Mu kuma ye nsiku a mpila yoyo, ba vovelanga vo: e mbende vo ka kangala mpimpa se tutu. Di vovele vo konso muntu a singama «mbende» mpuku a dia, vo ka kangala mu ntangu a mpimpa kitukidi se muntu a mbi «tutu» ka mpuku a dia ko. E ntangu vo vengele, wantu a wonsono ba fwete yantika tomboka ku vata, tuka mu kiana kia mpatu, mu ntalu a ntambu, nkokolw'a vuwa evo lembe ngatu nkutu a yingidi a mbongo.

Mpila mosi nze yi wuna wasonama kuna tuku dia nkanda wawu mu konso belo mwa kalanga fulu ye nzo za malongi: yanzala, maseka ye yibanga.

Vena yanzala, mu zunga ya nkaka bakinanga ngoma, ndumba ye matoko, mbuta ye baleke. E zunga ya nkaka lumbu, ngoma e kia nkaka nsusa evo nkaba a yindende ludede ye nsaka za mpila mu mpila.

Vovo yanzala kaka, a leke batanga savu evo ngwala mu longoka mambu ma vangamena mu zunga ya nkaka ma kituka se savu. Bonso e ki kia nkenge.

Va kala mwan'a nkento nkumbu andi Nkenge. Ndumb'a mbote – mbote, wa yenda ku zandu, wa mona toko dia mfunu dia toma vwata. Yi ntete ka mona toko diodio muna zingu kiandi, toko dina dia nkayisa ye dia ngyuvula keti vo wa sompa? Nkenge vo nkatu kinu nsompa ko. Toko dia lomba luzolo lwa Nkenge mu sompana ye toko diodio wawu vo dia mbote – mbote ye dia toma ku ngyangidika; ka zola diaka vutuka ku vata dia se ye ngudiandi ko, bayenda ye toko diodio.

Mu nzila bayenda, bayenda lutingi mavata, Nkenge kateka mo zaya ko ngatu wa mu nsangu. Ba lwaka va vata dia nene, mu kati a vata diodio, e toko dia sompa Nkenge dia bokelwa mu nzo mosi, ba ningama, kansi e Nkenge ka koteswa muna nzo ko, e toko dina vava dia kota muna nzo, dia toma vwata mpila yina ba tukila kuna zandu, mu ntangu ka vayika se nkonga ye tenda ya bakuka. Nkenge wa yantika mona wonga kansi toko wa nkasumuna vo: se ya vwata nlele mia nkaka mia mbote ; yambula wonga ye ku moni kiadi ko, balondoka. Ka ba diata tini beni ko, momo vata kaka dia nene, toko dia bokelwa diaka mu nzo a muntu. Ba ningama, toko dia kota mu nzo vo yi Nkenge wa sala va mbazi. Mu vayika, toko ka dia kala ye nzunu ye matu ko, Nkenge wa susumuka ye wa yantika dila. Wawu vo toko dia toma zola Nkenge, wa nsimba muna vembo ye wa vova: yambula dila, twendi se tu lwaka kweto. Vata dio dia mana, muna nzanza toko dia vitisa Nkenge ku ntwala ye wa vova kwa Nkenge ka ningama vana sin'a nti wa kala ku ntwal'andi. Nkenge wa ningama ye toko dia nsimba mu koko, dia nanika va ndambu a mfuta, dia zangul'e sinda, fulu kia tuk'e sinda kia sisa wulu, Nkenge wa kobolwa mu wulu diodio, bosi toko dia koboka se nsi a nkaka. Ba lwaka mu vata ba wana wantu a wonsono nkonga Nkenge kaka wa kala wa vwata. Nkenge wa toma kendalala, wa koles'e dilu. Toko dia bokelwa mu sisa moko mu nzo mosi, ba londoka va ntwala, wantu a wonsono ba zola toma tala ye simba Nkenge, nkento a mbote wizi viokela mu vata. Mu nkokela beni ba lwaka mu vata dia toko diodio, vava kani ba kota mu nzo ko, esi vata a yantika landa va nim'a Nkenge ye vova vo: mbizi a mbote kotele mu vata. Mpovo zozo za vana wonga ye nkenda kwa Nkenge mu mona mu vata ndong'a wantu a mana vanguka: ba kota mu nzo, ka ba vunda beni ko vezidi muntu mu baka disu diani ka yenda diawu ku zandu. Toko wa katul'e disu dia lunene wa vana. Ka va vioka kolo kia nda ko wa nkaka diaka wa yiza bong'e koko kwa lumoso kuna nsuka kwizidi muntu mu bak'e tambi kiani. Toko sidi ye ntu wa kondwa matu ye nzunu, mu ntulu koko kwa lunene nkatu yi bosi muna malu, e tambi kia lumoso nkatu. Nkenge wa tokana ngindu ye ki yuvula we tulekela ye yakala dia mpil'e yayi? Nki a mpil'a zingu se yi nata mu vata diadi dina vo wantu a wonsono a vanguki? Ovo vutuka weyi se ya vayikila ye mu nki a nzila nkwendela?

E kolo ka yindulanga momo e toko wa kala kuna nzo a mfumu a vata mu sunzula vo nzenza kezidi yandi wa nswaswani mu vata: nkento a mbote – mbote, ku zandu yi ngwene, tu wizanene se nkaz'a me. Mfumu a vata mu mvutu zandi yandi vo ntondele, nda leka e mbazi wiza yandi ya mona. Toko mu vutuka kuna nzo wa wana Nkenge mu dila kena, wa mbondela mu malongi, kansi ka lenda wa ko, ke mu sungula ko vava ka wa nding'a mfumu a vata wa tang'e ntangu vo e mbazi muna mene - mene ka vena muntu kondwa ko kuna belo nzenza tu songwa: nkento a mpa o kotele mu vata, eno kulu lwiza twa mwena ku mosi. Mpimpa ya wonso Nkenge ka leka ko, mu mene vava kwa kia meso mandi ma mana vimba. Kanelo vo meso ma

vimba mu dilu, toko wa nata nkento kuna belo kia mfumu a vata, wa nsunzula kwa besi vata, wa tondwa kwa wantu a wonsono wawu vo ndumb'a mbote – mbote. N'a yend'a vutuki kuna nzo andi, ka zola dia ngatu nwa maza ko, wa yantika baka ngindu za kivonda. Toko dia sweka nsinga ye lekwa ya wonsono yi lenda vonda, mpasi vo Nkenge ka ki vondi ko. Wa kalanga yandi fini – fini mu toma ku ntala ye vengomona vonza.

E kolo Nkenge ka dididingi, kuna vata diawu, se ye ngudi mpasi wawu vo mwana wa yenda ku zandu wa vila, wa taya ye toko ka dizayakene ku dia tuka ko, dia nzenza muna kanda, nzenza kuna belo ye mu vata e kanda dia vang'e yamba.

Lumbu kwa kaka ya vioka, ngudi mosi ya yenda mu mokena ye Nkenge mu zola zaya nkumbu andi, vata ka tuka ye mpila kezi lwakila mu vata ye nlele mia mpil'e yoyo. Nkenge wa sasila nkumbu a se ye ngudi andi, vata ka tuka ye muna ba lutila ye toko diodio. Ngudi ndioyo wa mona mpasi mu ntima ye wa vova kwa Nkenge : ngeye mwana kwa wididingi ngudi aku ye se diaku ko, kele vo wa ba wilanga nga kwizidi kwaku mpil'e yoyo wizidi ko, ntonene vo ka bazeye kuna wa yenda ko ngatu nkutu zaya mpil'a toko wa sompa ko !! Nkenda kwa se ye ngudi. Mono se ya sadisa mu ku song'e nzila ye vena sinda se wa zayidila tuka vena sinda ye vena zandu? Nkenge vo kuna se ya zayidila kwame. Ngudi ndioyo nkwa nkenda wa kanana yandi vo yakala wele kangadi bosi se ka ntela kenda ku mfila ye vena sinda. Wau vo muna mavata e salu ya kayanwa yina, tuka an'a makento ye an'a makala, bayendanga konso buka ye nzil'awu. Toko wa sunzula Nkenge kwa ba mama mu ku nata mu nzila zawu za salu ya ba kento. Vava toko ka vayika mu vata, ngudi wa yenda ye Nkenge mu kunsongela nzila ka fwete vutukila ku vata diawu, wawu vo dila ka nangininingi mpimpa ye mwini. Bawu bole ba yenda ye vena sinda ngudi ndiona wa zibula sinda, Nkenge wa vayika ku mosi ye ngudi ndiona wa nsongelela muna ka landa ye mavata ka luta mu lwaka vena zandu ka tomene zaya.

Nkenge wa kunguna kinsanga mu meso, wa tala ngudi ndiona tuku – tuku wa vova: kizeye mpila mfwete vova ngatu ku tondela ko, kadi ngyele nsi a ba fwa ngeye wizi ku mvutula ku nsi a wantu a moyo! Wa fukama ye vutula matondo wa zola ku mvana nlele wawu vo nkonga ka kele ngudi ndiona wa vakula nkalu ye vova vo: mono sadisa kaka yi sadisi, nda kwaku e nlele nda wo vana kwa konso muntu a moyo se wa mon'o kondele nlele mia vwata. Ba vambana, Nkenge wa diata tini ntinu, tini ma lembe wa luta mwa wonsono, ku nima wa lwaka va zandu, va fulu ba bulangana ye din'e toko. Wa luta mu nzil'a vata diawu mu nkokela mu tezo kia ntangu a kumi ye vwe wa kota mu vata diawu wa wan'e mpangi zandi mu dia zina.

Vava ka lwaka va mwelo a nzo awu, wa bokela ngudi andi, mpangi za wonsono za mwangana, ma dia ma tiamuka, ngudi wa fwa ngambu mu mon'e nkuya. Mpangi andi mosi mu tina wa yenda bokela se diawu kuna seka. Mu lwaka vena mwelo wa mon'o mwan'andi Nkenge, tata wa yuvula ngeye nani? Kwe wa yenda? Nkenge, wa yantika diaka dila dilu kia nkenda wawu vo mu vata mu tinwa kena, tuka kwa zi mpangi ye kwa bantu ba zinganga mu vata diawu. Ba mbuta ba yantika sadisa ngudi a Nkenge mu tula ndungu mu nwa ye mungwa mpasi vo ka fuluka. Ku nima wa balumuka wa vova: Nkenge fulukidi? Kwe kena? Ngudi wa vwandiswa, bosi ba bokela Nkenge mu kulula ntim'a ngudi ani. Vata dia wonsono dia kutakana mu tala Nkenge wa vila, wa fwa, o futumukini ye monekene. Ba leka, mu lumbu kia landa Nkenge wa sasila mpila yina ka vidila, kuna ka yenda, mena ka mona ye mpila kezi lwakila diaka ku vata. Ba mbuta ba yuvula kwa zi ndumba: nga ludiwididie? Lwendingi ku zandu lwa sompelanga matoko ma mbote lwa di mwena: o Nkenge mwene kala eno lusidi.

E lusavu lolo, luzolele longa ndumba vo toko ka disolelwanga va zandu ngatu mu nzila ko. Ndumba ka fwete toma zay'e toko ka sompa, vata ye nzo ka zingilanga, fu ye mavanga kena mawu. Dia mbote nkutu mu zaya mpe keti nki a kanda ka vwilu, muna nzo ka sasukila nki a mpila ba zingilanga? Ya luzitu, ena ye ndenda? A sadi vo miolo? Nki a yi mbevo ba yelanga muna menga mawu? Mu kuma kia yuvu yoyo zi mbuta za sompanenanga mu mvila, mu tinisa mpasi kwa ba leke, wawu vo ka ba zaya sola ko, tuka ndumba ye matoko mu lembi sompana ye matebo.

E savu yi mpil'a nona evo nsamu mia vioka, mia kitulwa se ma longi. Mu nona kiokio kia Nkenge mu lenda tuka longi kwa zi ndumba zina kinu zizola ngatu zolwa ko.

Ndilu muna vata

E nkangu muna kisi kongo e kolo mundele kinu keza yala ko, a mbuta a kala ye luyalu muna belo, muna ma vata, ye muna zi mbanza. E salu kia bakilwang'e ndia, veta, ntambu ye mawumbu, ku ndambu an'a makala e ku ndambu a bakento gyaya mbizi za maza. Mu mbizi za maza «ngola ye nkamba» an'a makala basalanga vuwa, nswa evo nkutu mbula muna ngyaba mu bak'e mbizi zozo za maza. Ovo ba tombokele mu gyaya evo mu ntalw'a ntambu yovo vuwa, mbizi zina zi bakamene zi fwete natwa vena nsanda, yovo va nzo a mfumu a belo, yandi ka fwete zaya keti vo nki a tezo kia mbizi ki bakamene, weyi ki fwete kayilwa mpasi vo vata

diawu kulu dia yangalala ye dia. Mu kaya mbizi zozo, a fwete vitisa mbuta za wantu zina ka zi lendanga diaka sala ngatu kangala ko, bosi ba vutuka muna mbandu yi lend'e ye kuna matoko. E mpil'a nkayilu yoyo ya telwang'e ngana vo dia mu lungila ka dia mu yukuta ko. Di songele vo mbote muna vata e mbizi ya lungila antu a wonso a dia fia fioti -- fioti, kansi ka mu nata yawu kulu mu nzo a muntu mosi ko ka dia kwani e ndonga ya lek'e nzala muna vata mu kondwa kwa matongo.

Muna vata, mu nkokela, zingudi, zindumba batutang'e luku muna nima za nzo, kuna fula dia vata yovo vena fulu ya kubama mu tutil'e luku. A ngudi zina za sita ye zina ka zi gutanga diaka ko za mana sompesa kal'e ana mu mavata ma nkaka wawu vo se mbuta, ba tutilwang'e luku kwa ana azingilanga momo vata, ba fwete ku balambila, a ndona za makento dia kaka badidingi kondwa sala konso salu. E ndumba zozo za zingilanga momo zi nzo za nkaka zawu muna longwa zingu kia ki kento muna kanda ye muna vata ka singa kwend'e longo. A matoko ye mbandu za va kati ba natang'e madia tuka muna nzo zawu ye kwenda mawu muna maseka evo mu zi nzo za mbuta za wantu mu bayele dilanga ye mokenena muna katul'e ngindu kwa mbut'a muntu ye bak'e lusansu kwa yandi mu luzingu lwa vata, kanda ye zunga. E mpil'a yoyo, ya dila va mosi a mbuta ye a leke, vumu evo kanda dia tungila va mosi, dia yindulwilwanga nze yi mpila yi fwete fwananes'e ngindu za esi nzo ye kanda dimosi. Yi mpila mu katula nsita mu wantu evo yi sinsu mu longa wantu mu zingila ku mosi ye yindula mu wantu a nkaka ka balendanga diaka sala ngatu lamba ko. Kinsiona ye nzala ka bia monekenenge bala ko, wawu vo vata diawu kulu kumosi dia zingilanga muna kayan'e mpasi ye mvwilu. Dia fioti dia kelenge kwa matoko mu bak'e mbizi bonso nsizi yovo mfwenge ye ku nata kuna nzo a mbut'a muntu, kadi kuna nzo a nkaka nzenza zi lwakilanga ko, yi bosi wawu vo se mbuta biwilu ka zolanga, wawu vo e mbizi ya fioti dia mfunu ya siwa vena kianga kia mbut'a muntu ya yumina. Va kalanga ye ntangu e yimbizi – mbizi ya kutamanga ya yingi muna nzo a mbut'a muntu, wawu vo atekelo ye ana a fwete fila ye fila kaka, diodio dia zingisanga mbut'a za wantu mu toma dianga kia mbote muna ntangu zi fwete diwa kondwa nanga nzala. Tutu mu mona mwisi kongo wazingidingi yani mosi, yi sia vo mu vata dia yandi mosi. Esi kongo a kwa zola ye ngemba, a zaya nzambi a mpungu lulendo, wa nsadisi a wantu a wonso, ndiona wa vang'e wantu, bulu ye lekwa ya wonsono yi kangalang'e va ntoto. A kwikila ye zitis'e kindoki, ngangu za vondanga wantu, za vanang'e tumbu kwa konso muntu venge diambu ka diyangidikidi muntu wuna ye kindoki ko. Dia vovelanga vo e kindoki ma evo ngangu za mbi. Dia toma kani kimwanga mu ntangu a dia, vo muntu ka lendi dia, kidie kidie ko mu lembi vewa kindoki. Yi bosi nkanu wa nene muna tandu e kina mu vana ki ndoki kwa mwana.

Ndwinu muna vata

Mu kuma kia sia vo ya wonsono ya kalanga muna zunga ya ntwadi, yasadilwanga mu nluta mia wantu a wonso, e maba, matombe, nseba ye masangu ba vangidingi e vo ba bakilang'e malavu ma wantu a wonsono, kondwa futa kadi ka ma tekelongo ko,kadi vo ma vata dia wonso. Ntangu, evo lumbu a vengenge a ngemi a nat'e malavu kuna maseka muna nkokela muna mokenena. Mu ndwinu vo muntu se kolwanga ye kondwa luzitu kwa wantu, ka fwete voveswa, ovo ka vutukila wo diaka, kafwete kululwa e tezo kia malavu mu ntangu a nwa: mbandu, vo konso muntu ka fwete nwa tutu yole evo yi tatu, ndion'a kolwanga ye kondwa luzitu kimosi ka vewa mpasi vo ka fingi diaka wantu ko. Ovo se muntu venge diambu dia mbi mbandu nze ta zumba simba mayeno ma nkento a sompwa, wa futiswanga malavu; nkalu mosi evo zi zole za malavu mu tongeka nsingu a mfumu a nkento telw'e zumba ngatu vo simbilu e mayeno. Diambu dia luzitu muna wantu diakala dia nene ye dia ngolo. Va nkatu ndion'o lenda vweza nkweno mu kuma kia malavu ka nwini vo kolelo. Mwana vo kinu ka toma tona ko, ka lendi vewa malavu ko. Katula mfumu a mawene wa yadikwanga mu kileke, ena asidi ka balendi nwa malavu va fulu kina kitwa vovelwa mambu ko. A fwete bukula yovo kaya kwa zi mbuta muna tutu ya sangwa, kansi ka balendi nwa ko. Ovo zimbuta mu nwa zina, dia vangamanga mu sisa kono muna tutu ye bokela ntekelo ovo mwan'a nkazi ye ku mvana kono kiokio ka nwa, fu ovo kono kiokio kia banzilwanga nze se mpila mu sambulwila kinvwala ye ngangu za vovela kanda mu tandu kikala vo yandi yi mbut'a muntu se sidi va kanda. Nleke ndioyo vo ntekelo wa sisilwang'e kono yi nleke wa kangalwanga yandi kend'a moningi muna mwa wutukila kanda diawu, ka wa ye zaya mpila yi telwanga mambu ma kanda ye mpila ma zengelwanga. Ndion'e nleke, muna mbandu awu kafwete monekenanga fi nswaswani muna ngindu ye muna ntona za mambu, kadi wu natanga zingu kia mbandu zole, o zeye yovo owanga mambu mu buka yole: Buka kia baleke mu ntangu a nsaka ye lek'e ntambu. Buka kia zi mbuta mu fulu bakwenda tedingi mambu ye kuna seka ba mokenenanga mu nkokela ye mu ntangu ba nwang'e malavu.

Ovo se muntu wa sembelwa kala mu mambu ka vangila ku nkolwa, se venge mo diaka, mu ntangu a nkaka ku nkolwa mpe ye wa teka kanikinwa mu yambula nwa malavu, o vutukidi mo ye kondelo diaka luzitu muna vata, wa siwanga nsilu mu lembi nwa diaka malavu. Vo ka widi ko, mu kuma kia kondwanga kaka luzitu ye fusula wantu nsoni, a mbuta muna vata akutakananga ye baka nzengo mu mpila zole. Ma se nkento ma dianga kandu mu mwan'awu a guta mpasi vo ka nwe diaka malavu ko. Ovo se o nwini mo, wa silwanga ndikila mpasi vo ka yela mu kuma kia malavu, vena ye ena bafwanga ye zikwa mu lembi wa nsilu mia ma se nkento.

Mavangu ma sia ndikidila mu malavu ye mu madia ma vananga wonga kwa matoko mu dia ye nwa mu zi nzo za wantu vo se katekele toma ku nzaya ko. Ovo se wene nkutu vo mu nwa ena vo mu dia ena fwete vingila wa yadilw'e nkuwu bosi se lenda kota muna nkuwu, kuna nima bosi se lenda dia evo nwa ku mosi ye awu wene mu dia evo nwa. E nkuwu yi sinsu kia nwaninanga mioyo mia wantu ye lunda mavimpi ma nkangu. Kadi vo ba yadidi e nkuwu, ka vena muntu lenda yo yalula ko wan'o mfumu a nzo kotele mu nkanu a mpanda, o ladidi mu nzo ye belo kiawu ka ku lendi dila ngatu nwina muntu maza ko, kadi nkwa nsoki: NDOKI A MBI, mwini ka lokanga.

Yi kuma mu ntangu yoyo, nsiku ye ndeko za zingila za toma singama ye sikidiswa za kele, wantu ba dianga ye nwinanga mu ndeko. Ovo se di wakene vo ku belo kia ngandi muntu didi evo nwinini ko bosi mwen'e mpasi, diambu dia talwanga mu mbwisu a ntima ye kuna kumoneka nani veng'e mbi muna nkweno ye mu nki a kuma. Nganga za ngombo, a nkwa nanga a tumiswanga mu solola nani y'e kuma muna vata ye buka kia dia ye nwa yani va mosi wa vang'e mbi ye kuna ka moneka ye tumbwa. Ovo muntu o monekene vo yani wa van'e ndikila ya vonda na ngandi, a mbuta a vwandanga ye baka nzengo ya vondesa muntu ndioyo. Di vovele vo muna fulu ya ndilu ye ndwinu vo se mu batakene muntu kotele nkweno nsoki, muntu ndiona wa bakilwanga nzengo a lufwa. Kansi vo se fwa matu, veno ndikidila fulu ka vangilu ka vengomonwa muna nlonga mu kuma kia fu yandi e diambu ka dia talwangwa nkutu ko, zika kak'e mvumbi andi e diambu di mene. E mfwilu a mpil'e yoyo ya tangilwangwa nze se titi kikatukidi mu disu e mpasi zi mene zina za neteng'e titi kiokio muna disu. Nzengo zozo yi za vuvikang'e nsi mu kondwa kwa maboloko, za vanang'e luzitu muna nwanin'e moyo. Yi mu kum'e kiokio ma vata ma esi kongo ma wanuka ma nene, ma kubama ma zingisang'o nkangu muna luzitu mu wantu ye nsiku mia nsi awu e kuma e nzengo zau ngolo za kele.

Mbiya mu nsasilu

Mbiya evo dingwa yi mpil'a lekwa kia kalanga ye zi ngudi za makento, za somwangwa muna minsanga ovo e ngudi ndioyo ndend'a mbote kena yawu o zevo muna nsingu andi se ke mu lendi kala nsanga mia nkatu ko mia kondw'e tadi wa tobolwa. E mbiya yoyo ya kalanga ye lekwa kia fwanana mfunu a dingwa. O mama vwete dingwa ye mbala vwet'e mbiya finamena ba finamenang'e ntaku «nzimbu». E vo mbongo mu ntangu yayi. Yi sia vo mvwama.

E nsasilu kinzu kia tuma kia lundilungu e maza ma yolesela mwan'a nse dia. Muna kinzu kina mwasiwanga: ma kaya evo mianzi mia nti mi lenda sadisa mwana mu lembi tatik'e vumu. Vo wa yakala mwa siwanga nkandi a sombo mpasi vo ka yedi nsangika ko. «Tomboka nkandi za makata muna vumu».

E mbiya evo dingwa kia tubilungu kaka mu nsasilu a mwan'a nkento wutukidi mu vata ka mu nsasilu a mwan'a yakala ko. E kuma tuka ki nza nkulu, yakala kaka wa sompeleng'e nkento. Mu kuma kia sia vo e mwana kalendi sola mwana yandi ko, se evo ngudi a nkazi fwete tula dimbu mu nzo yi wutukidi mwan'a nkento, muna nsasilu mu songa vo e longo lolo lu yantikidi momo ntangu ka wutukidi kaka.

Nkuni ye maza, lekwa yole ya mfunu mu sansa kialakazi. Mu tandu kiokio kia ntama makanda matoma zolana ye simbana kibeni ma kele.

E nkuni za sadilwanga mu yandula nitu za wantu a yendanga mu kuba «tala» mwalakazi, za sadisanga mu lambila ma dia madidingi mwalakazi ye nzenza za yizi ku ntalanga mu mwini. Mu ntangu a mpimpa za sadisanga mu yandula nzo ye songa ntemo mu nzo a mwalakazi. Mu tandu kina minda ka mia kala ko, nkuni za mwenenongo mu nza yawu kulu.

Maza mpila mosi nze se nkuni, mwalakazi fwete kwenda yolela kuna nkoko, kansi mwana mu nzo kaka kafwete yoleselwa kwa ngudi evo kwa ndezi. Wawu mu lembi futuna mwalakazi, bosi mu songa vo wungidi wuna mu vata, a kento a fwete natanga nkalu – nkalu a maza kuna nzo a mama ndiona wa wuta; kuna kialakazi mu sadisa mama ye mwana. E kialakazi kia zinganga mu lusadisu lwa belo ye vata dia wonsono kondwa sola keti vo nani vwidi e nkento yovo kanda di wutukidi mwana ndioyo, e vata dia wonsono dia vukananga mu sadisa nzo yi wutukidi mwan'a mpa muna tezo kia ngonde tatu, ngudi ndion'o wutidi ka lendi tiama nkuni ko, ka lendi kwenda mu kiana ko, maza ka teki ngatu nkutu lamba ma dia. Salu yoyo ya sisilwanga kwa bakento ba zinganga yandi mu vata, kwa bana ba ndumba. Vava kia tombok'e nkangu, mavata ma vonga ye mu kuma kia ndong'a saka se dia kituka dia mpasi mu zaya vo kuna ntandu mama ngandi wa wutidi evo nkutu kuna yanda nkaka na ngandi vumu se kena. Mu kolo kiokio e mavata ma tungilwanga mu belo. Yi sia vo konso mfumu evo mbut'a muntu ye ana ku mosi ye an'a nkazi ye atekelo atungilanga fulu kimosi. E ki mvuka kia se, ana ye an'a nkazi a tungila va mosi yi belo muna vata dia tunga ma se mayingi evo mpe makanda ma yingi.

Kuna belo ku lenda kwani mpe tunga ma ko ye nzadi ma wizananga vo ma sompela mu vumu kiokio kia tunga va belo kiokio muna vata. Diawu di mosi kwa bakundi mu konda kwa ngwizani kuna belo yovo kuna vata ba wutukila ba

lenda kwenda lomba ye tunga kuna balenda vuvamena. Ma kanda ma yingi ma vambananga ye ma vata mawu ma fwa vo ma sadila mu nzo mosi yovo zi zole mu kondwa kwa ngwizani. Mu mavata ma mpila yoyo e alakazi mpasi a monanga, a fwete ki tiamin'e nkuni, a tek'e maza, a lamba awu mosi ye tal'e mpatu zawu mu ntangu a fwete vunda mu vutul'e nitu vena kialakazi.

Landila fu ya tandu kiokio, kanele vo e ngwizani ka ya kala diaka ya mbote muna kanda yovo vata diodio ko, ovo se mwan'a nkento wutidi, ba vilakananga nzonzi miawu, basadisanga nengwa diodio di wutidi, mu tambula nsedia wowo wizidi mu vata. Dia toma kala dia lusadisu kwa nkangu a kisi kongo mu lunda ye zayidila kanda ye luvila luna ka vwilu ye luvila luna ka wutukila, mpila mosi mpe ye kuna kwa wutukila se ye ngudi andi. Mpasi fioti mu kolo kiokio mu mona muntu ka zaya kanda diani ko ngatu vo nkaka zandi.

Mu kuma kia sia vo ba sompelanga muna nsasilu, muna kialakazi, ka dia vanganga mpasi mu tona ko keti kwe ka wutuka ye kwe ka tekolwelwa, wawu vo e sompana mu mvila kwa kele. Yi sia vo ba sompananga landila mpil'a ngwizani muna belo, muna vata ye muna ma kanda. Yi kuma muna ntangu yina mpasi dia kele mu vond'e longo, wawu vo lwa vangamena mu kuma kia mvila za menga ma mosi. Yi bosi e ndion'o zinga yani ka wa luzolo ye nsol'ani ko, kansi wa nsol'a mbuta yovo wa nsol'a nkazi a kanda ye se dia mwana. Longo lwa nsasa, longo lwa luzitu ye vumi ka lwa mpambu a nzila ko.

Nsasilu za bana mu vata

Mu Kisi kongo o muntu yi ki mvwama kia sunda, ki mvwama kia sikila kadi yi vonga ye nene wa kanda. Yi kuma ba vovelanga vo: e ki mfumu ntu mia wantu. Di vovele vo ka vena ki mfumu kia kondwa antu ko kadi o mfumu antu ka fwete tumina, vo nkatu yandi mosi yi nsadi wawu vo kena ye muntu ka tuma ko.

Muna vata konso kanda ka fwete tal'e vumu yandi kuna belo, vo e mpangi za ba kento ka zi twa wuta ko, vumu kifwete kutakana ye tala e kuma ka ba twa wutila ko? Ovo se mama wuna ye lukawu, mwana ndiona wani wawu vo mu vumu kiani kena, ovo se wutukidi se mwan'a vata dia wonsono yi kuma ka fwete toma talwa, ka fwete toma saswa mu zola ye zitu muna vata dia wonso. Ka fwete sadiswa mu baka fu ya mbote ye longelwa mpila bazingilanga mu belo, muna kanda diawu ye mu vata dia wonso. Vo se songele lulendo evo konso fu ya mbi ya kondwa luzitu kwa zimbuta, ka fwete bokelwa ye natwa vena meso ma se ye ngudi ka voveswa ye sembwa mu mena ka vovele evo ka venge. E si kongo ka bakalanga mpambudi mu wantu ko, bazitisanga an'awu mpila mosi ye an'a ngani, a

ba longelanga vo se mbi ba sadidi tuka mu mpovo ye mu mavangu. Zingu kia mpil'a yoyo kia sadisa an'a yingi mu longwa mambu mena vo muna nzo zawu ka ma vovelwangwa nkutu ko. Ba katulwangwa fu yina ma se ye ngudi zawu ka batonanga ko vo ya mbi. Ba longelanga salu ya mako mu fulu ya ki ntwadi mbandu nze tunga vuwa, sieta mpangula, tunga nswa, tunga lamba, ye tung'e ngyendo. E nlekw'a ntambu mia mpuku, mia mbizi za mfuta ye lek'e vuwa mu bak'e ngola ye nkamba mambu ma longo kelongo mu nlenvo a konso mwana mu kala ye zola muna buka kia mu vata.

Muna vata e mwana ndion'o zayakene vo nguzi za mbi ka lokelanga, wa longwa muna nzila, wa longelwa muna belo kansi ka wanga ko, ma se ye ngudi ba simang'e ana ka basakani diaka yani ko, ka balendi zieta kumosi ye ndion'e mwan'a mbi ko, ka fwete vambulwa mu kuma kia fu kena yawu ya mbi.

Vo se mwan'a yakala zolanga kaka kala vena bana ba makento mpe ka fwte sasilwa vo dia mbi kadi e nioka ka lekanga nwa mosi ye mpuku ko, mbi mu kangalela mu buka kia bakento kwa mwan'a yakala mpila mosi mpe mwan'a nkento mu buka kia ba yakala. Mu nsasuk'a bana vo se ba lungisi ntel'a ki muntu ba natwangwa mu nzo mu longwa zingu kia kimuntu.

Ba vambulwa mu buka yole ye fulu yole ya nswaswani ye vangwa mambu mpe ma sobana.

An'a makala ba yendanga ku mfinda, ku nto a nkoko mu kwenda kot'e longo «zengwa» mu katul'e sutu. E an'a makento mpe ba natwanga mu kwenda kot'e kumbi mu nzo a ndona. Mu ntangu a kalanga mu fulu yoyo ka ba lendi monana evo moneka kwa esi vata, esi kanda ngatu nkutu mokena ye konso – konso muntu nanga yani NGANG'A LONGO kaka kuna kwa AN'A MAKALA ye NKW'A KUMBI kwa ZI NDUMBA.

Nzo zozo za kabuka za kele: ma seka mu kuma kia longa akala ye nzo za ndona za makento mu songa ki kento kwa bakento. Mu zinzo zozo bana ba toneswanga mpil'a zingu kia mu belo, mu kanda, mu vata ye zunga. Mambu mena balenda vanga mu zingu ye mena ka balendi vanga ko. Momo nzo zozo kaka mpe mu bazayilanga zingu kia muntu va nza, mpil'a vwandila mu moko, ndwinu za malavu ye ndilu a mbizi muna ma vata. E mbizi ye malavu ka ma ya mpamba ko, mu kuma ya didilungu. Ovo se ka zeye wo ko lenda nwa malavu ma fulu kia lokela muntu evo dia nkutu nsuni a mbi a nitu a muntu ngatu kala va fongo kia kubikila lufwa lwa muntu. Dia toma kanikinwanga vo mwan'a muntu ka lendi kwenda vwanda va fulu kazayidi nsasa ko ngatu nwa evo dia kima ka zayidi nsasa ko.

Malongi momo matoma sadisa ndiatilu a zingu kia esi ma vata ma esi kongo mu lunda luvuvamu ye zola muna ma vata.

Nsangu za luvunu ye yi ngwila – ngwila ya toma kanikinwanga muna ana mu vengomona ma vwanga mu zi nzo, mu belo ye makanda. Nkadilu ye nsasuk'a mpil'a yoyo ya sadisa zi nkaka zeto mu tunga mavata ye mbanza za nene muna wutuka ye leloko, muna zola ye wu ngudi, luzitu tuka muna aleke ye muna zi mbuta za ma vata ye zunga. Mu mpil'a zingu kiokio a mbut'a zitisanga ngana za sia vo: nuni za leka nti mosi za tom'e mvumuka. Di vovele vo mu kala fulu ki mosi tu fwete wizana ye yikanes'e ngindu ku mosi. Ba vovele diaka vo: tu kadi tu an'a nsizi twa dia sinda di mosi. Ngana yoyo ya longang'e ana mu vangilanga evo vovelanga mambu mu ki ntwadi. Diawu di mosi mu ngana za sia vo: tu kadi mika mia mbwa twa lekela ku mosi, twa sikamena ku mosi.

Mu ndilu, ndwinu evo nkutu mvwandilu muna ma vata ma tandu tu vovele mu tini kiaki e nkangu wa zingilanga ku mosi e nswaswani muna vata mu mvwilu ye mbakilu kaya kala ya yingi ko. Wawu vo ntoto, nkoko, ma zanga ye mazumbu mvwilu yoyo ya ntwadi kwa kanda diawu dia wonso, dia bundakesanga mpe wantu a wonso muna vata.

Nsompelo a longo

Mu kisi kongo e longo yi makangilu evo ngwizani za makanda mole mazolananga ye kala ye ngwizani yi fwete kotesa mvila za wutana ye leloka. Mu siamisa zola ye ngwizani za wantu a makanda momo, ba sobananga ndumba ye matoko. E kanda dina ye ndumba di fwete lomba toko kwa kanda dia nkaka ba wizananga mu somp'e ndumba ba sasanga kuna belo. E ndumba ovo soselo e yakala mu mpil'e yayi ya vangamenanga mu an'a makento ba wutukilanga mu ma vata ma kinzenza mena ma zingilanga ma kanda ka ma toma zayakana lusansu lwa vumu evo kanda dia mwana nkento ko: ngudi wa wuta ndumba yoyo, yi kuma ka zitikilwa mu ntangu ka wutuka ko.

Wonga wa kalanga mu sompa mwan'a nkento a nzenza kondelo toma zayakana lusansu mu kuma nze yi yayi: kondwa tona evo zaya mpila ba wutilanga evo yi mbevo ba toma yelanga. E dia zole lembi zaya keti vo evi, ndoki ngatu vo a nkwa lulendo yovo miolo. Dilandakana vo ma zowa yovo ka ba zeye ki vovela ko. Zi mbuta mu tandu kiawu mu sompa nkento a nzenza diambu dia mpasi dia kelenge kadi ba bundang'e vuvu mu kadilu ye lusansu lwa se ye ngudi ye mbuta zina za vita sompwa mu vumu kiokio. Dia mpasi mu vutukila sompela mu vumu ki toma fwilwangwe bana ngatu nkutu vo ki fwilwangw'e ngudi kondwa nuna. Sola nkento diambu dia nene, dia mpasi ka dilendi siswa kwa baleke ko, yi kuma zi mbuta za

tang'e ngan'a sia vo; nsumbi a ngazi wa luka, vo yi nsompi a longo zowa. Di vovele vo, o muntu vo wele kuna zandu mu sumb'e ngazi, ka fwete zo kewona, ka tala, keti vo nkandi zina, ka mona keti vo mazi zina, za wola vo za mbote, kansi muna somp'e nkento ku lendi teka ku nteza ko bosi ku nsompa. Sompa ntete, vo se kotele kala muna nzo bosi lumona ye zaya mena kena mawu: ma mbote yovo ma mbi, se tonda kaka wawu vo lwa nsompa ntama. Mu tin'e mpasi ye ntokanu za mpil'e yoyo, a mbuta a simb'e zitu kia sol'e nkento a mwana ye luzitu muna bazingilanga.

Dia toma bala dia kele mu wa nsamu mia luvambanu lwa nkento ye yakala muna ma vata ma esi kongo wawu vo tuka kwa toko ye ndumba ba kalanga ye wonga wa fusula ma se ye ngudi e nsoni muna vata. Ba zonzanga, ba fundananga muna belo yawu kansi tutu mu kwiza vond'e longo ye vambana va kati kwa nkento ye yakala. Zingu kia nkento ye yakala kia talwanga kwa se ye ngudi, kwa bazingi kuna belo, muna vata kwa nkangu wa wonsono bazingang'e ntwadi.

Mu lumbu kia sompwangw'e longo, muna vata ye zunga, kiese kadi nkinzi a nene mu kotesa nsengo a mpa ku belo, ndumb'a mpa se kota kuna lumbu, mbangu a luku yi komamene mu vata. Nsusu, malavu, nkombo ye ngulu zi fwete fwa mu vang'e nkembo wowo mu yangidika se ye ngudi ba kolese ndumba yoyo ye vata diawu ku mosi. Ndumba ye toko ba vewangwa malongi va meso ma wantu a wonsono bazinganga yawu mpasi vo ba kizitisa ye zitisa ma ko ye nzadi, mbuta ye ba leke kuna belo, muna vata ye vena zunga nkutu.

Dia vovelwangwa vo konso se evo ngudi wa wuta ndumba yo vo toko, vo ka sompa ndiona ku nsompa se mwana muna nzo ka kwend'e longo. Di songele vo ona wa wut'e mwan'a yakala kina ka sompa e nkento fwete siwa vena fulu kia mwan'a nkento kwa ngudi ye se dia yakala di sompel'e nkento. Mpila mosi vo ndumba wele kuna ka sompelo, e se ye ngudi andi ba fwete siang'e yakala vena fulu kia mwan'awu a yakala muna mpila yoyo luzitu lwa mfunu lwa kalanga kuna longo lwa mpila yoyo.

E se ye ngudi a nkento a fu nsoni kwa yakala ye mpangi zandi nze yi ngudi ye se dia yakala mpe a fu nsoni vena ndumba ndioyo wa somp'e mwan'awu a yakala wawu vo se an'a kola a zeye ki kento ye ki yakala. Konso mpil'a ntokani yi vayikidi mu nzo va kati kwa nkento ye yakala za talwangwa kwa se ye nkazi za makanda kuna lumbu lwawu kondwa zayisa vata diawu kulu. Mu lund'e t ongo, mbumba za ngolo za kalanga muna ma vata, kuna belo ye konso lumbu lwa tungwa. Ka mambu ma wonso ma vovelongo va ndonga ko. Va kalanga ye ntangu, ndumba kotele ku longo, e yakala nima ya fwa «ka wutanga ko» kuna

belo ba solanga muntu fwete wutanga yani ku ki nsweki kansi ka vena muntu vo vela moko, kana nkutu yani nkento ka lendi vakula nkalu ko, wawu vo mu nzimbu zawu kena an'awu ka wuta esi menga ma mosi.

Lungwenia ye Nkewa

Mu luzingu va nza, ka vena diambu di sundidi e mbi ye nsoni ko, vo ka luvunu ko. Luvunu lu mwesesanga wantu, bulu ye lekwa yawu kulu yi zinganga mpasi ye tokanesa ngindu za wantu, za makanda, zunga ye nsi za mvimba nkutu. Yi kuma vo dia mbi kwa muntu o sadilanga luvunu mu zingu kiandi: tala nona kiaki. E Lungwenia yi fi bulu fi mosi fia ntoko Nzambi ka vana lawu dia lenda sobanga tona evo se kia nitu andi ye fwananesa yo se tona di mosi ye yuma yi nzietele vena fulu kina kena. E lawu diodio o nkewa ye bulu ya mpila mu mpila ye wantu nkutu ka ba vewa dioko.

Lumbu ki mosi o Nkewa wa bulangana lungwenia va fulu kia yokelwa fuku o Lungwenia nitu a ki ntoto a mpolo ka kele. Ba mokena ba wizana ye ba vambana. Mu kuma kia sia vo mu nzanza wowo bakutananga wu ba zingilanga, dia kituka se fu kia toma bulangiananga. Kansi o Nkewa mu konso fulu ba bulangiananga wa monanaga sivi vo Lungwenia wakalanga mpila ya nkaka. O Nkewa wa banzanga vo nkanda evo bula ka sobanga konso lumbu. Ka yuvula ko, kiadi vo yani Nkewa ka kala ye wu nkabu mu mokena ye tona zingu kia Lungwenia ko, wa yantika mona keto dia lawu dia lungwenia.

O Nkewa mu kuma kia mata ye takuzioka, wa wula nkalu za nsia malavu muna mfinda. O nsia malavu wa toma fwema mu ngolo, vava ka lwaka vena silu diani mu mona nkalu za mana wudika, wa yenda fwemingi,mu nzila wa bulangana ye na Nkewa ba mokenanga ye na Lungwenia. Nsongi a malavu wa loza nsaki a ngulu kayizanga yawu va ntoto ye wa yuvula: nani tuka ku mfinda? Nkewa wa yuvula weyi? Nani tuka kuna mfinda e? yi kiuvu kia nsie a malavu. Lungwenia muna malembe ye luzitu wa vutukila kiuvu kia vita dia na Nkewa yandi vo: weyi? Nkia mambu mwene ko? Nsongi a malavu kuna makasi yandi vo; nkalu zame za malavu zi mene, bosi e za nkaka nkutu lumene zo wula.

Nkewa yani ntete susumukini, ye wa vova kwa nkwa malavu: tala kaka eto wole, ndolongo, konso muntu nwini e malavu ku singa ku mvilakana ko muna ngyenda. O nsongi wa tala keti nani o nwini e malavu bosi ka wul'e ntumbu. Kiadi mu londoka kaka o Lungwenia zakama kundambu nze yandi se bwa, o nsi e malavu watoma fwema diaka mu ngolo, wa zenga lubamba wa yantika zuba Lungwenia mu ngolo za wonsono. Nkenda nkatu, o Lungwenia wa mana lwala ye vimba mu diambu ka

zaya ko. Bia fioti bia sala nga wa fwa, mpasi vava za saka na mbwa wa vovesa nsie malavu mu loloka Lungwenia kadi o mbwa kinu ka mona Lungwenia lu twa nwa malavu ko. Wa nlomba mu tala diambu mu mpila ya nkaka, kansi ka mu vonda Lungwenia ko, nanga ka zeye diambu ko. E kolo kia zubwangwa Lungwenia, o Nkewa wana welenge kwani ntama, wawu vo wa toma zay'e diambu vo yani wa vanga dio. Na Lungwenia wa yambulwa mu kuma kia ndomba za Mbwa, kansi kuna nima wa yela, wa mana vimba ye mputa za mana wola, fioti fia sala nga wa fwa. Wa sadiswanga kwa na Kiula. Muna mokena ye vava zaya, keti vo weyi ka mana lwadil'e mpil'e yina, nga mu mata mu nti vo weyi? Lungwenia wa nsasila vo bibwa ka mana bibwa kwa nkwa nkalu za malavu ka mona nkutu ko. E kuma? Mambu ya vuninwa kwa Nkewa vo mono di yi diatilang'e mpila malembe – malembe mu kuma kia nkolwa. Yi kuma ya kadi fwila mu lubamba. O wawu ngeye nkazi Lungwenia weyi se sila? A weyi se sila mono muntu nkutu kina mavimpi ko, kina mpe ngolo za nwanina ko, kala nkutu vo mono nkala yi nene o Nkewa bosi ka kadi toma mona, kansi wawu yambula kaka ya fwa. Kiula vo ve! Ka wawu ko. E nkazi ka wawu ko, fwete vanga diambu kwa nkewa e mpasi za mpil'e yayi zingi kwa ngeye. Mono se ya longa ngangu,, vo yelokele ku moni wonga ko, bosi mpe yandi ka fut'e mpasi zaku zazi, bosi kwani ka dila. Owawu tu, wa yizi kutala kala mu mpasi zazi? Kiula vo nkatu, ngeye nkazi Lungwenia, e yani mpe kina ka bwilwa mpasi za mpil'e yayi, kwendi ku ntala ko.

Mu ntangu ba mokenanga ye na Kiula, e na Mbwa wa lwaka mu zaya mavimpi ma na Lungwenia: wa ngyuvula e tata Lungwenia weyi lekele? Mu mvutu Lungwenia vo: ndele kia mbote fioti. Kiula wa vova e mbut'a muntu Mbwa,mono ngindu mpene kwa nkazi na Lungwenia vo ka fwete vutul'e bu kwa na Nkewa ka mona vo mena ka venge kwa nkazi Lungwenia, we mwenene dio? Mbwa wa vend'e nwa, bosi wa vova: tala e Nkewa ngangu kena nze se za muntu e yani Lungwenia we ka singa vanga ka ku ntonena ko e? Ka keba zevo bosi ka kumvondesa. Na Kiula wadingalala. Kunima Mbwa wa yenda kwani kuna nzo andi. Bosi landila lumbu, Lungwenia wa yeloka ye wa yantika kwenda mu salu yandi. Nkokela mosi muna moko, kiula wa ngyuvula, weyi lu monananaga ye na Nkewa? Lungwenia vo wunu nkutu wutukele muna kiana. E mbazi diaka se wenda muna kiana e? Kiuvu kia na Kiula kwa Lungwenia. Mvutu za Lungwenia vo inga. Kiula vo se twenda nzila mosi, mono se ya tala mpila salu yeno bosi tutala kana vo weyi singa vutulwila mpasi za vanga na Nkewa. Vava kwa kia, ba yenda mu kiana, ba lwaka kuna nsalu mia wantu, na Kiula wa vova e mpatu a na Nkewa kweyi yina e? Lungwenia vo vena ndambu a mpatu ame. Vava ba lwaka vo, na Kiula wa tala futa kia yingi ye wa vova kwa Lungwenia mbote mu yok'e futa kiokio mpasi vo ku moni mpasi mu vata ko, wawu vo kimbevo wa kele kiawu. Lungwenia wa mona wonga ye wa vova: wan'e mfumu za mpatu zina kuna ntandu se bafwema ye ku mponda. Kiula vo ve!! Ka wau ko, ku fwa ko.

E ngwanzi Lungwenia ku moni wonga ko, kina ba fwema ngeye vova vo: mono ki nwanga fwomo ko, ki twa lamba konso kima ko, weyi mfwete yokel'e futa? Dia zole lutadi e moko mame keti mvungula yovo makala mena. Ku nima se enda mokena ye yani Nkewa kwikidi e tiya muna mpatu andi. Lungwenia wa dingalala ye yindula bosi wa vova: na se yi mpil'e yoyo e futa ki fwete yokelwa kuna ndambu a mpatu a mbuta Nkewa? Kiula vo yi wawu. Lungwenia wa yenda ye nkola kuna mwingilu ye mpatu a Nkewa, wa kwika e futa ye wa swama mpasi vo ka via mu nlaku a tiya. Futa kia via, kia via, mpatu za wantu, mbongo za lembi sakulwa za via, ndambu ya yindulwa mu vata e kolo futa ka kia vidi ko, ya via. Wantu a wonsono a mana fwema ye sosa: veyi va tukidi e tiya tu yokel'e futa!! Ba lwakila mu mpatu a Lungwenia, vava ba lwaka kaka na kiula wa kota mu nwa wa kala mu mpatu a Lungwenia o vididi, Lungwenia wa sala yani mosi. Bantu ba ngyuvula: nani yokele futa? Lungwenia wa vutula vo e futa e kuna ki tukidi, e mono bonso luzeye vo yi mbevo, kia nwanga fwomo ko, kitwa lamba ko mpe, kina kaka ye nkola ko, weyi ndenda yokela futa e? Bantu ba luta kuna via dia na Nkewa ba wana tiya muna sudi kiani, ba yenda vena mwingilu ba mona vena va yantikil'e tiya, mpaka za bwa, Nkewa ka tambulwila ko vo futa yandi wa yoka kio. Bantu ba mbaka ye wa natuka kuna mpatu a lungwenia.

Mu ndwakilu, lungwenia wa vova: mono kina ye nkola ko, kina mpe ye tiya mu mpatu ame ko, we ndenda yokela futa? Wawu se lutadi e moko mame keti vo mvungula menanga? Mu tala moko ma Nkewa ma ndombe – ndombe, bantu ba mona vo ludi kadi muna mpatu andi ye muna sudi kiandi tiya tuna mo e dia zole, e moko mandi ma ndombe mena di vovele vo yandi kaka yokel'e futa ye mpatu zeto. Nkewa wa kangama moko ye malu, wa natuka nze funda, wa vondwa , wa kayanwa ye diwa kwa wantu a mana vilwa mpatu zawu. Tuka kina Nkewa ka bakamena muna mpatu, wa vondwa ye diwa e Nkewa za sala mu nfinda za baka wonga mu zinga ye muntu va mosi, mu kuma kia lufwa.

Mu luvunu lwandi ka wudila nkalu za malavu ma nsongi,Lungwenia wa zubwa nzubwa ya mfwilu, wawu vo diambu dia kangilwa mu kondwa kuma, ka fwa ko. O Nkewa wa fwa mu kuma kia nsokela ka sokela Lungwenia mu nsamu a nkalu za malavu ka zaya ngatu nkutu mona ko.

E ma vangu ma mpil'e yoyo, yi ma telang'a mbut'e ngana za sia vo: e nkisi a mvukila dia wa dianga. Mu tini kiokio kia lusavu, o Lungwenia vutula ka vutula.

Zi mbuta za kisi kongo za longanga ba leke mu tusavu, nona ye ngana. Mu lusavu lwalu muna ye mambu mole ma nene: mbi ya luvunu ye yantikila vanga mbi kwa nkweno. Mawu mole yi ma vondesa Nkewa ye tinisa Nkewa za nkaka mu vata, di za kitukila se bulu ya mfuta, ka yi lendi leka mu nzo ngatu mu vata ko.

Savu kia zola baka mavwa mu wivi

Mu zunga ye zunga mu zingilanga wantu a kadilu ya mpila mu mpila, a kwa ngolo mu salu ya moko ye miolo, ntokozi ye a kwa maketo, nkiti ye mvati mia ntoto, nleki mia ntambu ye ntwedi mia bulu, bonso a nkwa salu ya mpila mu mpila.

Nzingi mia mavata ye mbanza ba tokananga mu wantu a nkwa luvunu ye wivi mu lekwa ya ngani.

Ntangu mosi mivi ntatu mia kanana mu kwenda yiya mu nzo a muntu mosi wa sala, mvwama nzimbu. Mivi mia kubama ye mia yenda ku nkotela mu mpimpa mia bong'e nzimbu za wonso ka lundanga muna nzo. Mivi mia yenda, mia yenda swama kuna mfind'a nda ye vata ba yibila. Vava kwa kia, nzala za ba baka, ba yindula vo dia ba fwete dia. Muna dia, ba fwete kala ye maza, nkuni ye ziku ba fwete lambila madia wawu vo ba yiza mau ma nkunzu ku mosi ye nzungu ye lambilwa yawu. Wawu vo a tatu a kele a kayana mu sasul'e salu mpasi vo ba dia mu nzaki. U mosi wa tumwa mu kwenda teka «baka» maza kuna nkoko, wa zole wa tumwa kenda tiam'e nkuni bosi ndiona wa nsuka ka fwete langidil'e nzimbu ye kubik'e makukwa vena basinga tesek'e nzungu mu lamba.

Mu vambana, ndiona wa tumwa mu kwenda teka maza wa yenda. Mu nzila wa yantika yindula: kala vo se nsidi mono mosi ye nzimbu za wonsono ya kadi toma zinga va nza kondwa kwa mpasi e kuma vo nzimbu za wonso kwa mono za kadi sala. Mu lwaka ku nkoko wa tek'e nkalu zawu zole ka nata, mu vutuka mu nzila wa bak'e ngindu za sia ndikila muna maza mpasi vo ena a sala vena fulu ye nzimbu kina basinga dia vava ba nwa maza ba fwa yandi ka sala ye nzimbu. Wa kotesa makaya ma mbi muna nkalu yi mosi mu vond'e mivi miole mia sala kuna fulu mpasi vo ka sala ye mbongo za wonsono. Vava ka lwaka kuna fulu kina wa wan'e tiya twa kwama. Wa tula nkalu ya nlongo evo maza ma mbi vena ndambu, bosi wa tula maza ma nkalu a mbote ya kondwa ndikila muna nzungu mpasi vo ba lamba madia. Kinga e kolo yandi ka banzanga mu sala ye mbongo za wonsono yandi mosi, e ena a yenda nzila mosi mu tiam'e nkuni ye val'e makukwa ba kanana mu sia ndikila evo kusa makaya ma mbi muna longa ka singa dila ndioyo wa yenda tek'e maza ka fwa mpasi vo ba kayan'e nzimbu mu kuku yole kaka. Madia ma via, ma siwa mu malonga, ba yantika dia, kiadi ndioyo ba vanina mu longa dia siwa ndikila, wa yantika mona mpasi mu vumu, mu ntima ye wa yantika kaza ye dila. Ku nima wa yantika nwana ye lufwa. Mukuma kia zaya vo e fi ndambu fia maza fia sala muna nkalu ka fia kala ndikila mu vonda evi ko, mu nwana ye lufwa wa pus'e nkalu mu malu mpasi vo maza mena ma tiakana. Nkalu ya bwa ya wudika, maza ma tiakana ye kukula vana ntoto.

Wawu vo lukanu lwa mivi miomio mia sala tiam'e nkuni ye vala makukwa mu lambila ma dia, ba toma yangalala mu mfwilu a mwivi ndioyo wa yenda tek'e maza kuna nkoko. Ku nima mfwilu andi, evi wowo ba vutukila dia, vava ba manisa, ba bong'e nkalu yoyo ya sala ye maza ma siw'e ndikila kwa ndioyo mwivi wa fwa muluzolo lwa ku ba vonda mpasi ka sala ye nzimbu zina bayiba. Kina ba sukul'e moko, kuna nima ba nwa mbungu zole – zole za maza. Ba wizana mu vunda bosi ba kayana mbongo zozo bayiba. E kolo ba vundanga, vumu ya yantik'e tatika mu ngolo, bayantik'e dila ye yindul'e tuku dia ndunzi za vumu yawu. Kuna nsuka mivi miomio miawu miole mia bund'e vuvu kia sala ye ma vwa ma wonsono ba yiba, awu wole diaka ba fwa vena fulu ba dilanga. Nzimbu ye lekwa ya wonsono ba yiba biasala kondwa ntadi ngatu ntanini: mivi mia wolela muna mfuta ye funda ya yimvwama.

Zi mfumu za lekwa ye nzimbu za yibwa bayend'a landingi muna bayend'a kotedingi muna futa ye muna mfinda. Mu landa ye landakana, ba yenda mona vena ba fwila, ba wonsono ba mana vimba ye finamen'e buka nkutu. Lawu di mosi vo ka va sala noka mvula ko, tuka mu lumbu ba yiba ye mu ntangu ba yenda wanuka se mvumbi za mana vimba. Mi mvwa lekwa mia mona nkenda, mia wizana mu kubika mvumbi zawu zi tatu, za zikwa vena fulu za fwila. Ku nima konso muntu wa sola mvwilu andi wuna ya vidila, wa nata yo kuna nzo andi wawu vo ka basala ki tekela konso kwa lekwa ko ngatu nkutu dia kuta di mosi mu mbongo ba yiba.

Ovo tomene landa nona kiaki,lenda mo baka longi dia mfunu ye lukila dio mpasi vo wa toma zinga kia mbote va ntoto.

E mbi a ntete mu nona kiokio yi wivi. Ma toko momo mawu matatu evi. E mbi ya zole miolo, kadi a zolanga kala ye mavwa kondwa sala konso salu nanga vo yiya lekwa ya ngani. E mbi a ntatu a kwa keto ye nsita kadi konso kima kia mbote ba mwenenge ba yindulanga vo nga kwa yawu kifwete vuwa, ka kwa muntu wa nkaka ko. Nana mpe a kangelenge a tatu, konso konso wa yindwidingi mu kuma kiani kaka.

Mu kuma kia wolo, matoko momo ka ma salanga konso salu ba lenda bakila kima ba lenda zingila ko, e mon'e lekwa evo yuma ya ntoko, ya mbote, ya mpila mu mpila, ba monang'e keto dia vwa yo, kansi ka va kala ye mpila balenda yo vwila ko, wawu vo ka ba salanga ko. E keto diawu dia baka yo ye wolo dia ba natanga mu yiya yi bosi e nsita ye keto dia vwa ya wonsono dia ba natanga ku lufwa. Mu kuma kiokio a mbuta a vovelanga vo: ndion'o zolanga ma ya wonsono, yi ka ladisanga ku mosi ye moyo andi nkutu.

Nkung'a kisi Kongo

Ngyele – ngyele mu nzil'a Kongo
Mu nzil'a Kongo mbakidi luvuyi lwame
Luvuyi lwame ntungilang'e mbangu zame
E mbangu zame ngyayilanga ngola zame
E ngola zame zilele vana yanga
E vana yanga monakene niok'a moyo
E niok'a moyo yi tele mwan'a ndumba
E mwan'a ndumba bokele vo a kitat'e muna Kongo
E muna Kongo monekene ngoma tanu
E ngoma tanu zi sang'e paku ndundu
E paku ndundu pele kete paku ndundu.

Nkunga wa mfind'a tadi

Ngyele mu mfind'a tadi e
Mu mfind'a tadi
Mbakidi mo mfwenge tatu e
Mfwenge tatu
Yi mosi ya ya Madiya e
Ya Madiy'o si kanga nsambi a mputu e
Nsambi a mputu
Yi vova kule – kule – kule e
Kule – kule – kule
Mpakasa kiduda mu nkoko e
Kiduda mu nkoko
Nzonzi ka tina mu tadi e.

Nona kia ntietie ye nkumbi

Mu nza, mu zinga, konso lekwa evo vangwa kina ye moyo ki kangalanga ye mambu ma tezanga ku ntokanesa ngindu ye nsuni vo se ka ma bakidi nzila mu manisa mo ko. Mu nona kiaki tuna ye Ntietie fi nuni – nuni fia ndwelo, fia vienga mu mona fio ye fia vewa tezo kia ndwenga evo ngangu mu zinga. O zingilanga mu dia yi nzanzala ye yi bundu – bundu yi fwananga va laka diani ovo bulangene mpe yi ngenza – ngenza dia ka dianga yo ye kwenda leka mu zalwa diani katukanga.

Kuna tuku dia nza, e bulu ya wonsono ye nuni mu buka a zingidingi, di vovele vo bazietelenge ye dila va mosi e nzonzi nkatu. Lumbu ki mosi Ngundu biola wa yela ngolo, wa sadiswa kansi ntangu ya nda ka mona kaka mbote ko. Ku nima nuni za wonsono za kutakana mu tala kuma ki yelelanga na Ngundu biola. Mu lukutakanu lolo ba wizana vo nganga ba fwete tumisa mu sadisa Ngundu biola mpasi vo ka yeloka. Nganga wa moneka: Tiokwele. Na Tiokwela mu sadisa ka fwete zaya nani yi se, nani yi nkazi a kanda dia na Ngundu biola? Nani yi nkaka wa wut'e ngudi andi ye s'andi. E yuvu ya mpil'e yoyo ka ya toma yangidika Ntietie ko. Mu kuma kiokio wa telama ye wa vova: sadisa kaka ku vavi ma yingi ko. Kadi eto kuna ki nuni yovo kuna bulu ya wonso katu sobananga ko. E ngeye Tiokwela e s'aku Tiokwela e nkak'aku mpe Tiokwela ka kele, ka mpila mosi ko ye wantu ena nkumbu muntu ye yandi. Eto kulu di twizidi vava twatala ye zaya mpila yi sadisilwa na Ngundu biola ye keti vo nki lomba twa kuba mpasi ka yeloka e ngeye mpe wa mon'e kiese mu mbevo sadisi.

Mpovo za Ntietie ka za yangidika na Tiokwela ko, kansi ka vova ko. Wa zibula bunda dia nkisi miandi, wa yantika sadisa. Mu mfimpilu wa vova vo vena ye nkweno twa vang'e mpasi kwa Ngundu biola, muna mpovo, eno mosi lulenda tona keti nani vava tuna eto kulu. Mpovo za nganga za tokanesa ngindu za nuni, mpuku ye bulu ya wonsono ya kutakana mu sadisa Ngundu biola. Mu kondwa kwa visa nani twa vanga mbi evo mpasi kwa nkweno, Kutukudia wa yuvula kwa Tiokwela nani ndioyo zolele vo Ngundu biola ka mon'e mpasi e? Tiokwela wa tala ndonga ya wonsono, bosi wa vova, ka luntonene ko e? Ndiona kazolele mbote ko, kavilwangwa ko. E fu yandi ma via – via, kisonga vo nkwa ngangu, o sundidi eto kulu yi bosi yandi ntete vovanga mu kakila a kweno mpasi vo ka ba vovi ko. Landila mvutu za Tiokwela, na Kutukudia wa vova: dilendakana vo na Ntietie? Wawu vo yandi nga vita vova? Nkutakani ya kota mavwanga mu kondwa kwa ziku ye kwikizi mu nani wawu vo nganga ka vova nkumbu a bulu kia vanga Ngundu biola mpasi ko, nzonza mia yantika tuka bana ba matiokwela ye ba Ntietie, kunima Ngundu biola se ka baka konso lusadisu ko, nuni ye bulu ya kala va fulu kiokio mu ku nsadisa ba fwema ye mwangana kondwa kwa vanga diambu dia lusadisu. E nsuk'a diambu mbevo wa fwa, luziku lwa kala lwa kiadi ndonga ka ba yenda ku lufwa lolo ko, kadi ba banzanga vo nkindu zi kala ko. Mu mpila yoyo Ngundu biola wa ziama nziam'a nkenda ye ya nsoni nze kena ye kanda ko. Kitantu kia kota ye an'a nkazi ye aleke a Ngundu biola a zonzesanga Ntietie wa lok'e mfumu awu a kanda. Na Ntietie wa fwema ye wa yaluka mu vata diodio wa yenda tunga va nzanza yani mosi, va nkuk'a na Nkumbi. Lumbu na Nkumbi ka yendanga mu nzietelo wa mona zala dia mbote – mbote, wa yuvula nani tungidi vava?

Ntietie wa tambulwila muna kati kwa zala ye wa vutula vo: mono Ntietie. Nkumbi wa finamena mu mokena ye zaya nani yi Ntietie? Ba monana, ba mokena ntangu ya nda mu songan'e ngindu za zingu. Ba toma wizana ye ku manima ba mona vo ba kala ye mpasi za zingu za mpila mosi. Bawu bole ba teka kangidilwa mambu ma ki ndoki, ba mpumpa, ba kondwa bana. Mu diodio ba wizana mu zingila va mosi. Na Nkumbi mpe wa yaluka ye kwiza vanga belo kiandi va ndambu a zala dia na Ntietie. Wawu vo yani mu nwa ka zingilanga wa zoka nw'ani va ndambu a zala.

Mu nkokela mosi, mu ntangu a moko, na Nkumbi wa vova kwa Ntietie, e nkazi mono mpasi ngina zawu mu ntima. Nkento yi zolanga e yani mpe zeye toma ku nzola, kiadi ki mosi vo nkanikinu mosi wuna muna ku nsompa, e toko ka fwete loz'e nkandi muna zulu ya luta vana ntandu a nsand'a s'ani kondwa kwa viakana lukaya. Wawu mono bonso zeye, ki lendi vumbuka ngatu telama ye loz'e nkandi yoyo ko nana nzolel'e nkento ndioyo. Ntietie wa vutula: yambula twa leka, e mbazi tu zaya mambu mengi, Nzambi se ka tusonga keti vo dilendakana ovo ka wawu ko. Ba yenda konso bulu ye fulu kiani. Lumbu kia landa, mu mene – mene, na Nkumbi wa yuvula Ntietie mavimpi e? bosi wa yuvula keti vo bakidi ngindu mu nsamu tulele miawu mia longo? Ntietie vo yi wawu, mono se ya teza sadisa nat'e nkandi mu zulu ye sotola yo ku nim'a nsand'a vata dia se dia nkent'o zolele. Tumin'e lumbu kwa ba zitu baku vo ba ven'e mvutu se twenda.

Nkumbi wa yangalala, wa yenda mu lomba lumbu kwa ba tata ye nkazi za nkento ani. Mu mvutuk'a Nkumbi wa songa mvutu za ma ko ye nzadi kwa Ntietie. Ntietie wa lomba kwa Nkumbi mu kwenda kina kia nsona mu tala fulu ki lozelw'e nkandi mpasi vo ba kubama mu sund'e nkanu a longo lwa nkento ndioyo. Lumbu vava kia fwana, kia nsona, ba yenda, ba lwaka va fulu, Ntietie wa zieta zi nzo zi finamen'e nsanda wa vwandilwang'e mambu ye wakanana ye Nkumbi fulu ka kwenda kala ye nkandi ka singa sotola. Ba kanana ye wizana mu ma wonsono. Mu lumbu kia ma kananu, kia Nkenge, bayenda ye malavu, ba kota kuna lumbu, ba tambulwa mu zola ye ngemba kansi o tata mfumu a lumbu wa vova vo: e nkanu ngeye mosi se wa zenga wo, vo lenda singa lenda loz'e nkandi. Ba dia, ba nwa mu kiese, ntangu a loza nkandi va ya fwana, Nkumbi wa bak'e nkandi, bosi wa vova kwa bazitu vo e ntangu yi fwene mu lozel'e nkandi kuna nim'a nzo yi finamen'e nsanda, Nzitu wa tambulwila ndomb'a Nkumbi. Ba zietoka kunim'a nzo ye Ntietie. E kolo Nkumbi ka baluka ku nim'a nzo, wa ki vanin'e nkandi kwa Ntietie, wa tilumuka yawu kuna nsanda ye sotola yo vana fulu kia makananu kwa se dia mwan'a nkento. Nkandi vava ya sotoka vana nkat'a se dia nkento dia ndumba wa kaza mu nding'a ngolo vo: mwan'ame a guta sompele, kadi e nkandi yi lutidi e nsand'eto. Ndonga ya wonso ya yimbila ye kembela vo dia ludi e mwan'o sompele, o Nkumbi lendele loz'e nkandi muna zulu lut'e nsanda. Muna zunga kia wonso basivika diambu dia Nkumbi lendele somp'e nkento wa lembakana bulu ya mpila

mu mpila. Nkumbi wa nat'e nkaz'ani muna vata diawu, wa lwaka ye vutula matondo mu zola ye ngangu za Ntietie. Ka va luta ngonde za yingi ko, Ntietie wa mona nkento ka fwete sompa, kiadi diaka vo mu ku nsompa,e toko di kunzola, ka fwete tambulwila vita koboka ye leka ka vita kala kuna nsi a nkela yi singa ziamina se yo vo ngudi a mwana ndioyo, wawu vo yi wa ntete muna wuta diawu. Nkanikinu wowo wa vengomonanga matoko ma yingi mu tina ziama kimoyo mu zola nkento. Ntietie vava ka mokenena wo kwa Nkumbi, wa vewa kwikizi vo ka dia bala kwani ko, mu kota mu ziami kimoyo vo se zolele nkento aku, mono se ya sadisa, nzeye mpila wa nsadisila mu wame nkento. Ntietie wa yuvula Nkumbi: nki a mpila ka singa ku nsadisila mu vayika mu ziami? Nkumbi vo dia fioti kwani: vo se o nzitu fwidi, se beza kutu zayisa. Va tu kwenda se twa zaya lumbu ka ziama ye vena ka ziama. E mono se ya tala kina ba yantik'e tim'e nkala, mono mpe ngyantikidi e tim'e nwa wu singa kwenda ye muna wulu di ziamin'e nzitu eto. Vo ba manisi e tima, mono ntubwidi e ntupa ye vena koko kia wulu. Ngeye nkazi, kina kulumuka muna wulu, fwete kwenda diati, wenda sietokingi, wendanga kuna koko kia wulu kina yi kusonga. Mu zika e ntoto wawu kwenda sotokingi ngeye wendanga kuna koko ye vena kota muna nwa, widi wo e? Ku lendi fwa ko, Ntietie wa vutula vo ntondele, ka vena diambu ko, se ya mokena ye se dia nkento ndioyo. Vava kwa kia, wa yenda kuna vata dia se dia nkento ye mokena mu sompa mwan'ani mu zola ye vanga mena bazolele mu longo lolo.

Se wa yuvula Ntietie ngeye zolele vita muna ziami e lumbu yi fwa yovo ki singa fw'e ngudi a mwan'ame? Ntietie wa tambulwila. Se dia mwan'a nkento wa sia lumbu kia longo: muna kia mpangala luiza bong'e nkento eno.

Mu ndwak'a Ntietie kuna belo muna kiese ye mayangi wa samuna kwa Nkumbi ye nkento ani vo mambu ma tomene, kia mpangala tu kwenda ku nata keza lambila. E nkazi se ngeye kak'e wawu vo mfwila mu wulu dia nzitu: ngeye. Nkumbi wa vutula vo ve, ka dilenda kani ko, ngina vava. Ba kubamanga mu mena ma sompelwanga longo, vava kia fwan'e lumbu kia mpangala ba yenda, Ntietie wa yuvulwilwa vena ntend'a nkongolo vo: zolele kibeni wa vita kuna nsi a mvumbi a se evo ngudi a nkento zolele sompa e? Ntietie muna wu nkabu ye nzengo a ntima wa vutula vo: nzolele. Ndonga ya kaza vo: tala zowa dia nuni, se di fwa mu kuma kia nkento. A wonsono a mana tina ngeye finuni – nuni se fwa kwaku mpamba., e se ye ngudi se mbuta za wantu, fioti fi sidi se ba fwa kwau.

Se dia mwan'a nkento wa vova diaka kwa ndonga: lutomene wa mbe? Eno kulu lumbangi za mona meso mu nsilu miami mitwa viok'e vava, mono se yi van'e mwan'ame mu vuvu kia sia vo kina yi fwa evo nkaz'ame ka fwa, konso ndion'o vita va ntandu a nzitu ka ziama muna wulu di mosi. Lwenda mawu ye lunda mo, kina ma

vangama ka lusiviki moko, ka ma kala ma mpa ko, wunu makubamene ye wizana. O mwan'ame wele mu ntalu a ziama kimoyo e mpaka nkatu; wawu nze? Yi mene tu wizanene: lwenda kia mbote.

Ntietie wa nat'e nkento andi mu kiese ye luyangalalu, mu zola ye vuvu kia ngangu ye malongi ma Nkumbi. Mvula za fioti kaka za vioka, ngudi a nkento a Ntietie wa yela ku nsuka wa fwa. Ndonga mu zunga kia wonso ba mona mpasi mukuma kia Ntietie se ziama ki moyo. Ndonga ya kala ku mambu ma luziku lolo mu mona Ntietie se ziama kimoyo. Ntangu a tima ziami vava ya fwana, Ntietie wa yenda ye Nkumbi mu mona fulu ye wizana vena ka singa kotela muna nwa ye ntumpa ka vayikila. Ziami kia timwa, bosi Nkumbi wa vanga mena ba wizana ye Ntietie. Nkento wa kivondanga ye dilu,wawu vo yakala ka fwete ziama kimoyo ku mosi ye ngudi ani wa fwa. Kuna ziami Ntietie wa kanana ye nkento mu mpovo ezi: «Ngyele fila mama, se ngiza twa sas'e bana ye lunda tata». Wa kulumuka muna ziami bosi nzitu ani wa kulumunwa ndonga ya toma dila Ntietie ka mu ngudi a nkento wa fwa ko. Ntietie wa kwikila ye vanga mpila ka wizanena ye Nkumbi. Mu lunganes'e nsilu, Ntietie wa ziama ye nzitu ani mu wulu di mosi mu song'e zola mu nkento ani.

E kolo ba vutulang'e ntoto, Ntietie wa yend'a sietokingi kuna nwa wa tima Nkumbi, wa yenda tomboki ye kun'a ntumpa, kuna nsuk'a nzikilu wa vayika ye watilumuka, ndonga ya susumuka mu mona Ntietie o zieme se vayikidi, ntoto ka wa katuka ko muna ziami kia nzitu, dia sivikwa kwa wantu a wonsono. Diambu diodio dia toma mwangana mu zunga, dia vovelwa mu fulu ya wonsono, kiadi mu vutuka mu nzo, nkento ka yangalela diaka yakala ko, longo lwa fwa kadi nkento wa monanga wonga wa zinga ye yakala dia ziama ye vayika diaka mu zinga ye ena kinu a ziama ko. Nsamu wa vwandilwa muna vumu ye kanda dia nkento, kuna nsuka nzengo ya bakama ya vutul'e nkento kuna nzo a Ntietie. Ma vata ma zunga mena ma kele vena nzikilu a ngudi a nkento ba tumiswa ye samunwinwa nzengo a kanda mu vutul'e nkento mu nzo a Ntietie ka nele vo nkento wa dilanga mu wonga wa zinga ye Ntietie wa ziam'e kimoyo mu zola nkento andi.

Nkangu a zunga wa toma yangalala ye vutula matondo kwa mfumu a kanda mu nzengo a ngangu ba bakidi mu zitis'e nkanikinu ye nsiku mia siwa mu nsompelo a longo lolo. E mfumu za zunga za sola ndona za makento mu sala mokena ye nkento mpasi vo ka katul'e wonga, ka lenvoka mu vutuka mu nzo a tata Ntietie wa nkaz'andi. Zi mfumu za siamisa ndona za makento mu kwikidisa nkento vo mu kisi nsi eto e nsilu mfuka. Wawu vo dia wizananga muna luyantiku lwa longo, dizi vangama, wowo kaka wu difwete kadila; yani nengwa ka lenvoka, ka vutuki muna nzo a Ntietie.

Mu nona kiaki mu vovelo mambu ma yingi ma lenda kufikilwa mu mpil'eyi:

1.º — Zola va kati kwa Nkumbi ye Ntietie kwa ba sadisa mu lenda sompa ba kento mu katuka mu kimpumpa.
2.º — Zola kwa kotesa nsadiziani mu awu ye ku a vana ndungidi mu mfundu ye ntiakalakani a kelenge zawu.
3.º — E ngwizani ye luzolo mu ki sadisa yi tuku dia ngolo ye wu nkabu mu tonda ye tambulwila nsilu mia mpasi milenda vonda ye vidisa moyo, kansi e vuvu ye kwikizi mu ngangu ye wumbangu mu ki sadisa wa kalanga mu ngindu ye mavanga mawu.
4.º — Dia toma sikidiswa ye monekeswa mu songela vo e nsilu yi mfuka kwa esi nsi yayi: vo tambulwila fwete vanga dina tambulwidi; yi kuma mvovo ye ma vanga ma fwete landana ku mosi.
5.º — Ntietie ye nkento ani ba songa nswaswani za ntindu evo mpila zola kwa wantu a zinganga mu nza.
5.º — 1. O Ntietie yi nkwa tambulwila ye vanga dina ka tambulwidi kana nkutu vo dia mpasi yovo dia vonza muna moyo andi. Yi sia vo wa futanga mfuka za nsilu miandi.
5.º — 2. E nkento ka sompa, kiadi vo e diambu dia mbote kwa yani kansi mpasi dia vanga kwa wa nkaka wa tondanga; ovo se mpasi di lenda twasa kwa yandi wa vengomokanga. Di songele vo e ndion'enkento nkundi a dia ye nwa; mu ntangu a mpasi ka nkundi ko. E kuma mu ntangu yakala; Ntietie ka vayika muna nziami, nga dia kiese kwa yani, nga ka fwete vana lusadisu mu vava nlongo ye futwa mu katula mabibi ma zitu dia ntoto ye nkel'a ngudi andi ya ntesama va ntandu vava ka vita muna nziami. Wa vitisa tinisa moyo andi wa kala wa vienga ka mu sadisa yakala wa kala wa yoya ye fienga dia mu nsi a ntoto ka yukulukila zingila ko. Wa kota mo mu songa zola mu yandi wawu yani nengwa se wa nsia va fulu kia tebwa nana ka fwa ko.

Kiadi nona ku nsuk'ani ki sisidi kiuvu kwa ntangi mu zaya ngeye ku nki a ndambu wuna? Ya nkundi a dia ye nwa mu ntangu a kiese? Vo wu nkundi mu ntangu a mpasi?

Nkangala ye kula

Mu zingu kia konso vangwa kia moyo mu kalanga ye mambu ma yingi. Tuka bulu ye wantu a kalanga ye nsatu za dia, za nwa maza, fulu ya luvuvamu mu lundila moyo andi. Kwa wantu va kotanga nsatu za salu, za longoka ye zaya zunga ya nkaka ya nsi. Mambu momo ma natanga vangwa mu zieta evo kangala. Kangala

yi telama vena fulu kalanga ye kwenda ku fulu kia nkaka. Vangu diodio dia kangala yovo zieta di vangwanga kwa wantu ye kwa bulu mu vava lungisa mena ma sosanga zingu ma kondelo vena ka kalanga.

E si kongo mu nsasilu za matoko ye ndumba muna mavata ye zunga yawu ba swaswanesang'e nkangala za wantu mu kunku yole. Nkangal'a mbote ye nkangal'a mbi yovo nkangal'a singama ye nkangal'a «tekama».

Muna ma vata mwa zingilanga ndong'a wantu, mu ndonga yoyo mwakalanga mpe mpila evo ntindu miole mia wantu: a mbote ye a mbi, a singama ye a tekama. E mbote a muntu ka ya kala evo ka yi tadidi mu vonga kwa mpolo evo luse lwandi ko. Ka swika kwa ntel'andi ko ngatu vonga kwa nitu ani. E wete wa muntu wu monekanga mu mpova, nsadilu ye zingu kiandi va meso ma nkangu mu belo evo mu vata. O muntu a mbote nkwa ngemba, nsadisi, mu nzodi a buka, nkwa nkenda ye nlongi a kaka mu mena kazeye. Ka nkwa kisana ko, nlembami, nkwa walakazi ye nsadi, ka zingilanga ngatu dila mu kiufuta kia ngani ko. Nkwa ziku ye luzitu mu wantu ye mvwilu a ngani. Wa sakalala va ndonga ye nzodi a longoka mena ka zeye ko.

O muntu a mbi ka ndiona wun'e mpolo a tekama, nzunu ye nwa wa wole meno ko. Ka ndiona wa vanguka ko. O muntu a mbi yi muntu wa nkwa lulendo, ntiamfu, nkwa mvezo, ndion'o kimonanga vo yandi ka fwananene ye muntu ko. Ka simakananga diambu ko, nkwa ngolo, kana nkutu va ntadisi a zi mfumu ,yandi ka ki banzilanga vo o sundidi. Muna vata, zani ngangu, ngolo ye yima e yani yingi. Nkwa luvunu, lenda kala mwivi ye nkwa matingu, ka zolanga kula kia wantu a nkaka ko.

Wawu vo a leke muna zi nzo za ma se ye ngudi zawu bakalanga ye nsatu a nsakana ye longoka mena balembi zaya evo mona muna zi nzo za finamena ye nzo awu. Wawu vo ka bazaya nswaswani a fu ya mbote ye ya mbi ko, se evo ngudi a wunikinanga mpila moko ya wana basakananga. Kansi a ma se ye ngudi a zayanga fu ya esi vata ovo fu ya ngudi, z'a kundi a mwana ka ya mbote ko, muna lembi tekek'e mwana, wa kanikinwanga mu lembi kota mu kula kia mwana ndiona wa ngudi a nkwa fu ya mbi. Ovo mwana ndioy'o siminu mu lembi kala mu kula kia wan'a ngudi a mbi, se ka widi ko, se ye ngudi ba nkatula nswa mu kangala yani mosi kondwa kwa se evo ngudi. Wana batiniswanga mu finamena muntu o zayakene vo wa tekama, wa mbi. O muntu a mbi wa vengomokwanga tuka kwa zi mbuta ye a leke mu lembi sambulwisa mavanga ma mbi kwa bantu.

Mu nkangalelo muntu o toma longokanga mambu mayingi ma mbote ye ma mbi; di kalanga nzengo a nkangadi mu sola mena ka longoka. E si nsi eto a kangalanga mu kati a nsi kondwa nkanda ngatu konso dimbu kia luyalu. Mu nzietelo ka dia kala mfunu mu nzimbu ngatu madia mayingi mu nzila ko. Wawu vo fu ya mbi ka ya kala

ya yingi ko, muntu wa zieta ye vuvu kia tambula lusadisu mu nzila mu yi ko ye nzadi ye kuna ka lwakila mu zunga ye mu vata ka kanini kwenda. Ngindu za ki sadisa za yalang'e nkangu a kongo. O nkongo wa zaya nzala ye mpasi za muntu o sisidi nzo ye mavwa mandi mu kwenda tala nsamu ku vata dia nkaka. Muntu ndioyo wuna mu nzietelo evo mu nkangalu wuna ye nzal'a dia ye nwa maza, yikuma vo zi mbuta za wantu a longang'e a leke mu sadisanga konso muntu ndiona ba mwene wizidi mu vata; ovo wuba kayisi, ba fwete zola zaya: nani kena, yi sia vo zina diani, vata ka tuka ye vava zaya kwe ka twa kwenda. Mu ntangu yoyo ka mokeneswanga, ka fwete vewa ntafuna (nguba ,madioko yovo mankondo) ye maza mu vundila mu vata diodio.

A leke mu vata wawu vo a siswanga mu kiyekwa kia mbut'a muntu evo kia ndon'a nkento yi yawu a natang'e nsamu kwa mbuta ye yani nkangadi ndioyo mu mokena ye mbuta wanukini mu vata. Ndioyo mbut'a muntu mu mokena ye nzenza wa lombang'e mvil'a nkangadi evo mu nduti a nzila. Ovo se nkwa luvila lwa esi vata ye kanda diodio, o mbut'a muntu ka lendi ku ngyambula kenda mpil'e yoyo ko, kondwa dia lulungu. Di vovele vo nzenz'awu a kanda evo nko ye nzadi, se ka fwete talwa mu ntadilu ya mpil'a nkaka. Mu fu ye zingu kia mpil'e yoyo, wantu a toma vwizana ye ku kizitisa mu nzietelo ye zaya nkenda za nkwen'o kangele, o sisidi e nzo ye ma vwa wawu se fwa nzala ye vwina se kena diawu, dia siwa va fulu kia diambu di bwilwanga kwa wantu a wonsono a kangalanga. Yi nta a tanga kingana kia sia vo: nzo ka natwa, vumu ka sadi. Yi sia vo konso muntu o kangalanga, o vayikanga mu nzo ani kansi e vumu ki vavang'e madia ye maza kwenda ka kwendanga kiawu,ka ki salanga ko. Lenda nata nkuta yovo nkatu, lenda kala ye nzimbu mu sumbila madia evo nkatu, o nkangadi ka monanga mpasi za yingi ko. Ka mu sungula ko vo se nkwa luvila lwa nene, lwa zayakana vo lwa nsansi a wantu, konso kwa mbut'a muntu o zeye lo ka fwete mon'e mpasi za tadidila nzenza ka widi vo wa mwisi luvila a sompananga, a gutaziananga ye sasanananga. Dia nsoni ye luvwezo kwa vata ye kanda di zingilanga mo.

Ovo se di vangamene mu nkondwa ya mpila sia vo ka va kele mbuta ko muna vata, o nkangadi wa sisanga mvovo kwa wana mu vata diodio, ka fwete samuna nkumbu andi, vata ka tukidi ye vata ka twa kwenda. Yi bosi ka kanikin'e lumbu ka singa kwiza luta mu mvutukilu andi ku vata ka zingilanga. Dia kalanga dia mpasi mu kota ye vayika mu vata ye luta mo mwa kondwa muntu. Bosi dia kalanga dia mpasi muna vata mu wa vo mbut'a muntu na ngandi o viokele, sidi kanikina lumbu ka vutuka, ka lembi wana esi kanda dia mbut'a muntu ndiona ka sala tumin'e mambu. Zi mbuta ka za sonekanga ko, kansi tuka mu kileke wantu a sasilwanga mu toma sungamena ye zayidila mpova ye nsamu mia mokenenwanga evo mia tumwanga. zingu kia ntangu yina kia vangamenanga mu vova ye wizana, nkangu a kanda dia wonsono dia tumamenanga ye wila mfumu a kanda; mbut'a muntu. O mbuta yi

ntwadisi a indende. Luzitu lwa kalanga va fulu kia ntete mu mwisi kongo. E tumama mu vanga salu ye luzolo lwa zi mbuta mu vata dia wonso dia kalanga va fulu kia zole mu luzingu lwa muntu.

Zayaziana tuka muna vumu ye mu luvila lwa kanda, dia toma sadisanga mu lembi vangana mbi evo lembi sompana mpangi ye mpangi, dia siwanga va fulu kia tatu.

Salu, wumbangu, leka ntambu ye vuwa ya siwanga va fulu kia ya mu lund'e kanda, ma ko ye nzadi. Tuka muna ki leke o mwisi kongo wa sasilwanga mu zola longoka salu muna wumbangu mpasi vo mu zingu kiandi nleke ndioyo ka zaya vanga yani kibeni luzolo lwa nsatu za zingu kiandi, za kanda ye za mã ko ye nzadi za sompela mu kanda diawu. Yi sia vo, nleke vo se ka kubikilu ko mu kileke kiani, mu ki mbuta se dia kala dia mpasi mu vanga mambu ka yukulukila mu ki leke kiani ko. Mu zingu kiandi se ka vanganga mambu ma nsoni mu kanda, ma mpasi kwa zi mpangi ye nsanga za makento ka zi lendi monekena luzitu ko mun'a sompelwa wawu dina vo e mbut'awu ka zeye nata zingu kiani ko, molo, ka lendanga lekwa ka lenda sadisila kanda diani ko. Muntu a mpila yoyo ka kelenge mfunu ko muna kanda, ovo se mwisi kanda wa nsadi o nete nkanu wu fwete futilwa muntu, o molo yi wa yendang'e nsi mbi mu kul'e kanda wawu vo kena mfunu ko.

Mu tandu kia zi nkaka mu kongo ka mwa vovelwanga beni diambu dia wivi ko mu kuma kia zingu kia kala kia mbote, kia kintwadi ye nsadiziani. Mu zingu kia mpil'e yoyo, mwisi Kongo wa zinganga mvula za yingi, wa tekola ye mona tumvulu twani bosi ka kwiza fwa. Di vovele vo o mwisi Kongo wa siang'o muntu mu zingu kia luzitu, kia zola ye kia kubama. Mwisi Kongo wa nwaninanga moyo a muntu ye zitisa wo. Yi mu kuma kiokio ba lundanga fu ya toma lunga – lunga vumu kiani mpasi vo ka toma zinga, ka mu ku mvonda nzala ko. Vena nkutu ye zunga mu Kongo ya kala ye nswa vo nkangadi o lweke mu tini kina ma via evo mpatu ye mwene nzal'a dia, ka lenda vuza konso mbongo mu dia kansi ka lendi vanga funda ko. Yi sia vo lenda ningama evo nkutu vwanda muna nteto a nzila ye dia kina ka wene muna via, kana vo mfumu a via wizi ku ngwana, ka lendi ku mvwa mambu ngatu ku baka ki mwivi ko, wawu vo ka venge ntete ngatu funda ko, kansi nzala ka vondele evo ka katwidi.

Ki muntu kia mpil'e yayi kia mfunu, kia mbundanu a vuvu, kia mana vila mu kota mu fu ya ki nzenza, ya nsita ye ya yinkita, ya vambanesa zi mvila ye makanda ma nene ma kele mu Kongo. Mu komenenwa, mwisi nsi wa tambulwila mambu ma mpa, ma kinzenza, ka ma nsimba ngatu ku nsadisa mu lunda lusansu, fu ye kadilu kia kisi Kongo ko. Mwisi Kongo wa longoka ye wu longokanga ndinga za ngani ye vilakan'e nding'ani «kikongo» mu kuma kia

nkot'a nzenza ye luyalu lwau, mwisi Kongo wa soba kadilu mu mawonsono: ndilu, nduinu, wungudi wa mana, mbengani ya kota, zingu kia muntu kia kufama. Dia kituka dia mpasi mu mona mbut'a mwisi Kongo siwanga ku mwini mu mene ye vutulwa mu nzo muna nkokela kw'a tekelo ye tumvulu. Mu ngiz'a mindele, nzo za yantik'e kangamena mu makumba, kadi e nkongo wa kituka se mwivi, mvondi a wantu, nduvu a malavu, mu nte a zumba, mavangu momo ma kelenge ma ngemi, ma mbi ye ma nsiku kwa esi Kongo.

O muntu wa vovang'e luvunu, mwivi, o nduvu a malavu, molo ye nkwa mpovo ka za singama ko, kwa mwisi kongo ka singama ko. O malavu ka ma nwinungu ntangu ye lumbu ya wonsono ko, ngatu vo vewa kwa wantu a wonsono, mu lembi ku ba tekek'e zayi.

Mu nsobelo ye mbaluka za mambu mu kongo, ngenda za makanda za yantika kuluka, wantu a yantika zingila vumu – vumu mpila yina ba wutukila, yi sia vo landila nkak'a nkento wa wuta ngudi e zi ngudi zozo ye an'awu ba fwete kala lukufi ye mpangi zawu z'akala: ngudi za nkazi. E zin'e ngudi za nkazi yi zi talang'e vumu ye nkangu wa wonsono muna wungudi wawu kaka.

Muna nkangalelo, e ana a wonso a wutuka mu mpangi za makento a wonso a mpangi a fwete zietanga tuka vata dina a wutukila mu kwenda tala ngudi awu wa nkaka ye mona mpangi zawu za wutuka mu ngudi ndioyo. Ngudi za nkazi mpe a lenda kwenda zietedi mu mavata ma sompela nsanga evo mpangi zawu z'a kento mu zaya mpila mavimpi mawu. Dia tutu ngudi a nkazi mu kwenda zietela kuna kwa sompela nsang'a nkento, kansi e an'a lenda kwendanga konso wuna a zolele mu toma longoka lusansu lwa kanda diawu kuna nzo a ngudi a nkazi. Vava tu zolele vovela mbumba mosi, mwisi kongo wa zitisanga menga ye mvwilu a ngani. Nsiku mu vana ngangu kwa mwan'a ngani wizi zieti mu vata yo vo mu nzo eno. Kindoki evo ngangu za mpimpa, mu vana zo kwa mwana yo vo mwan'a nkazi va fwete kala ngwizani tuka se dia mwana ye esi kanda. Vo ka wawu ko, nkanu wu fwete funda yi mu kum'e kiokio konso mwan'o kwenda kangadi ku kanda ka fwete yadilwa nkuwu. Kenda ngyend'a mbote, ka vutuka mpe mvutuk'a mbote, nkal'a mbote a dia ma dia ma kuluka ye nwa maza ma lek'o mu vumu. Ndungu za kanda lwizi dia, ka zi lunzi. Ovo momo ma vangamene bosi se alenda dia evo nwa maza mu vata diodio.

Fuka ya mpil'e yoyo ya vangwangawa mu tanina moyo ye tinisa mpasi mu ana ezidi ku kanda. Fuka yoyo ya vananga wunkabu mu dia ye nwa, kadi va silu makangilu ka vena muntu fwete vanga mbi mu ana wowo ko. Wawu vo nkanu a ngani a ko ye nzadi wizi ko.

Mwana

Mu Kisi Kongo mwa kabulwang'ana mu kunku yole ya nene. Wawu vo mu nza ya wonsono dizayakene vo mwana fwete wutukila mu kimvuka kia se ye ngudi yi sia vo mu longo lwa yakala ye nkento. O mwana lenda kala mwan'a ku longo lwa kanda yovo wa kama kia mbizi ye malavu. Muna vata vena ye mambu ma lenda vovwa kwa mwan'a kanda, ka ma lendi vovwa kwa mwan'a kama ko. Kadi o mwan'a kanda mwisi kanda, lenda vewa nkutu e ngangu za mpimpa ka nkanu ko, kadi ngangu za kanda, e mwana wa kanda. Kansi o mwan'a kama ka lendi vewa ngangu za mpimpa ko, nkanu a nene. Lenda longeswa salu ye wumbangu ka sadila mu tomesa zingu kiani, kia ma se ye kanda diani, kansi o se diani ka lendi songa mambu ma mpimpa kwa mwan'a kama ko.

Mu mpila ya nkaka mwana lenda bokelelwa vo mwan'a vumu ndion'o tukidi mu mpangi a nkento, mwan'a nkazi evo ntekelo a nkento. Ovo mwan'o wutukidi mu mpangi a yakala evo mwan'a nkazi a yakala yovo mpe ntekelo a yakala, o se ka fwete ku ntelela vo mwan'a nima. O mwan'a nima ka mwisi kanda ko, yani mwana mpe muntu a kanda dia nkaka, wa swaswana ye mwan'a vumu.

Kwa mwisi kongo o mwana, muntu a ngani a nkento ye kanda diani yi mu kuma kiokio ba toma vanga nswa ye lendo kia ngolo kwa mwan'a nkazi, ka kwa mwana ko. Kadi muna kisi Kongo, o mwan'a nkazi yi muntu andi a nkazi a kanda. Kansi vo yi mwan'a kama, kwa mwisi Kongo, ndiona nkombo a ntwadi e nsinga mi miole e kolo kina vo o mwan'a kanda, nkombo a nsinga mosi, ka vavilwangwa fwandu ye muntu ko. E nzengo ya kanda wawu vo tuka se ye ngudi esi kanda dimosi, mu konso diambu dia mwan'a wuta esi kanda k'a lendi kwenda fulu ye muntu a nkaka ko. Ovo kanda di bindamene mu mfuka yi fwete futilwa muntu, dia kalanga dia fioti mu vana mwan'a kanda kansi ka mu mwan'a kama ko ,o teka vavilwanga malavu enda vana kwa se diani, mu kuma kia menga m'ani se ma bungulwa mu kul'e kanda di bindamene.

Nsadilu za mpil'e yayi za natang'e nkulu za Kongo mu vanga makangilu evo nsilu mia toma tala kanda ditoma lundang'e menga ye toma sans'e nkangu wufwete kwiza sadis'e kanda. Ovo mu kanda mu koteso menga ma mbi, ma nati a nkanu, ma mvondi mia wantu, ka dilendi sompeswa diaka mwan'a nkento ko, kwa kala vo se ka wuta diaka nkuna wa mpil'e yina wa mbi muna kanda wana mpasi.

Kwa mwisi Kongo e mwan'a nkazi a nkento, vina kia mbongo a kanda,ki fwete toma tatwa ka kia fwila. Kadi yi kwiza vang'e kanda, vo yi mwan'a nkazi a yakala, nsadi a kanda dia ngani muna wutis'e nkento kasinga vewa wa kanda

ditoma wizananga ye diawu. Muna kati kwa kanda diani, o mwan'a nkazi yi landi kia ngudi a nkazi muna vovel'e kanda ye sadisa mbandu a tandu kiani. E nswaswani y'ana ya toma kala ngolo mu makanda ma lembi toma wizananga mu kuma kia kindoki ye mpandu.

Ovo se longo lufwidi ana a filwanga evo a yendanga ye ngudi awu kuna kanda diawu. Kadi, landila zi mbuta, o Nzambi wa kubika muna vangwa yani vava nza tu monanga: ngumbe a nkento tilumukanga ye ana. Bosi nsusu a nkento butamenang'e maki yi kangalanga mpe ye ana.

Dia nkaka dia vovelwanga vo: nsusu evo bulu kia nkento kaka kia tweleswanga mu bak'e nluta mia mawuta mani. Kwa wantu mpila mosi ye bulu, mwan'a nkento kaka o kalanga ye vumu kia wutila, ki zayakananga kwa nza ye zulu vo ngudi ngandi lukawu kena, kina ka kulumuna mpe nza ye zulu a fwete zaya vo ngwa ngandi o kulumwini, mwan'a nkento yovo mwan'a yakala. E si kanda a toma yangalala vo se mwan'a nkento wutukidi ,yi sia vo vumu ki komamene va kanda. Kwa se dia mwana malavu mani ye nzimbu a longo, yi nluta miani.

Nana nswaswani ye mpambudi a mpil'e yoyo, o se dia mwana wa vewang'e fulu kia ntete wawu vo yakal'o sompang'e nkento. Yandi mpe o siang'e mwana muna vumu kia nkento. Se wa siwanga va fulu kia ntete kadi muna ntumbul'a mwana, o vitisanga ta-ta-ta dia yindulwilwanga vo tata ka bokelanga, ka ngudi ko. Yi bosi vo mwan'ovitisi vova mu ngudi, wa yikilwanga vo baba, ka lendi toma vova ko. Mambu momo yi matoma kala ma nene mu tula se ye ngudi muna fulu yawu: ntete se yimbuta bosi ngudi muna nzo ye mu tumina muna ana. Kana nkutu fwidi, nkete ka ziam'o se ka vam'e nzila, bosi ba kwenda ku nzika.

Cordeiro Ernestro NZAKUNDOMBA mwisi ki kunda mananga, wakunda men'e mpemba ye mpata, muntu vo na nanga wa nangin'e Kongo ye lwezi.

Wa wutukila kuna vete, Maquela do Zombo. Wutwa kwa mwan'a Nkombo ye ngwa Suzana Luleko.

Ntekelo a ngani a nkonzo a Mvemba.

O susu mwini a zodi a tanga ndinga KISI KONGO kadi vo ndong'eto ya asoneki a yantika yoya mu soneka nding'a esi Kongo, a engi a longoka, k'azeye vova ngatu soneka kikongo ko. O lombele kwa wantu eǹa ye nzayilu a nding'eto a sadisa mu tombola fu ya vova ye soneka yo mpasi vo ya lembi vila mu nza.

Konso muntu monanga nsoni ye wonga mu vova nding'a nsi ani, mvilwa bosi ka kizitisanga ngatu zitisa lusansu lwa nsi ani ko. O yalwanga ye tuminwa kwa ndinga ye fu ya nsi ka vwidi ko. O zinganga muna nsi ka lendi tona ki mvwama kia lusansu lwa nsi ani kibeni ko. Yi kuma mbote mu zola vova ye soneka nding'eto.

Nkuwu

Antu a engi, mbuta ye a leke a toma ki yuvulanga: kuma ye nsas'e si kongo vo a zolele vova mambu mu nkutakani a fwete teka yal'e nkuwu? Yani nkuwu nki? Nlele, teva vo lwandu? Nki yi kuma ka yi monekenanga ko e?

Nki ki yikilwangw'e nkumbu a NKUWU? E nkuwu: nsiku, makangilwa yovo nkanikinu mi vitiswangwa mpasi vo vena va kutaken'e nzole ye ntatu ka va vangami ngatu vovelwa diambu di vayikisa nzonza ye nkindu ko. E nkuwu vo yi yadilu, ena ezidi mu ntim'a mbote a toma yangalalanga, kadi vo a nwaninu e mioyo. E antu a ntima mia mambu ma mbi, kana nkutu a kele ku makasi se ka ma lendi vayikila mu ngolo ye kondwa wonga ko. Mu kufik'e nsas'a nkuwu, di vovele vo: NKANIKINU.

Mu Kisi Kongo vo va mambu yovo va lukutakanu va yadilu e nkuwu, bosi e muntu a tekama mavangu zonzele vo, di vovelwanga vo e nkuwu yalwidi yo. Yi sia vo e nkanikinu a lembi vanga mavanga ma mbi a takukidi wo, o kondele wo e luzitu, ovwezele nkuwu ye mbuta za wonsono zi vwende vena fulu e kina. Muna kisi nsi eto muntu a mpil'e yina o siwanga va fulu kia mu ndembi sanswa, mu nkondw'a luzitu ye ka fwete tumbwa vena meso ma nkangu, bosi mpe mu lumbu ka singa kala mu mambu ndonga ka yi yangalala mu kwenda songa ngindu za ku nsadisa mu manisa mambu kena mawu ko wawu ka zayakene vo mvwanzi. O muntu ndion'o yalulang'e nkuwu ka fwete tumbwa vena ndonga mu ki ntwadi tuka esi ki se ye kanda diani mu ngwizani ye esi kanda dina dia vwandis'e mambu mena ka yalulwil'e nkuwu.

E ngyalulw'a nkuwu diambu dia vonza muna muntu, kadi e diambu di tadilwanga mu mpila zole ye mpe mu ntangu zole.

Mu mpil'a ntete, muntu ndioyo yalwidi e nkuwu nani? Mwan'a guta, mwan'a kanda? Mwisi kanda vo nko ye nzadi? Ntungi vo mu ntungila? Diambu di fwete toma talwa, keti vo malavu yovo tuminwa? Ovo se dizayaken'e tuku dia yani muntu, bosi a vav'e zay'e kuma ka yalulwidi e nkuwu. Ovo ma mene talwa muna nkululw'a ntima ye ziku kia wonsono, kuna nima a mbuta a fwete vwanda mu baka nzengo.

E mpil'a zole vo muntu wa toma zayakana vo yi fu yani, wa teka voveswa vena ndonga, wa tumbwa kala mpe vena ndonga ka sobanga ko, di vovelwanga vo: wu ka kala; ndembi longa; nwa mi suka; yovo bolola nlambi. O muntu ndioyo se lweke mu nkumbu zozo, o katulwanga mu nlong'a ki muntu tuka kwa ma se ye ku kanda kadi mvwanzi, mu nkondw'a luzitu. Yi sia vo ka siwangwa vuvu kwa ma se m'ani ko, kuna kanda mpe diawu di mosi. Ka sidi ye ndambu kenda tinina ko, se ndiang'a yangila ngoma.

Kwa muntu o yalwidi e nkuwu, diambu diani di talwangwa ntete vena ka yalulwidi yo, mu kieses'e ki se ye kanda diani mu mena ma vang'e mwan'awu ye kwa esi kanda mena ma veng'o wa ngwawu. E mpovo zozo za va ndonga ka zi manisanga nsamu ko yi sasila kaka ye toma siamisa mbi yi vengo kwa ndioy'o yalwidi e nkuwu vena ven'e mfumu ye nganga, va vwend'e nkazi ye ndona. E ntal'a nsamu yoyo ya va ndonga yi vangamanga mu mwini vena fulu ki yalulwilw'e nkuwu mu van'e ki yekwa kia kondw'e kanda diodio e luzitu, yi bosi esi kanda di vwidi e muntu yalwidi e nkuwu a nw'e maza ye kwend'e ku fulu mu toma fimp'e nsamu a muntu ndioy'o yalwidi e nkuwu. E nzengo yi lenda kufama landila ngwizani yina tuka kanda divwidi e mambu ye kanda dia muntu kondelo luzitu va fulu kia mambu mawu. Yi lenda kala mpe ya vevoka vo e ki se kia muntu ndioyo kina ye ngwizani a mbote ye esi kanda di vwandisi e mambu ka kondelo e luzitu. Nzengo yi lenda kala mpe ya nzaki ye ya nkufi vo muna kand'e diodio yi ntete muntu awu o yalwidi e nkuwu va mambu mawu.

Kuna fulu a kwenda, tuka se dia wut'e mwana ndioyo yalwidi e nkuwu, kanda diani ye ma ko ye nzadi a toma wizananga ye a ki kulanga muna mambu. E ku fulu, a fwete toma tala nsamu ye mbi ani di lenda nata tuka mu kanda diani o nati nkanu ye muna kanda ka kondel'e luzitu. A fwete tala mpe mpil'a nsangu zi mwangana mu zunga mu kadilu kia muntu a mpil'e yoyo vena ntend'a nkongolo. O vo se a tadidi tezo kia mbi ye tezo kia nsoni, a mbuta mu nwanin'e mvila, luzitu ye wungudi wa gutuka ye leloka muna vutuk'e va ntanda, a bongang'e tumbu kia muntu ndioyo mu ngan'e yi: NLEKE BWEKE NSUKI, E TUMBU KW'A MBUTA. E landakana a lenda vova vo: E LAU MUNTU KU MVWANGA. Bosi na kala ye lau kiaku ku vondi ko. Eno kulu lun'e vava ka lunzenza ko, luzeye wuna tu wutukidi, wuna wuzingidi a nkulu zeto ye zeno. O zevo muna mena ma vangamen'e vava tu vovele vo: NSONI MU MESO, KALA VO MU MALU NGA KA TULENDI TELAMA KO. Nsoni nana, kansi lutadi kuna twa tuka, wuna twa sompanenanga, twa wutanena ye mpila tu zingilanga: ka twa fundananga ko ngatu vo dizana nsiku, yi dina vo nlenvo tu lombele, boko – boko vena wuna ngeye mfunu a ngani a na Mpanzu a nsaku vo kwa na Mpanzu se kondelo luzitu vena mambu mani. A fwete lomba nlenvo ye vingila mvutu za na Mpanzu a nsaku.

Kuna nima,o na Mpanzu a nsaku ka fwete lomb'e fulu mu kwenda fimp'e nsamu mu zaya keti vo muna tezo kia kondwa kwa luzitu lwa mpil'e yoyo e ndoloki yi lenda tondwa vo ka wawu ko. Mu telama se ka lenda vova vo: ngyele yuvula Kalemba keti vo e mbulu dia kwani. Yi sia vo wele yuvul'e kanda ye ma ko ye nzadi keti vo dia mbote vo ka wawu ko mu tond'e nlenvo ka lombelo vena ndonga. E ndonga yina kuna fulu, a fwete lomb'e mbumba yikele kuna fulu kia ena a vwidi e muntu yalwidi e nkuwu. Mu buka kia ma ko ye nzadi a kele kuna fulu a fwete sola mpovi mosi ku a van'e ngangu zina zikele kuna fulu nga enda. O vo manisi, na ka sisa diambu, o lombanga mu mpovo za sia vo; kielenge mono mosi ko, ngatu diambu nsisidi: lwa koma. Konso muntu zayididi diambu di vovelongo kuna, ka dina di vovwa ko, o vewanga nzila mu vova mpasi mu lukisa ena a singa bak'e nzengo mu tonda yevo lembi tonda. Mu van'e malongi mu mbakilu a nzengo va tewanga ngana nze yi yayi: NZO A NKWENO, LUVUNGA DIADIA. Yi sia vo vana ngindu zi tunga nzo yi bakukidi kansi ka toma baka ko; yovo tunga kansi ka bangula nzo ko. O vo muna mpovo a mbuta a yantikidi mu ngana yoyo, mambu ka ma kwenda ku vakula nkalu a ndoloki ko. Kansi vo a yantikila mu ngan'a sia vo: E KESA YE KAMBIKA KUNA NTU A NKWENO, LUFITA. Yovo: E DIA NTETE SUSA, E DIA ZOLE LUKANU. Ngatu vo: E YINKODIA YOLE KUMA NTU A NKWENO MAKANI. E ngan'e zozo zi vovele vo e kadilu yoyo ya nkulu, ka yi fwene manisinwa mu ndoloki ko. O vo se a mene wa ngindu za ndonga, esi kanda diawu a fwete toma yindula dina dia mbote dilenda tondwa ye dina di fwete vakulwilw'e nkalu. Vo di wizana vo tond'e ndoloki, vena fulu muna mwini, e nsamu wulenda mana vena ntend'a nkongolo. Yi bosi o mfumu a kanda di vwidi e nati a nkanu ka kanikinwa ka toma sasilang'e mambu kwa matoko ka sansanga mu zitis'e makanda ye mambu ma ngani, ye telw'e mpenza vo: wu nkayi, ntambu a kulu fwidi, divulukidi. Bosi toma dio zaya vo ku nima tu tadidi mu tond'e ndoloki aku. Tuk'e mu wunu wa dia nsilu wa sila vena, kuki kumbi lau ko. Zaya wo vo e diodio tosi dia ntete, ntoto di nwini: wawu vo ka twa sisilwa woko: tu tondele.

Yi bosi vena vawu, a ma ko ye nzadi a vutulanga matondo kwa ndambu zawu zole ye vana malongi mpasi vo mambu ma mpil'e yoyo ka ma moneki diaka ko mu vata ye zunga kieto. Tu kadi mu zingu ye malongi ma tu sisil'a mbuta zeto.

O vo e muntu ndioyo yalwidi e nkuwu mu kanda dia teka vanga mbi ya mpila mosi mu diodio e kanda ka mu kolo kia nda mbeni ko, kuna fulu mambu mena, nana ma vioka ma fwete vovelwa mu ngan'a sia vo: DIA NKULU KA DI VOVWA KO, ZEVO DIA MPA KA DIKADI KO. Yovo: E MPUT'A NKULU MFISI KU MBUNDUMUNANGA. Di lenda vovelwa diaka vo: E VATA KWA YINGI YI BUNDUMUN'E MBONZI A WOLA. E vo e ngana kuna fulu se mu nzil'e yayi se zina, disongele vo e mambu ma nkulu ma futumukini, ye yikaneswa

ye momo ma mpa ma lumbu kia wunu. Mu mpil'e yoyo e fulu ki zingilanga mu toma fimpa nzila mu kwenda ven'e mvovo kwa kanda di sumukinu. Vo a teka lomba ndoloki a mpamba, o wawu a fwete nata nkalu a malavu yi sia vo mbamba mu tongek'e nsingu za kanda dia na Mpanzu a nsaku, mu toma dodokele mu mpovo ezi vo : A LEKE A KANGI A NDUNGU, A KOVOLWESI A MBUTA. Boko – boko diaku wa lenvoka, wa tuloloka.

E si ki Mpanzu a nsaku mpe a fwete vutuk'e ku fulu mu banza keti vo dia mbote mu loloka diak'e nkondwa luzitu yoyo ? O vo se esi kanda ka di a yangidiki ko, a fwete bangama ye lomba nsiku a malavu. Va fulu kiokio di landang'e vonga kwa diambu ye tezaneswa mu nsusu, nkombo yovo ngulu mu katul'e nsoni mu nkuwu ba yalwidi. Vo dilenda wizanena mu tezo yoyo, nsiku wu futiswangwa mu fulu kiokio muna mwini e diambu di mene.

Kansi mu ntadilu a nsamu vo wu monekene vo wa bala mu kuma kia ndandani za nsamu yingi, ya futilwa mu ndoloki, malavu, nsusu ye bulu ya malu maya mambu mana, mambu ka ma mananga ko, e nzengo se nsilu, vo mambu ma esi kimpanzu a nsaku e kand'e diodio ka endingi diaka ko. E nsilu wowo wu fwete kala wa fwanana ye kanda diodio a vwizanen'e nkanu mia ngyalulw'a nkuwu vena mambu. Na se va kele lumbu kia mambu ma esi kanda dia nkaka, bosi ele bulangana ye vanga nzonza evo konso kwa mpil'a ntantani kaka, e nsamu se ka wu talwa diaka va ndonga ye mu mwini kaka ko, wu fwete luta mu mpimpa muna ma seka mu mokenenang'e zi mbuta. Mu mpil'e yayi diambu di kitukanga se dia toma bala kadi se di lenda nata mioyo mia wantu. A nkaka a lenda yela ntangu za nda ye vovelwa vo mvumbi zi batumbidi.

Nzenza ye matoko ma yingi ma toma ki yuvulanga ye sivik'e kuma a kongo a zitisilang'e nkuwu. Kwa mwisi kongo, vo va mambu kele vwanda, mu nzo a ngani ka vwende, va lufwa yovo va longo, va dia ye nwa,vo ka yadilu nkuwu ko, ka dia mbote ko. Kadi kena ye konso ntanini ko ye ka vwilu mfunu ko, kadi ka yandelo ko. Kwa Nkongo a longwa mu kisi nsi, ka lendi dia ngatu nwa kima ko ye mpe ka lendi vo vwanda ye kuna nsuka ko, mu kondwa kwa nkuwu.

E Nkongo vo kenda kota mu nzo a kinzenza, mu vata dia ki nzenza yovo mpe ku tini kia kinzenza wawu ka manis'e van'e mbote za moko, wawu ka vwanda kaka, ka fwete yadilw'e nkuwu: Ya ndwak'a mbote, ka dia kia mungwa ye nwa maza ma kuluka, ka vova diambu di wa mfumu ye nganga. Va nga wiza vo ma ngonge za malu nga wizila mu vutuka, mbote ma kala ma nsi za tambi. Vimpi kakatu e kumunanga ki mbevo.

Kuna nsuk'a nkuwu, yani nzenza bosi ka kot'e nkuwu muna vutukil'e mpovo za mbala nga yala yo. Vo tumiswa ka tumisu kuna nsuk'a nkuwu bosi ka landis'e sia vo: NTEDI A MBILA WA LUKA, E NTAMBULWIDI A MBILA ZOWA: mu lomb'e mvovo ka tumisinu lenda vova mpe vo: MBIL'A KU LUMBU VO KA YA DIA KO, YA MAMBU. Ndiona wu ntumisi bosi ka yantik'e vova mena ka ntumisini. O vo ya dia, o sunzulwilu e ma dia ye kuna matukidi, kuma mezidi. O vo malavu mpe wawu vo ka ma mu seka ko, ka fwete song'e ku matukidi ye kuma mezidi, bosi se ka dia ngatu vo nwa kina ka veno.

E ngyalu a nkuwu yi kwikizi kia sia vo kala ye vuvu kia sia vo: kala kwaku kia mbote va fulu kiokio, dia ye nwa kwani yina veno, ka yi vanga mbi mu vumu ko. Mu kala va konso kwa fongo ki yadilu e nkuwu, o muntu o kalanga wa toma siama ye luvuvamu lwa wonso vo ka lendi sa kondwa luzitu ko ye mpe yani ka lendi konda muntu luzitu ko. Va fulu e kiokio va telwang'e ngana vo: NTETE A MBASA, ZITA YE ZITAZIANA. Di vovele vo ye en'a yadidi e nkuwu y'eto tu kotele yo, tu fwete yo zitisila ku mosi. Eto twa luzitisa, eno mpe lwa tu zitisa.

Dia mpasi ye tutu mu mavata ma esi Kongo yovo nkutu muna esi Kongo a yenda die loso mu nsi ye nsi mu yalul'e nkuwu ovo a yadildi yo vena fulu a vwende mu lund'e lusansu, a nkwa luzitu muna fuka ye kadilu ya kisi Kongo. O wawu mu kufika ,muna zingu kia NKONGO, e nkuwu yi diambu di lundang'e luzingu, mavimpi ye mioyo mia wantu muna mavata ye muna makanda mawu. Kadi e nkuwu yi nsiku wa yantikilwanga mambu mu konso kwa fongo, mu tambula nzenza mu nzo, mu vata yovo nkutu mu vumu yovo mu kanda. O mwisi Kongo wawu ka zitisang'e moyo a muntu, muna toma ku ntanina muna fulu ya dia ye nwa, muna fulu ya tela mambu ma kiese ye ma kiadi se va fwete vitiswa kak'e makangilu: NKUWU. Muna tinis'e mbi ye mavwanga ma yi mpumbulu ye mi nkolwa malavu.

Muna manisa, e NKUWU yi nsilu yovo nsiku wa sisa zi nkulu z'eto mu nwanin'e mioyo, mavimpi ye zingu ya zi mbuta, a leke, ma se ye ana muna kanda. Mu nwanina ma ko ye nzadi, ntungi ye nzenza tu vwende zawu va fulu ki mosi: va belo, mu vata ye mu zunga kia nsi.

NGANA

O mwisi nsi eto a kongo mu zunga ki Africa, o toma kufikanga mvovo miani muna NGANA. E ngana yi mvovo mia nkufi mu sunzul'e ngindu za viengaswa, za fimpwa ye za tondwa muna kufi kw'a wonsono. O nkongo muna ntona ye zayi wandi wa kotisa ngana muna yinzonzi ye moko yani ya wonso. Yi kuma muna zunga ya kongo konso vata ye muna konso belo mwa kalanga ye fulu ya tadila mambu: ma seka, yi banga, mbombe evo kioto ye mbazi a nkanu.

Mu nzo ye fulu yoyo mwa viokelanga moko ye nsamu mia yingi mia kitukanga se yi nsamu ye malongi kwa esi belo, vata ye nkangu. Yi momo mwa longokelwang'e ngana. Yantikila mu sia vo: O mwan'a nkayi mu minga, o mwan'a muntu mu ngana. Di vovele vo: mu long'a mwan'a nkayi, e tina, lwa nsongel'e takuk'e minga. Vo se mwan'a muntu lufwete ku nlong'e t'e ngana. Tu lenda vova diaka vo : e mavuta ndia muna lumbu kia tima. Di lenda balulwa vo : konso diambu ye ntangu ani, kadi vo ku timini mavuta ko, ku lendi mo vula ko wa dia. Ye vena ma timwa, ma vulwa evo yokwa bosi ma kituka se ndia.

Mu nding'eto a kikongo muna ye ngana za yingi : muna ngana za yinzengo, ngana za ngwidi, ngana za mvwezo, ngana za kisakidika.

Konso muntu wuna vo kimpovi, muna kimvwala kiani o kotesanga ngana landila nsamu wuna wutwa lutila. Ovo se nguidi yidilu vo, muna mvutu a lenda ta ngana vo: wa dia nguidi ka kamwangwa laka ko. Yi sia vo a tondele yo e nguidi. Va kalanga mpe ye ntangu vo muntu silu ku ntuala ka tomene zaya landanesa ngana ko lenda vengomoka ye vova ngana yi lenda kotesa ntatani mu nsamu. Mu diodio muntu muna siwa va kimpovi ka fwete toma fimpwa ye bundw'e vuvu muna ngangu, muna ntona ye kimvwala kiani. E ngana zi zeye toma kufik'e mpovo ye zi zeye mpe balumun'e nsamu mu mbote ovo se yi tomene koteswa mu nzil'ani. Vo se ka wau ko, e nsamu wu fwete beba ye tekama.

Konso kwa mpil'a nsamu, wa lufwa, wa longo yovo mpe mfundu wutadidi nzonzi a zi nganga za mvwala a tanga ngana za mpila mu mpila mu kufika yovo mu tomesa yovo mpe mu zola teza wu mbakuzi wa ndambu a twa fundana yau. Vo e ndambu yina se ka ya toma luka ye lungalala ko, yi lenda tambulwila mu kingana a telelo mu ku a teza wu mbakuzi wau mu nsamu a twa tala.

E ngangu za wantu zi zonzanga muna vova ye vutula, zi talananga muna yi ngana ya zi mvwala zi siwangwa ku ntwal'a mambu. Muna kisi nsi wau vo malongi mu fulu ya mambu ma vaninungu, konso lumbu kisilu vo kia tala nsamu wubwidi mu vata evo mpe va tini kia nsi wantu a zolanga kwenda longoka mu zaya weyi ma lutila. Nani kala mpovi mu nsamu wowo, nki a mpila ka tadila wo ye nki a nzengo ka vana kuna nsuka. Mu lusansu lwa nsi eto e diambu di bwididi muntu wunu, di lenda bwila muntu wa nkaka muna lumbu yi landa yi kum'a telang'e ngana vo: NSIE MALAVU BUIDI KU BA MU MENE – MENE, VEN'E NGANGU KWA ENA A MAT'E MA BA MU NKOKELA. Di vovele vo: e nsamu mina mi bwidi mu Ntoni wunu milukisi a nkaka mpasi vo ka mi a bwidi ko wau vo a widi wuna ka vanga muna lwaka ku lufundisu vena meso ma ndonga. A vova diaka vo: TEKA DIO MONA, BOSI LUKA, yi sia vo: e diambu vo mwene dio, yi sia vo zedio e mbi ye mbot'ani bosi se wakala ye ngangu mu tina dio ovo kinu mona dio ko ngatu wa dio, ku lendi dio zayila mbi ye mbot'ani ko. Ngan'a nkaka diaka: KOK'A NKOKELE, E KOKELA KWA MWENE KIO KO E ?

E ngana zozo zi susumunanga muntu mu kala wa lungalala mu mena ka monanga muna meso mandi mpasi vo ka moni mpasi ko kuna ntuala.

Mu zingu mambu mengi mena mo, wau vo e wantu a ki natanga mu zola toma zinga kia mbote. Kansi mu kuma kia nswaswani a mbakisa, nzayilu, ngolo za nitu ye ngolo za salu e mpovo mpe zi swaswananga nze yi ndendelo ye wete wa ndose. E nswaswani yoyo yi lenda tundidika muntu ye yi lenda vevola muntu ye ku mvweza muna yi ngana kaka. Mu mvwezelo a tanga ngana nze yi zazi: «KANA KA NTI KO E MAKAYA MVWE.» Di lenda vovelwa mpil'eyi: E ZOWA KA KEVANGA KO. Vo se ka zolele ta ngana ko. Ovo se muntu a vwezoka «mputu» se kondelo luzitu kwa ngang'a mvwala, mu fwema lenda mu toma ku nsakanena ye sasila ki mputu kiani lenda ku mvovesa vo: ngeye muntu va wuna e LEKELA MIAYA, E SIKAMENA MFUNI mu songa vo nzala ka nanginanga ka lendanga kia dia mu lekela ye mu sikamena ko wau vo mu nkondwa kwani. Mu swaswanesa ntindu miole mia wantu, a velela ye a mvindu yo vo a sadi ye mputu va lenda tewa ngana vo: E MA KWANZA NITU, E MANKONDO NDIMBA. Di songele vo e sala kubikilwa. Mu nswaswani kaka va lenda vovelwa mu vweza muntu wa nitu za fioti, wa nkufi ngatu vo nkwa ndenda za fioti, mu ku mvovela ye ku nwanina va lenda tewa ngan'a sia vo: E VONGA KA NGWOLE KO, E KEVA, MPE

KA NDAMBU KO. Na muntu wutwa vunwa kwa mpangi ani muntu, mu ku nlukisa se fwete telwa ngan'a sia vo: E NKUTU A ZOWA, NKUMBU MOSI YI SIWANG'E KOKO. Yi sia vo, o muntu ntangu mosi ka lenda tambulwila vunwa. Mu mpil'a nkaka di lenda vovelwa mpil'e yi: VO A TUMBA VO NW'AKU YE MBELEKA, NGE VWIDI WO KOKANGA WO. Wau vo e luvwezo mu nza ngolo luna, mu ki sobanesa va kati kwa ena a toma ye ena a yiva «a mbi mu ndose» kansi muna ngindu ye nsadilu a singama. A nkwa ngindu ye ntona a ku a nwaninanga mu ngan'eyi: BI WA NSUSU MU LUSALA. A sasidilanga ngana yayi mu nzil'eyi ya vova, e zidi kia mbi yovo e nlele miani mia mvindu kansi e ngindu ye mavangu ma mbote. Kadi va kalanga ye nsusu e nsala za mbi kansi vo se vondelo, ka vuzw'e nsala zi monekanga vo za mbi, ka mana tetwa ye lambwa muna wumbangu wa nlambi a toma longoka, e nzongi a nsusu wa mbote kaka wu kalanga ye bi wa nsala vilakanwa wa vilakanwanga. O nsusu a nsala za mbi vo ka vondwa, vava ka vuzw'e nsala e nkand'ani wa mbote kaka ye wa vielela wu monekenanga. Yi mu kuma kiokio a mbuta a sisila ngana yoyo.

Mu zingu mengi mena mo, tu lenda landa nkundi ye sia vuvu vo tu lenda baka lusadisu kwa yani vo se ka wau ko, ka tu nata mu nzil'a mfuilu mi vonda ngindu twa kubika, na se tu yuvuilu keti vo weyi kaka, toma-ma toma? Vo wu dimonekenanga nze se ku mfuilu tu kwendanga, mu mvutu tu lenda ta ngana vo: YA BANZ'E LOMBOLOKA NTI A YE KAMA, KINGA KUDIKILA MVINDU KWANI. Di zolele sasila vo muntu wa kala wa vielela e kolo ka zietelenge ye ndioyo ko, mu kangala yani wau se bebele, o bakidi mfuilu, yov'o kulukidi e luzitu muna meso ma wantu a nzaya wau vo e mpil'a muntu ka kangalanga yani wa tekama, wa vila ye mbebesi. O yani wa monekenenge wa mbote yi se moneka watoma beba lutila ndioyo tomene zayakana vo wa tekama ntama. Vava ngana yayi tu zolele songa vo muna kangala, muntu fwete toma tala keti vo yiva se ka yiva vo toma se ka toma? Ku ntwala singa kwenda vo ku nim'o singa vutuka mu kangala evo sala ntwadi ye ndioyo muntu, mu lembi kibanza kuna ntwala. Mu mena ma monekanga vo: E KIBANZA KA KOKANGA LOWA KO YOVO E KIBANZA KA VITANGA KO. E nsasa vo konso muntu ka toma banzanga ye toma fimpa diambu ka vova ngatu vanga ko, kuna nima ka fwete ki yindula «kibanza». Yi kuma di vovelwanga vo: o kibanza kunima kaka ka kwiza lwakanga ka vitanga ko. Lwa dia kweno, lwa mokena bosi se ka kwiza, vava lusie moko ku ntu e ntangu yi viokelenge, ma vova ma mene vovokanga: vo ma nkanu, zena ma wakenenge yimene. Vo ma vanga se sinsu kaka yi moneka, vo yi ma vangu ma viokelenge ntama.

NGANA ZA LEMBI SASILWA

1. Ku nienga nkil'a mbwa nga kiame ki na ko e?
2. Kilozi ko tadi ko nga maki ya lozela ko e?
3. E yi katul'e nlele ka mona nsoni ko, e yi tala yi mon'e nsoni?
4. E die nkayi yi yeloke vo tin'e nkayi yi yeloka?
5. Va ki dia ngazi ko e nwa wa bwaka, va yi die ngazi weyi yi kala e?
6. Kwenda – kwenda tala ku nima, ka kizowa ko ngangu za kwendela.
7. Dia kwa ntinu,, yokw'e nwa.
8. Nzala visa, nzala ka volesa ko.
9. Sumba ntu a nkombo, vanga vila dia mbwa.
10. Ndiang'a nkufi vo veza yo, lele va mbazi.
11. Tetwa ka yi tetwa, bulwa ka yi bulwa weyi yi zaya kenena yina yina muna kati e? Mpila mosi ye.
12. Twendi nze ka tulwaka ko, tu leki nze ka tu kielwa ko.
13. E na tumisa tembwa e mankondo wa sie nsi kinwa.
14. Na zol'e nsafu a lomba, bwa ye lutayi.
15. Si e malu mu nkoko, e ntundulu ka yi dianga ko.
16. Vo ntulu wa yela, vo kovola tawulanga, vo minanga e ntulu vimba.
17. E koko vo ku lenda, e nwa ka dianga kia mbi ko.
18. Kutu wa nkufi e dina kwa nda wa kwani.
19. Nkangalu a toko, fwanan'e mbundu.
20. Na seva nkweno, ku bondoki ko.
21. O nge mbombo, nki ki dia nwa o vilwa?
22. Mpovele ku mpundu, nga nani wa kondw'e mbundwe?
23. Ma ta nsa mbwadi va koko, konso muntu ka viengoziola ye wani.
24. Nkindu a zandu, atu ye fulu diau.
25. a) Ntietie minini nkandi, kuna wu vayikila ku ka tadidi e tezo.
26. b) E Ntietie, dilani e ngwaku. Yani ntu wu tuk'e ki nsanga yi wa talwanga.
27. Vo tal'e sekwa, wa tal'e maza.
28. Nzenza tele ntangu mu vata, yi dia nkatula kuna ka tuka.

29. E nkaz'a tata keti we ken'e? E ma lavu va ntu va mena!
30. Mwan'a mbwa nete vangala kia ntu a muntu, kina ka kola ma nene ka nata. Yani vangala kia ntu a muntu kia fioti?
31. Mbwa nimbanga va ziku, lumbu ya mazandu ka tanganga.
32. Ngola wa zola va za ki lele.
33. E mpaka ye mbuta, matula.
34. Vana ven'e ntongo, o vaka ka lendi kula ko.
35. Kuna kwa yenda ko, e zulu dia bwa.
36. E na vuna vioka, vo lek'o tungunukini.
37. Wutila va zandu ku natwa nsangu ko, a wonso a kele vo nsanga z'aku e?
38. Ntulu a nkweno ka ya sikilwanga ngoma ko, nwa nkweno ka wu sikilwa mu mpiozi ko.
39. O mwan'a nsa mu minga,, vo yi mwan'a muntu mu ngana.
40. O matu kan'olevele, ka lendi lut'o ntu ko.
41. E mbwanzi yi kwendanga ye mvumbi, ki moyo.
42. Nzo ka natwa, vumu ka siswa.
43. Sia ntu a nkweno mu kinzu, vo ka wu fwanamo ko waku wu vinga mo.
44. Nzo kwa leka ko, ku zeye yi tatikanga mo ko.
45. Koko mazi, koko nkula ka vena koko nkulula ko.
46. A kwa malak'e nsanga nkatu, a kwa nsang'e malaka nkatu.
47. O Mankengele ka leva ko, e nsi ka yi fwa mbazi ko.
48. E nkele nkodo e mbizi mbulu.
49. O mbaka vena ka manikinanga, va ka manunuinanga.
50. Nsumbi a ngazi wa luka, e nsompi a longo zowa.
51. Ka lu dididi mavoke ko, e ku mavoke ku tu kwenda.

NKONGO YE NZAMBI

Muna lusansu lwa esi kongo, muna mbokena zina tu lende tuka ki mwana zi ku tu songanga ziku kia sia vo mwisi kongo tuka mu ntangu e kolo mundele kena keza mu nsi eto ko, a zaya, a sadila ye zitisa Nzambi.

Va fulu ya mokenena, mu mambu ma kanda, vo mpaka se zina vo, mu lenda manisa ye kwikila vo ludi ka twa vova wa vangiswanga sisu kia viokesel'e nlembo vena laka ye zangul'e koko muna zulu bosi ka vova vo: NZAMBI muntu muna ntangu e yina ya diambu, vo zangwidi e koko kuna zulu ye vov'e nkumbu a Nzambi di songele vo ludi ka vovele, ka fwete kwikilwa. Ka fwete kwikilwa kadi muna tandu kin'e luvunu ka lwa tomene sadilwanga beni ko. E dia zole, e nkumbu a Nzambi ka ya vovelongo mpamba ko. E nkangu a kisi kongo wonga wa mwenenge mu vunina mu nkumbu a Nzambi, kadi a toma dio zaya vo konso kwa diambu di vangamene yovo di vovelo dia lwaka vana meso ma Nzambi. Lukwikilu lolo muna Nzambi lwa sadisanga mu lund'e nsi muna luvuvamu, kondwa luvunu, wivi ye zumba.

E nkangu muna vata diau, mu nsasilu a ana muna kileke kiani wa yantikang'e siwa muna ndambu ka kolela. O mwan'a ntumami, walemvo, wa nkwa luzitu ye nsadisi muna vata vo muntu yuvuidi mpil'a fu ya mwana ndioyo, en'a zinganga yani a siang'e ki mbangi vo: e ndioyo mwan'a Nzambi. Vo se mbuta wa siwanga va fulu kia: muntu a Nzambi. Kwa konso muntu wa fu ya tekama: ya luvunu, mu nte a zumba, nkolami ye nkwa wuntiangu e ndiona wa siwanga mu fulu kia sia vo: mwan'a nkadi a mpemba. Yi sia vo, ka mwana yovo muntu a Nzambi ko. Mu ntangu e yina, mbuta za esi kongo za zaya nswaswani a mbote ye mbi. Mambu ma wonsono ma mbote, ma kiese ye luyangalalu ma Nzambi dezo yovo ma Nzambi a mpungu. Ma wonsono ma nkenda, ma nsoni, ma luvwezo konso ndion'o sadilanga mo, mambu ma mbeni nkadi a mpemba. Di vovele vo e mbote za wonso yi nkayilu ye luzolo lwa Nzambi, vo mena ma nkenda ye mpasi mambu ma mbeni nkadi a mpemba, ndion'o sadilanga mo mpe muntu a nkadi a mpemba.

E nswaswani zozo za mbote ye mbi, za Nzambi ye nkadi a mpemba ka za yiza ye mindele ko, za nkulu mumu nsi eto. A mindele wan'a yiza yo wana muna kongo. E nkumbu a Yisu dia ludi ya mpa mindele a nata yo mwamu kongo. Nkanda, yi ninu ye ntumbu miomio e nlongo mia ki mundele mia mpa mu nsi eto kansi vo yi ma wuku ma nkulu tuka muntu ka vangamena wa zay'e ki wuka muna mpil'a tezo e Nzambi ka nsongela wuna ka fwete ki sadisilanga mu katul'e yela muna nitu. Muna ntangu yin'e Nzambi wa toma finamen'o muntu mu ku nsong'e ngangu mu tomes'e luzingu lwa ku ntwala.

Muna nlemvo ka songanga kwa Nzambi, o muntu wa tambulanga lusadisu lwa luingi kwa s'ani Nzambi wau vo mu mau kulu wa siang'e vuvu kwa se dia mvangi.

E tandu ya ma se ye nkulu zeto e kolo mindele kani miza ko, mu kongo Nzambi wa zayakana, wazitiswanga ye sanisinwanga, kansi ka mwa kala mabundu ko ngatu fulu ya sambidila.

Konso kwa muntu wa sambilanga ye lomba mena ka zolele kwa se diani Nzambi kondwa kwenda kutakana ye wantu mu fulu ya sambidila «nzo a Nzambi» ka mwa kele mpe antu a zingidingi mu kwenda longi mambu ma Nzambi ko kongo e mvimba. Muna konso belo, e nsasilu a leke, ndiata z'a mbuta za songang'e mpil'a zingu ki fwete natwa mu tina kota mu nzil'a mbi. Yi sia vo ya nkadi a mpemba. O muntu muna ngutuk'ani kaka, e ndona za makento za vavang'e zaya nki a mwan'o wutukidi? Vo se a zeye kaka vo yakala yovo kento, e mpovo zau zakalang'ezi: tonda dezo, nkazi a kand'o wutukidi ko. Vo se mwan'a nkento mpe, e mpovo zau zakalang'ezi: tonda dezo, ndon'a nkento wutukidi ko. E dia ntete tonda dezo «Nzambi» mu bak'e nkazi yovo ndon'a mpa muna vumu, muna kanda yovo muna vata.

O muntu vo ka mona sumbula muna kiyuvula mu sumbula kiokio wa vovanga: e tata Nzambi, nki a mbi mpenge mfwete mwen'e sumbula kiaki? Yovo: e tata, mono mwan'aku kizeye diambu di fwete ku ndata mu vonza ya mpil'e yayi ko!! O lenda vova mpe e Nzambi a mpungu dezo kweyi ditukidi e diadi e diambu? Momo e mambu ma mbi ma yikilwanga vo ma nkadi a mpemba nga ka ma lendi bwilwa kwa mwan'a Nzambi o lembelo sumuka ko. Yi kuma muntu wa ki yuvulanga ye yuvula s'ani Nzambi.

E dimbu ye nsadilu zozo zi sunzulanga vo dia ludi o mwisi kongo ka zaya Nzambi ye mambu m'ani mu tandu kia lwaka mundele ko. Kayantika zitisa ye sadila Nzambi mu lutumu lwa mundele ko. O nkongo wa yantika toma vengomo ka Nzambi tu muna ziku mu ntangu ntemo wa yiza ye mundele wa toma kota ye fu ya ki nzenza ya kisi mputu.

Dia ludi mpe vo mwisi kongo va ndambu a zaya ye zitisa Nzambi, wa kwikilanga mwanda wa ngola wu lenda fundisa ma vangu ma wantu. Muna nsadilu za konso muntu wa kalanga ye wonga mu vanga mbi mu lembi tumbwa kwa Nzambi yovo kwa mwand'a zi mvumbi a nkulu zani.

Kwa mwisi kongo, o mvumbi wa fwa kia meso ka fwa kia matu ko. Di songele vo, o muntu lenda fwa ye zim'e meso kansi ka fwete toma wa kwani ma wonsono ma vovokela vena kena. Mu song'e kwikizi kia sia vo, o mvumbi wa ka wanga, a mbuta mu kubika ye mu zik'e mvumbi, kanana a kananganga yani. Se dia mwana ka fwete vova mena ka mona ma mbote mu vambana ye mwan'ani o fuidi. E mfuilu vo ya lukatikisu, o se dia mwana ka fwete sie nsilu mu kuiza vutukila konso kwa muntu kele vena fulu ki bakamen'e nzengo a lok'e moyo a muntu «mwana» ndioyo fuidi.

Vena diaka ye sisu yi vangamanga vo muna vumu yovo muna kanda ngyelelo ye mfuilu zi sakidi, ngudi za makento za yenda didilanga kuna ziami ya nkazi zau mu song'e nkenda mu mpil'a mpasi a twa mona mu ngyelelo, mu nkondwa za muntu o lenda toma ku a nwanina mu mpovelo, mu ngyelelo ye mu mfuilulu. Dia vangamanga mpe vo muna nsadilu ye muna ngutilu ka mu twa singama beni ko, vwandu ya vangamanga va kati kwa esi vumu bosi ya tombokanga mu esi kanda dia wonso mpasi vo ku ki mosi a lomba kw'a kulu mu vengomona mianda mia mbi mu vumu ka ki twa wuta ko.

E lukuikilu muna mwanda lwa kalang'e ngikani ye vuvu ki'a nkulu zau a yindulanga vo nana vo a fwa, a fwete ku a taninanga muna ntangu a mpasi, vo mpe muntu o vanganga mambu ma mbi muna vumu ngatu vo mu kanda e mwand'a nkulu wu fwete ku ntumba. E tumbu ya vewanga landila vangu ye tezo kia mpasi di nata muna vumu. Muna lukuikilu ye vuvu kia mpil'e yayi, ntete muna Nzambi watuvanga, e dia zole muna ngolo za mwand'a mvumbi za nkulu zeto, o muntu a mwisi kongo wa kala ye wonga mu vanga konso kwa diambu dia mbi di lenda kendeleka Nzambi ye nkulu z'ani za vita fwa. Wa kala mpe ye wonga mu vanga mambu momo ma mbi ma lenda tumbwa kwa Nzambi ye mianda mia wantu a fwa. E wonga wowo wa toma sadisanga mu siamisa kadilu ya singama, ya luzitu muna nsi ye kolesa luzitu mu wantu ye muna lekwa yau mpe. Vena ye makanda mu nza ka ma zaya Nzambi ko, matoma swaswana muna mpovo, ndilu, nduinu, nkubikilu za nzo ye makanda mau, muna nguizani tuka kanda diau ye ma kanda ma nkaka ma mfinangani zau.

Ye mu wau, muna ma vata, mu zi mbanza za nza ya mvimba, konso kwa zunga ena ye lusansu lwau, a zeye nkumbu a mvangiau. Vena ye nkangu mia nkaka ka mi kuikilanga mianda ko, ka mi kuikilanga ko mpe vo muntu o fuidi, lenda diaka moneka ye vova ngatu vo vanga diambu mu sadisa yovo tumba mbi a muntu. Vena mpe ye nkangu mu nza ka mi kuikilanga ko vo Nzambi wuna, kadi a tuk'eku

mvava muna zulu dia wonsono kani ka moneka ko di a vovelanga vo kena ko. Ovo nkutu wa kala – kala o zevo mu wau se wa fwa ye vila ka monekanga diaka ko. Vena ye ena ka a kuikilanga Nzambi ko, ka a kuikilanga mpe mianda ko.

Nlongo

Muntu muna nitu ani muna ye maza ye menga, mu kotanga yimbevo ya mpila mu mpila. Vena ye yimbevo ya fioti vena mpe ye yi mbevo ya nene ya mpasi. E yimbevo muna nitu a muntu muna kota ka mpasi ko, bosi katuka mputa yi zayakananga lumbu ye mpila yi yantikilanga, e yi mbevo ya nkaka mu mpasi yo lunza muna nitu ku songanga vo ki yantikidi. Yimbevo yina ya mpila mu mpila, vena ye yimbevo ya va ntandu a nkanda, ya mu nsuni evo mu kati kwa nitu, ya mu vumu «ndia» ya mu mianzi ya mu ma fulu ya ku ntu ye ya mu meno ye mu meso.

Yoyo yimbevo ya wonsono, yakala evo yina ye nti, mianzi ye makaya mu manisa yo. Mi nti miomio mi bakwanga, tutwa ye sanganessa mi yikwangwa vo se nlongo. E nlongo yi makaya, ma bula ma nti yovo mianzi mia nti mi lenda sadisa mu kulula yovo katula kimbevo mu nitu a muntu evo mu nitu a bulu. Nti mia wonso mi wukilwangwa yi nlongo. Vena ye nlongo muna vanga mio mia twa muna sadisa, sumbwa mi fwete sumbwa kwa mbal'o vwidi mio. Ka mi bakidilwangwa ko, ovo bakidila mio ka mi lendi tuila ye sadisila mpila mosi ye mia muntu wa sumba mio ko. Va fulu kiaki a mbuta a tel'e ngana vo: kia fwa nzimbu kia tayika. Yi sia vo kia sumbwa mu nzimbu kia ngolo, sadisa ki fwete sadisa wau vo kia vawuka yovo kia velela.

Mu tandu kia zi mbuta, o nsadisi ka zingidingi mu nti ye makaya ko. Wa kelenge ye salu yani mu nfinda ye nzanza, vo mbevo wizi sosi lusadisu, ka fwete kwenda kuna vata dia nganga mpasi vo ka wukwa. Ovo se o bakidi e nlongo lenda kwenda vutuki kuna vata diani. Ka kwa kelenge nzo za lundila mbevo ko, ngatu vo e nlongo mia kala mia kubama mia vingil'e mbevo zi kwiza sos'e lusadisu. O mbevo vava ka lwakanga, vo songele mpasi kena zau kwa nganga, bosi ka yindulanga mpil'a nlongo mi singa kwend'a vavwa muna nzanza ye mfinda. O mbevo ka fwete vingila ye vena va monek'e makaya ye mianzi mia nti mi vwilu e mfunu, mia vangwa kina mi mana bosi yani nganga ntete ka nwa nana ka gyela ko bosi ka vana mio kwa mbevo.

O nganga wa teka nwanga ntete mu katul'e wonga ye lukatikisu kwa mbevo ye ena ezidi yani. E dia zole mu songa vo miomio nlongo ka ndikila ko. Yi sia vo mia sadisila kansi ka mia vondela wantu ko mu song'e mbandu yani mosi ntete o nwini mio. Va fulu kiokio yi va telwang'e ngana vo : ta ntangu tuka vana nzo aku. Di vovele vo konso mena tumina yantikila muna ngeye beni, wa song'e mbandu.

Vena ye nlongo mia nkaka, on'o zeye mio lenda songa kwani e nkumbu a nti yovo makaya fwete bonga ye mpila ma fwete vangilwa yi mene lwele vanga eno mosi kondwa vana konso lekwa, o mbevo mpe vava ka baka mio, o yelokele yani ka futi konso kwa nzimbu ngatu vo nsusu. Ma wuku mena ma mpila mu mpila vena ye mena ma lombanga nlongo mia yingi ye mu ntangu ya nda beni mu kuma kia vonga ye bala kwa ki mbevo.

Nkayi yovo wazi vo ku luyantiku wuna wulenda sadiswa mu tezo kia ntangu a fioti. Ovo se ki yantikidi vanga mputa za nene ye zeng'e nlembo di kalanga dia mpasi mu kwiza toma manisa. Ntangu a nda ki dianga bosi nlongo mia yingi mi fwete vangwa mu lenda manisa ntete tuku dia ki mbevo muna kati bosi se ki kwiza manisini va ntandu a nkanda muna mi nlembo ye zi mputa.

E yimbevo ya nkand'a nitu ya toma zayakana mu nsi eto yi yayi:

1. Makwanza;
2. Nsalandengi – Kintutu;
3. Mboba ;
4. Wazi wa mbunduna;
5. Basa – basa ;
6. Tiya twa Nzambi;
7. Manguele ;
8. Ma bwo – bwo.

Mpasi za ntulu evo za mafulu yi zazi:

1. Nswengi;
2. Nkovola;
3. Kinsangala;
4. Kinkomanitu.

O mu vumu mu kalanga mpasi ezi:

1. Ndunzi;
2. Mfikila;
3. Nlutu a vumu;
4. Makulu;
5. Nsangika ;
6. Nkukulu «mpiki»;
7. Munkanda.

Kuna ntu ku kotanga mpasi ezi:

1. Lukika ;
2. Tota ntu «bwanga ntu»;
3. Nzieta ;
4. Lauka «lau»;
5. Niangi ;
6. Nzazi «ntu ziuka va kati».

Yimbevo yoyo ya wonsono ya sadisilwanga mu nlongo mia mu mfuta ye mu mfinda zeto, lusadisu ka lwa kelenge ntalu za nda ko. Mu lusadisu luvewanga ka mu lukanu lwa kinkita ko, kansi mu makani ye luzolo lwa kul'e moyo wun'e mpasi. Ngindu za nganga ka za kelenge mu tomesa zingu kia yani nganga ko. Ngindu za nganga za toma kala mu toma tombola vuvu kia zimbevo muna nlongo miani kwa nkangu wu zeye mpil'a lusadisu lwani muna zunga ye tombola tunda dia vata ye kanda diau.

Kieleka kia toma zitiswa ye sadilwa kwa zi nganga za mwuki kadi vo mene wa mpasi za mbevo bosi o nganga ka vova keti vo ozeye sadis'e kimbevo kiokio. Vo ka zeye kio sadisa ko, ka lendi vuna ngatu nkutu teza mu lutisa ntangu a mbevo mpamba ko. Nganga za toma zayana za kele. Ndioyo nganga se ka fwete yuvula keti vo a yele kala kuna kwa na ngandi «nganga wa nkaka ka zeye» ovo kinu enda ko ko yovo ka a nzeye ko, yani se ka fwete ku a songel'e vata ye nkumbu a nganga lenda sadis'e mbevo ndioyo mu nzaki o zeye nlongo mia kimbevo kiokio. O ndioyo e nganga ka lendi lomba konso kuta ngatu tondo ko kadi e nlongo ka venge mio yani ko. Ka vena nsasa ka lenda bakila kuta ngatu konso kwa mpil'a matondo ko.

Nsadilu zozo zi tomene sobana mu ntangu yayi yina vo e ki nganga se ki nkita, salu kia zingila kansi ka kia sadisila wantu ko. Nganga ka zi salanga salu kia nkaka ko, nanga yi vingila ye sadisa ena mu mpasi za ma yela. Nganga za tunga tumbu twa nene mu lekes'e mbevo, asadisi a mbevo afutanga nzimbu za yingi. Dia tutu mu ntangu eto mu mona nganga yi lenda vova vo e kiokio ki mbevo ki sadisanga kio ko, lwendi kwa na ngandi, wau vo se ki nkita.

Ndonga yi sianga nlongo ye nkisi va fulu ki mosi, kansi e nlongo ka nkisi ko kadi ka mi kalanga ye bunda ko.

Nkisi

Mu ntangu ya vioka, a mbuta a toma kala ye luzingu lwa ntwadi muna vumu, mu belo, muna kanda ye muna mavata ma zunga. E ndundilu a wantu ya kadila mu ndwenga za vova ye ntadilu za mambu, mu ndongelo za wantu ye mu mi nkisi mia nzo ye kanda. E nzo yi vumu muna kanda. Muna kanda ka vumu yaukulu ya kalanga ye nkisi mia lundila ngatu tadila kanda ko. Va kalanga ye nkisi mia kanda kansi e vumu ya nkaka ya kanda ka yilendi tala ngatu nkutu simba bunda dia nkisi mia kanda diau ko. Ka lumbu ki mosi a lenda tumiswa ye songelelwa mpila mina yo vo mpe longwa wuna mi vangilwangwa mu toma lund'e kanda.

E nkisi yi bunda dia nkuma, ngolo yo vo lendo kia kanda mu nwanin'e kanda ka dia kotelwa kwa mbeni mu ntangu a mpimpa vo dilele. E ngolo evo lendo kiokio, kana nkutu mambu weyi wu makadil'e vonga ye bala, esi kand'e vuvu kiau vo e nkisi miau mi fwete sala mu kul'e kanda. Miomio e nkisi ka mi songwanga kwa konso muntu ko, ka kala mwisi kanda yo vo nkundi nkutu ka lendi mio songwa ko. Ka mi sadisilwanga mpe muntu ko vo kanda ka di vwende ko dia wizana vo e nsamu a muntu ndioyo wu fwete talwa muna kisi kanda muna kati a nzo. Yi sia vo a sie moko muna bunda dia kanda diau mpasi vo e nkulu za van'e nzila mu tal'e nsamu a bwidilu muna mwisi kanda diau. Yi bosi muntu ndion'o simbang'e bunda ka fwete dio nikuna mu fimpa mena ma twa luta bosi ka van'e mvutu kwa zi mbuta za vumu muna lukutakanu lwau lwa mbuta za kanda.

E nkisi mia kanda mi fwete song'e tuku dia mambu ena mau ye mpila ma lenda manisina. Vo muna kati kwa kanda yi sia vo muna vumu yau ka muna muntu lenda mo manisa ko, e nkisi miau mi fwete songa kuna ma lenda manisina ye ndion'o lenda mo manisa.

Kwa esi kanda, e nkisi miau yi luzingu ye ngolo zau e muntu lundanga mio mfumu a luzitu vena ena a wonsono muna kanda diau. O yani mpe ka lendi kondwa luzitu kwa zi mbuta za vumu ye esi kanda ko.

Ka makanda ma wonsono ma sadilanga ma bunda ko muna nkisi miau. E nkisi mia toma swaswana beni mu makanda ye zunga. Vena ye makanda, e nkisi miau mia mabunda, mu teke ya wantu mina, a nkaka mu makodia ma nene. Vena mpe ye ma kanda ma tunga nzo za ma wene mu lundil'e nkisi mia makanda mau.

Mu nsadilu ye ndundilu za nkisi vena ye nswaswani ya yingi mu nkisi – nkisi ye mu kanda – kanda. Di vovele vo konso nkisi wuna ye mpitu ani mi landanga. Mu makanda ma nkaka e nkisi mi vewangwa kwa mwan'a nkento yi ndona muna kand'e

dina. O ndona muna kongo mfumu a nkento, a yingi a sompelanga kaka muna vata ka yadil'e ki ndona. O yakala ka fwete zaya vo e nkento ani ndona, mfumu tuka ku muini ye ku mpipa vena ye mambu ka singa vanganga ka ma lendi mokenenwa ko ngatu vo songwa kwa wantu a nkaka muna vata tuka esi kanda ye ana nkutu. Mu tinis'e vayikis'e mbumba, Ndona wa kangwang'e mawuta mpasi vo ka sadil'e kanda mpipa ye muini.

Tuka nkisi mia kala kwa Ndona ye mia kala kw'a mfumu z'akala zakala ye nsiku mia kala mia ngolo ka milendi sumukwa ko kwa ndion'o simbanga mio ye kwa ena milundanga: esi kanda. Nsiku nze yi miami:

1. Ka mi lendi talwa ngatu simbwa kwa muntu ka vewa mio nswa mu sadila ko.
2. Ka mi lendi senzekwa va muini ngatu va mvula ko.
3. Milandanga menga, ka mi vewanga kwa konso muntu kena mwisi vumu kia nkisi miomio ko.
4. Muna simba mio mbamb'a nsamba. Vena ye mina mia makodi mi lombang'e makazu.
5. O muntu lundanga mio ka fwete long'e mbala singa sala miau mu ntangu a nda. Vena ye nkisi mi yantikilang'e longokwa muna vumu kia ngudi. Yi sia vo ekolo mwana ka wutukidi ko, esi kanda a zeye vo ngudi eto ngandi mfumu ka wuta. Vo ndona mpe a fwete zaya.
6. Mfumu ka lendi kwenda tunga malongo ko kansi wutukila kwani.
7. Mfumu evo Ndona ka lendi sola mbala ka sompa ko, vewa ka fwete vewa yani mu lund'e nsiku mia wonso mia lumbu.
8. Mfumu evo Ndona esi kanda dia wonso ka lendi sola ko ngatu vo ki vanmbula.
9. Mfumu weyi ka fwemena, ka wandanga mwana ngatu nkento ko. Ka lendi zuba muntu ko mfumu.

* O mfumu ye Ndona, kina ka yadikwanga, kimenga ye malavu ma fwete kala, kansi kani nkutu yadikilu, ka fwete sadila mu lutumu lwa mfumu yo vo a Ndon'a nkulu ye vena ka fwa o ndioyo wa mpa bosi ka simb'e fulu kiani. Mu mfuilu a mfumu a nkulu ndioyo wa lundidingi e kanda, mfumu za vumu ya kanda diau a fwete kutakana mu sikidis'e ki mfumu kwa ndioyo wa mpa. Ku mvan'e bunda dia nkisi ye kubik'e suku ye mfulu a leka tuka mfumu a nkulu o fuidi ye mfumu a mpa wa moyo. Muna ngindu ye vuvu kia esi kanda vo muna mpip'e yina kenda toma kanana yani ye ku nsonga kwa zi nkulu za vita fwa mpasi vo a nzaya ye ku nsadisa mu lund'e nzo ye kanda dia wonso ka sala diau. Mpipa mosi a fwete lek'e ntwadi, mpip'a nsuka mu lwaka mu lumbu ki ziam'e mfumu a mbuta yi fuidi. Mfumu za wonso za zunga zi fwete tumiswa za lungwa bosi esi kanda a lomb'e fulu ye mfumu zozo za zunga mu kwenda sungula mfumu yi vinga vena kimfumu kasisidi. Kin'a vutuka ku fulu

ezi lomb'e nzila kwa nkangu vo se a kwend'e ku ziami. Se dia mwana fwete van'e nzila bosi ma ko ye nzadi a t'e ngana vo: nkalu a mbote vo yi wudika lwa swek'e tutu: ye vova vo tu luven'e nzila lwenda swek'e tadi wa nzizi, «mvumbi».

O mvumbi vava ka natwa kuna fulu ka fwete ziama, o mfumu a mpa ka lendi ko kwenda ko, ka lendi vayika muna nzo a lele ko ye vena ka kwiza vayikiswa kwa mfumu za zunga zi ku nkotesa kuna nzo ani. Mu ntangu yi mwangu'e yamba se a fwete vang'e lumbu ka tumbwa yo vo vwandiswa va ki mfumu kia kanda, ye vewa malongi mu lund'e nzo ye kanda, vata ye zunga. Mu lumbu kiokio yi menga yi fwete kelwa mu lomba kwa zi nkulu mu yikama ye sadisa mfumu a mpa mu sadila mu zola ye luzitu. Kuna nima, esi vumu, kanda ye vata a fwete longwa mu zitisa ye sadisa mfumu a mpa a nguilanga ye ku nsadisa mpasi vo lwa kala lu nsizi lwa dia sinda di mosi, lwa kituka lu mika mia mbwa lwa lekela ku mosi, lwa sikamena ku mosi, lwa vova diambu di tonda mfumu ye nganga. E nkuwu yoyo yi ya nsuka mu manisa mambu ma wonsono.

Lu mwene vo e nkisi mia nkaka e nlongo mpe mia nkaka ka kima ki mosi ko, ye ka mi sadilanga ku mosi ko.

Mu kunku ya nkisi muna ye yikunku – kunku ya yingi yi fwete vovelwa mu nsamu ye zingu kia wantu a sadilang'e nkisi. Muna mpila za yingi za nkisi mi sadilwanga tu lenda soneka emi tu zayididi:

1. Nkisi mia kangila ye tumisina mvula;
2. Nkisi mia kombolwela ye bangumun'a kento;
3. Nkisi mia mavola ma nzimbu ye mbongo a mpatu
4. Nkisi mia telela a sumbi va zandu;
5. Nkisi mia nwanina «mia ngolo»;
6. Nkisi mia mbasu;
7. Ngombo;
8. Nkisi mia mbandanu: mia fwasila mioyo;
9. Nkisi mia makitu;
10. Nkisi mia ki nkongo mu vetela.

Nkisi mina mia mpila mu mpila, kansi mi sadilwangwa mu lukanu ye vuvu kia kudikil'e ngolo evo lendo mu mena ka zolang'e vanga. Mbandu vo muntu zolele vanga nkinzi, o tumisi ndonga, wau mvula yi lweke, ka fwete sosa muntu lenda vengomon'e mvula mpasi vo mu ntangu a nkinzi ani ka yi noki ko. O vo se

nzal'a mvula kena yau muna ngolo ye lendo kia nkisi miomio ka lenda yo nokesa mu ntangu ka zolele. Di lendakana mpe vo muntu o zolele ndumba, kansi e ndumba ka zolele ko, toko dilenda vang'e nkisi mu balul'e ntima ye ngindu za ndumba ndioyo, kuna nima wizi zol'e toko diodio.

E nkisi miami tu songele vava, ka mi vewangwa ki ve – ki ve ko, ndion'o zolele'e nzimbu mia nzimbu ka kwend'a vavi e sumba. Kansi e nkisi mia wonsono ka mi sumbilwanga mu nzimbu ko. Vena ye mina mi futilwangwa nsusu, nzimbu ye mioyo mia wantu muna kal'e ngolo zina zi vwilu e mfunu. Bosi mu ntekelo a nkisi miomio vena ye mina mi vewanga mu lekwa yi sunzulang'e nkisi miomio. E mia nkaka bonso mia ngolo mi fwete koteswa muna nitu muna mbani yo vo mu nwa. Mpasi vo e ngolo za kota muna kati kwa nitu a ndioyo koteso nkisi miomio.

Di fwete toma zayidilwa vo e nkisi mia wonsono mina ye nsiku ka mi lendi sumukwa ko. O vo muntu o bakidi nkisi ka lundidi nsiku ko, wa kala mu vonza kia vukama, lawuka yo vo fwa. Yi dina vo e zingu kia mi nkisi kia lukwikilu lwa ngolo muna nsiku mia konso kwa nkisi miomio, tuka kwa ndion'o bakidi mio ye ena ka zingang'au ku mosi. Kadi vo mi moneka mbi, vo mi simbwa mpe mbi. Tu lenda vova kondwa kwa wonga vo e nkisi muntu a toma kwikila fwete mio toma lunda vo ka wau ko lenda fwa mu nswalu yovo kota mu zingu kia kala wa vukama evo wa lawuka. Mbandu vo muntu wuna ye nkisi mia mvula, vo ka kanga yo, ka lendi nwa maza ko, ka lendi tala ku zulu ko vo ka vilakana kaka, lubandanu lu ku ndia, ka fwete via yo vo mwangalakana mu mbandanu. Yani ye ena ka kala awu va mosi, nzo ye lekwa yi ku mfinamena. Dia mfunu mu zay'e tini yayi ya nswaswani za nlongo ye nkisi. E kolo e nlongo mi sadilwanga mu sadisa ye kula mioyo mu mpasi za lufwa e nkisi mi natanga muntu ku mpasi ye ku lufwa mu mpil'a nsiku ka fwete lunda ye sadila. Vena nkutu ye mia nkaka mia vangila wantu mpasi. E kolo e nlongo mi lenda songwa mu nkumbu za makaya ye mianzi mi lenda bakwa ye sanganeswa konda kwa nsiku ye lembi futa konso dingwa e nkisi muna vewa mio wa futa mbongo yo vo nkutu kimenga.

Nkisi a Kanda

Muna ntama, nana vo esi kongo a zaya ye kuikilanga Nzambi a Mpungu, konso kanda dia kalanga ye vuvu vo a fwete kala diaka ye lendo kia nkaka mu lundila kanda diau. Lendo kiokio kia kalanga ye nkumbu ani kia bokelwanga ye mpe kia kalanga va moko ma mfumu a mvimba muna kanda. E lendo kiokio yi NKISI A KANDA.

E nkisi wowo wa sunzulwangwa mu mpila za yingi vena ye ma kanda ma tunganga nzo za lundila nkisi miomio za bokelwanga vo NZO A MAWENE. Mu nzo yoyo ka konso muntu o lenda mo kota ko. Dia zole ka konso kwa ntangu yi lenda zibulwa ko. E lumbu yi vangilwangwa «VATILWA» ka vena muntu wenda mu kiana ko, e nsie mia malavu a fwete nat'e nkalu zau za malavu e nkongo za nkele ye nleki a ntambu a kento ye akala a fwete nata sadilwa yau ya wonsono kuna nzo yoyo, vo yi men'e vatilwa yi bosi konso muntu ka lenda kwenda kuna ka kanini: ku salu kiani mu ngolo ye nsambu za mpa.

Va kala mpe ye nkisi mia sunzukilanga mu TEKE, mu ma BUNDA, mu mi NLUNGA ye MBELE. Nswaswani ya kala, landila zunga ye KANDA.

Wau vo vuvu kia kala mu NKISI miomio ma wonso ma vavwanga ye ma zolwanga ma vangamanga mu ngolo za NKISI miomio wau vo mu sadila mio a lombang'e ngolo ye luzolo lwa NZAMBI A MPUNGU. Kiadi mu ndwak'a

MINDELE ye nsamu a NZAMBI au a yok'e NKISI ye NLONGO e ngolo ye lendo kiokio kia mana esi nsi a komenenwa mu sadila ye kuikila nsadilu za NZAMBI A MINDELE. E nkomenena yoyo ya kota muna ma wonso ma zingu kia mwisi nsi tuka mu NDINGA, NDILU NKUMBU ZA WANA, NSIKU MIA NSI, ye MINGILU MIA ZUNGA YE NSI NKUTU.

Mu mpiluk'a mambu ye nkutumunw'a kimfumu kia nsi a mbuta za wantu za yantika van'e nkumbu kwa nsedia mia wutuka mu ndwak'a MINDELE VO NSI a MINDELE. Nkumbu a nkenda, ya wubundu kadi ya sasilanga vo E KONGO se ka DIETO DIAKA KO wau vo esi nsi a mana katulu'e nswa ye lendo a kala yau.

Kindoki

Tuka muna tuka, e kindoki kia kala ye kia toma zayakana kwa zi mbuta za wantu ye ndona za makento, ndumba ye matoko kansi ye mu wunu kinu tu wa ngatu mona muntu wa vova ngatu tambuluila vo wa mona kio kala. Dia mpasi ye dia tutu mu wa muntu o tambuluidi e vova vo wuna kiau. Di zayaken'etu vo kina kansi ka vena ndion'o lenda kio sasila mpila kina ko: kia nti? kia matadi? kia sengo vo kia makaya e? kia ndombe vo kia mpembe ngatu vo kia lukaya lwa nse ovo kia lukaya lwa yuma e? mu kuma kia mpimpita zozo ye kondwa kwa kiesesa yuvu yoyo e wantu ena ye mpasi mu toma zaya keti e kindoki yi nki.

Muna zi nzo, mu belo ye mu mavata yo vo mu mbokena ye mbuta za wantu ye ngudi za makento vo se vakele mwana yo vo ntekelo ka tumamanga ko yo vo wuna ye kadilu ka ba yangalelanga ko yo vo kia lulendo, tu fwete wa vo : NDIOYO KA KONDELE KINDOKI KO YO VO MUNA KUFIKA: E NDIOYO, NDOKI. Mu zak'e ntangu vo muntu kwend'a vovingi mambu matoma vangamanga evo ma kwendelanga mpila ka vovelanga mo, o toma yikilwangwa vo NDOKI.

Mbakene ye wantu a mpila mu mpila mu vava toma zaya keti vo e KINDOKI, nki? a yingi a yindulanga ye vova vo e KINDOKI, NKISI. Vena ye a nkaka a yindulanga vo mazi ma KINDOMBE. Mu zunga ki mosi vava mbokene ye wantu, a mbuta za tona, kwa yau e KINDOKI yi mpila ngangu o NZAMBI A MPUNGU ka songa kwa wantu, kansi se kiadi mu kuma kia nsita, a sweka zo se za wantu a kunku kia fioti a sadilanga zo mu tokanes'e a kweno, ka ena zau ko. Kwa mbuta zozo e KINDOKI, ka lekwa «KIMA» ki lenda moneka ye simbwa va moko bonso e NKISI ko, kadi ka ki monekanga ko. Ba toma siamisa vo NGANGU mpila mosi ye ngangu za vanga NTALU, SONEKA NKANDA, LEKA NTAMBU, TA – MANSA, GUKA YI MBEVO. Mbuta zozo vo kiadi e NDOKI ka gukanga yi mbevo ko, kansi yani yi zey'e kotes'e yi mbevo muna nitu za wantu kondwa kwa mbala vwidi e nitu ka tona ye zaya mpila ya kotel'e kimbevo muna nitu ani, wau vo e zayi wowo yevo e ngangu zozo kena zau ko lenda kwenda nkutu ye kuna lufwa vo ka bulangene ye muntu wuna ye ngangu za guka evo KATULA yimbevo mu nitu ko.

Wau disidi kwa ngeye ntangi: kwa ngeye e KINDOKI NKI E?

Ndongokelo a Kindoki

Dia nluta kwa mintangi mia nkand'eto mu baka lusadisu mu wa ye tanga mu nkanda wau mpila zi bakilwanga vo zi longokelwang'e Kindoki. Nze yi mpila tu mwene mu tini kia Kindoki, ki vovelo vo ngangu. Wau vo ngangu, disongele vo muna kala zau longokwa zi fwete longokwa. Vena ye yuvu yi landa ku nima : kweyi ki lenda longokelwa? mu nki a ntela ki longokelwang'e? mu nki a ntangu e? ya mwini vo ya fuku?

Landila mena tu widi mu mbokena ye zimbuta mu mena ba zeye mu kunku kia mbakilu evo ndongokelo a Kindoki, tu lenda vova vo vena ye mpila zole za nene. E kindoki ki lenda bakilwa mu kimwana e kolo kina vo mwana ka kizeye ko, lenda kio venwa mu vumu kia ngudi ani vava ki kalanga vo e lukau «VUMU» kilutidi e ngonde sambanu. Kilenda mpe venwa muna NSANSILU «longa dia yolesela mwana» o vo se ka dia lendakana mu ku mvanina kio mu vumu ko. Ki lenda vewa mu ngyavul'a mwana yo vo e kolo kani ka toma tumbula ko.

Vena ye mpil'a zole ka ya tomene vovelwa ko ye wau mpe ka yi toma sadilwangwa ko, yi ya vana NDIA e vo KIMA kwa muntu a tona «wa vangama» bosi muna mpimpa yi kwenda lombwa. O vo ka simba kak'e ndia e vo kima ka veno, muna mpimp'a kwiza ka fwete ku gwa ye mokena yau mu ngangu zau za kindoki. Di vovele vo a mi nsedia mpe vo bong'e yuma tuka muna vumu a fwete mokena ye kangala nkutu ye mbuta za wantu za ba van'e ngangu zozo. Dia mpasi ye dia bala kwa mwana nsedia kani ka tumbula ko mu zaya mena ka twa vangiswa kwa mbuta. O vanganga mo ye kwendanga mu nzila za mbi e vo za mbote kondua kwa zaya nswaswani a ma vangu. Yi kuma vo sasukanga ye mavangu ma ngangu zozo bonso za kingutukila ye o monanga zo za mbote wau vo yi zozo za ntete ka longoka, muna zingu kiani.

Ya mokena ye fitoko fi mosi fia toma tokaneswangwa beni kwa esi nzo au ye a kundi a vwandanga belo ki mosi mu kuma kia mambu ma kindoki, kadi wa fundwanga vo an'a ngani ka venenge kindoki. Wa zubwanga ye vava nkutu vo nga ka fwete vondwa, mpasi vo ngudi ye se a leka «vuvama». Mu mokena yani wa vova kieleka kiani vo : ludi e kindoki wuna kiau, mpila zole kena zau, wa baka zo mu ki mwana kwa nkak'ani a yakala ye ngudi ani a nleke. Ba kwenda kangadingi tuka ku Uige ye kuna Luanda e zak'e ntangu ku kongo Kinshasa nkutu a kwendanga muna mpimpa: kwenda ye vutuka wau vo ena ye NDEKI AU a kangalelanga. Ya ngyuvula keti vo wa loka kala muntu e? fi toko fiofio fia tambuluila. Wa nsasila vo, ka dia mpasi ko mu loka muntu, o vo lumbakidi e kuma yovo diambu ka venge dia mbi lenda bakilw'enzengo: ya lufwa yovo ya mayela mpe.

Wau vo e kani diame diakala mu zaya weyi wu venwang'e kindoki, kia zola tatamena mu mambu ma nkaka ko ya luta mu lukanu lwame. Ya ngyuvula mpila ka vaninang'e kindoki kwa an'a ngani? ka kw'a mbuta za wantu ko? yani vo muna nsakana, vo yi nkayila kaka konso kima nsimbidi muna moko mame, vo nzola ku nata mu nzil'a me a kindoki bosi tu kwenda, ka lendi fila mpaka ko. Ya vilula kiuvu vo : kansi vena ye ana a ku fundanga, we di vovele? yani vo: wong'a monanga di a kazilanga muna mpimpa vo twele ku a bokela.. Ya landa diaka kiuvu kia zaya keti nki a nluta ena wau mu kala ndoki e? ka zola vova diaka ko, wa dingalala kaka mono mpe ya yoya mu komenena. Mu lumbu kia nkaka ya ngyuvula keti vo ka monanga nkenda ko, vo muntu a lokele mu dilwa kena? yani vo mona ka monanga zo,kansi ka lendi katula nzengo a zi mbuta ko. Ndombele keti ka lenda zayidila ntela ka yantika zaya vo se NDOKI. O vutuidi vo mu kileke ki beni, di kia wutukila mu ngonde vwe ko. Bosi e mama, e kolo kina ka kibakila lukau lwame ko, ka zaya wo vo mwan'a yakala ka singa wuta, kina ka mana nwa nlongo ka vewa mia ma wuta.

Moko kiaki ki songele nsumuka za muisi kongo mu lusansu lwani. E ngangu zozo za nkulu, a mbuta zeto a sisa zo, a sadila zo, a vananga zo kwa mbandu za mpa, kansi dia nsiku dia kelenge mu vana zo kwa mwan'a ngani muna vata e vo muna kanda. Muna tandu kia zi mbuta, makanda mayingi ma fuka «mana» mu kwend'a bundisi an'e yindoki. Yi kuma vo e nikis'e kindoki kwa mwana yo vo kwa mwisi kanda dia ngani diambu dia mbi, dia nkanu a mfwanga.

E konso KANDA dia kala ye Kindoki kiau, yibosi a zayang'e ndeko a zingidingi kiau ye mu nkia vumu kia kelenge.

Ngyantik'a zingu kia muntu

Luzingu lwa muntu mu ntete lwa mpasi za yingi lwa kele, kadi muna dia, ka didingi ma dia ma lambwa ko, ka kelenge ye mpatu nze yi wau ko, ka kelenge ye nzo ko, e kangala nkutu nkonga, mbele ngatu tanzi nkatu, nzungu ye malonga nkangi. Muntu muna dia ka fwete kwend'a zieti mu vava bundu, makaya yo vo bulu mu dia.

Mu mpasi zozo muntu wa yantika soka sadilwa nze yi mbele mu zengel'e mbizi wau vo mu nzala za moko e nlembo lwala ye lunza. E mbele ya sadisa mu lwaka mu vang'e tanzi mu zengela ntambu mia bakil'e mbizi muna mfuta ye kesela tungwa mu ntangu a yiza tona vo mwini, kiozi ye mvula mpasi zi vananga muna nitu, mu tina yo ma swaminu a fwete vanga : NZO. Ma lembe – ma lembe ngangu za yiz'a tombokingi muna muntu ye a yiza solola tiya mu nkola. Yi sia vo mu totakesa matadi mole muna ngolo, nsemo ye nkala-nkala za tiya zi vayikanga mo. A visa vo mu nkala-nkal'e zozo vo va siwa mumfundi a ba vena tadi, e nkala-nkala ka yi timbuka ko, lama zi lama muna mumfundi y i bosi e mumfundi baka wu singa bak'e tiya. Dia ludi muna tezela, tiya twa vangama, mu ntete twa sadilwanga kaka mu gyotela mu katula kiozi. Ku nima muntu wa yenda wana fulu kia teta nzazi e futa kividi, a wana vo nkayi wa mana vie ndambu. A mbonga ye yantika ku ndia, a mona nswaswani mu ndambu ya via ye yina ka ya via ko. E ndambu ya via ya kala nzenzo ye nsunga za nkaka za mbote. Tuka mu yin'e ntangu muntu wa mona mfunu a mpa wa tiya muna zingu kiau kia lumbu ka lumbu. Mvula ka mvula muntu wa yend'a solodingi mambu ma mpa ma lenda sasula salu mu tomesa zingu kiani. Katula mbele ye tanzi, o muntu ka lekilang'e ntambu,muntu wa vanga nsengo mu timina ma wulu ye yantika vata mpatu mu lembi kwend'a vavingi bundu mu nzanza mia mwa nda, kondwa kwa vuvu kia kwenda yo wana mu nzaki. E mbizi mpe yi diambu di mosi, a yantika twel'e bulu muna fulu yin'a zingilanga mu kala ye vuvu kia dia yo muna ntangu ye lumbu a kala ye nzala.

Ka mu kwenda zieti mu nzanza ye mfinda za nda kondwa kwa sikididi kia mona zo muna ntangu a vwa zo e mfunu. Mu kuma kia ndilu a kondwa sikididi, muntu wa kangalanga tini ye nzanza mia nda mu kwend'a sosi kia dia. Zak'e ntangu ka lendanga mona kia dia ko, wa yoyanga nitu mu kuma kia diata tini ya nda, nzala ye vwina dia maza. E ntangu e yina maza ma nwa ka ma solelongo ko, konso kwa maza ma monekene ma nwa. Yi kuma mu tandu kiokio a mbuta a tel'e ngana vo: E MAZA KA VIANGA KU NGOMBO KO. Di vovele vo: e maza ka ma vananga ki mbevo kwa muntu ko. Mu ntangu yina yi mbevo tumwenang'e mpasi wau ka ya zayakananga ko. Muntu wa zingilanga mpila mosi ye bulu kia mfuta. Kwa wantu a mbakisa za fioti a lenda yindula vo fingu tu twa soneka mu eto kibeni: kinga kieleka tu twa soneka mu susumuna ngindu za ena ka ena ye lusansu lwalu ko.

Malembe – malembe ntemo wu tombokanga, muntu wa yantika baka ngindu za vat'e ntoto mu tin'e mpasi za kwend'a vavingi ma dia mu fulu ya nda, mu mi nzanza ye mfinda za nene. E ntombok'a ntemo muna muntu wu natanga lusadisu ye mpasi. Luvevoko lwa kota mu zingu kia muntu mu kala ye ngangu mu tunga nzo ani, mu lenda twela bulu vena ndambu ka zingilanga ye vata nkutu mpatu mu tin'e nzala. Muntu wa longoka vanga nlele mia vwata mu ntangu za kiozi ye mu ntangu a tiya. Ngangu zozo za yantika vana zingu kia mpa kwa muntu ye ku nsonga nzila za mpa mu tomes'e luzingu lwa ku ntwala. Mu ntete wau vo e zingu kia ngyantika, wantu a zingilanga mu kimvuka, muna makanda mau, konso kanda ye nkoko miau, nzanza ye mfinda zau a tunganga muna fulu yau.

Muna keba, muna sola yovo nkutu takula mbizi za maza, muntu wa kalanga ye luzitu lwa lembi kwenda kuna ntoto a ngani yo vo ku nkoko a ngani. Vava kia yantika fu ya mpil'e yayi ya kayan'e ntoto a ntwadi mu tini-tini ye vata diau muna kanda diau yi bosi muna zunga ye nsi zau, e nkindu za yantika, mpambani ye vita za kota. Mu nwanina, nzanza, nkoko ye mfinda. Nkindu ye vita ka za kala ko muna lubantiku e kolo muntu ka kala ye sadilu ko, e kolo ka dididingi mu luzolo lwa Nzambi. Yi sia vo, vava ka yele vedingi e bundu muna mfinda ye muna nzanza, bundu ye nti mina ka kuna ngatu zaya mbala wa kuna mio ko. Ka kelenge ye nsita ye ngolo za kaya ntoto ngatu nkoko ko.E kuma, dia ntete k' a kelenge ndong'a yingi ko, e bundu ya kala yingi e wantu a ke. Mpila mosi mpe ye bulu muna luyantiku e mbizi za yingi za kele vo yi wantu a ke. Vava se kia yiza wutan'e ndong'a wantu, e ntoto wa yantik'e keva, bulu ye bundu mpe ya yantik'e kondwa muna tini ya nsi, e nzala mpe za yantik'e kota mu nsi, konso kwa kanda dia ki kotela va nzanza wa kala ndia ye bulu yo vo ku mfinda yin'e bulu ye nkoko, yo vo ma yanga ma kala ngola yawukulu ya kitukanga se yau. O vo se va monekene diaka antu a nkaka a finamena mu zola kwiza dila vena ena kwau, nkindu za yantikanga kina kaka a lweke mu kota mu fulu kiokio.

Mu kuma kia mpasi za zingu, muntu wa vanganga ngolo mu vengomona zo mu nzila za kwend'a longoki ngangu za mpila mu mpila ye mu tandu a yantika mu so neka mi nkanda, tomesa sadilwa, nzila, nzo za leka, ye kabula nkutu mingilu mia nsi.

Lumbu ka lumbu ngangu za muntu zi tombokanga, zi nlwakisi mu kangalele mu lukongolo, mu kimpapa, ye sengo ya mpila – mu mpila ya mbote ye ya vonza mu zingu kia yani muntu nkutu.

Wunu muntu muna ngangu zani, lenda kwenda kuna ngonde, lenda mona mambu mena konso nsi kena kenda ko, kondwa ko kwenda. O muntu lenda mokena ye nkundi yo vo kanda diani di zingilanga ku nsi a nkaka muna nsinga yo vo mpe mu vovelo ya kondwa nsinga. O lendanga landa nsangu za nza ya mvimba muna gwa ye mona wau ka vwende muna nzo ani. E luvevoko lolo muna zingu lwa nata mpasi za nkaka, vena ye wantu ena ka ena ye wuna ba lendela wete ye luvevoko lwa zingu kiokio ko, wau vo nzala ena zau za kala ye yuma ya mpil'e yoyo, se a kubamanga ye ki longa ngangu zin'a lendela yo kondwa sala. A kwend'a kotedingi antu muna nzo mu ntangu za mpimpa. A nkaka nkutu k'a vingilanga mpimpa ko, momo mwini a fwete gyiya kimona meso. O muntu o vwidi e yuma vo ka fil'e mpaka ka fwete vondwa.

Mu tinisa mpasi za mpil'e yoyo a kwa ndenda, a mvwama,a tunganga nzo za yelo ya sengo ya makumba ma vuvu, a tulanga makesa mu langidil'e mvwilu zau. Vena nkutu ye mvwama zi kwend'a langidilwanga kwa makesa mpasi vo k'a vangwa mbi kwa wantu a kondwa mpil'a mbote a lenda zingila ko.

E ntombok'a ngangu muna muntu ye ntombok'a mpasi zani zi kutu longanga vo dia ludi vo : ka vena mbote yi kondele mbi ko, ngatu mbi yi kondele mbote. Yi sia vo konso mbote yina ye mbi ani, konso mbi mpe yina ye mbote ani. Mbandu, kele vo e nlulwa ka mikadi nkadi ko, nga ka mi vayikisanga nioka za vumu ko. Muna kuma kia evi, e ntung'a nzo se ya ngangu za tinisin'e yuma kwa yau evi. Mu diodio e ngangu za muntu se tomboka ye tomboka mu lunganes'e mvovo a mbuta z'eto vo: ntel'a muntu wumananga, vo yi longi muna muntu ka dia mananga ko. Di vovele vo longoka ye longoka kaka ye kuna lufwa. Di songele vo e longoka ka mu nzo a nkanda kaka ko, muna salu muntu o tombolanga ngangu, muna mbokena, ntangilu a nkanda mia mpila mu mpila, mu nzietelo lenda mona ye longoka mambu ma yingi kinu mona ko, longoka kwa mvimba.

Nza ya mvimba mu nwanin'e zingu kia muntu kiend'e ku ntwala yi vava toma fimpa mambu ma mpa mu kulula mpasi mu zingu kia muntu, kansi nkenda kulamena se zi kulamenanga ntangu zaukulu.

Nkongo ye Ntoto

Mpila mosi ye mena tu vitidi tanga mu luzingu lwa muntu luna lwa mpasi, wu zingilanga mu vava kia dia, kia nwa ye vwata. E ndilu a muntu yi tomanga vo zey'e ki vavila muna mfuta ye mu maza. Mu tandu kia mpa,e fulu ya salu ya ena ba vwidi e mvwilu za yingi. Ndong'a yingi yi zingilanga mu mbongo yina ntoto ka lenda ku mvana.

Va kala muntu mosi wa zingilanga mu kwend'a timi ma wumbu mu nzila zi viokelang'e bulu. Wa timanga ma wumbu ma yingi, mu vuvu kia sia vo bulu se kizi viokela vena din'e wumbu ki lenda sotoka ye lembi vioka kuna ki zolele kwenda ye mu ntangu nkongo ka lwaka vena, se fumbula kaka. Va kalanga nkutu ye ntangu vo nkong'o viokese lumbu ya yingi, lenda wan'e bulu kia fwa mu kuma kia nzala, kiufuta ye vwina.

E wumbu yi wulu dia ki nziongololo di lenda kala mu vonga kwa 1,50m mu tezo kia leva mu kuluka yo vo diumbu, ye 2,00m mu tezo kia vonga. E wumbu diodio difwete siwa muna kati-kati kwa nkuka: nzila yi kangalelang'e bulu. Muna ntangu atima dio, e ntoto ka wulendi siwa vena ndambu, ngatu nkutu monekeswa kwa bulu ko. Wu fwete natwa ye lozwa kwa nkaka. Vo dimen'e tima, nkongo ka fwete yala yi ntitikidi vena ntandu a wumbu ye sia ndianga mpasi vo wumbu ka di moneki kwa bulu ko. E bulu vava yi lutanga mu kwenda vavi ndia ye maza, o vo se a lweke vena, vo amon'e ntoto wa timwa, wong'a kalanga wau mu luta, ngatu vo se vonza kia lufwa ki lenda bwa kwa yau, yi kuma ntoto wu katuluilwanga.

Nkongo mosi wa yenda wana ntoto muna wumbu za mana bukama, wa toma tala, ntoto za mana vivalala zau ka zi nikuki. Nkongo wa banza vo za fwa, wa katul'e nti mia sala vena ntandu a wumbu, bosi ka kulumuka.

Muna ngindu ye vuvu kia nkongo ndioyo wa zaya kaka vo za mana fwa za kala. Kinga luvunu, za vivalala za kala mu tala keti vo nki a diambu se di ku a lwakila muna wumbu. Muntu wa kulumuka muna wumbu; wa yantik'e bong'e ntoto muna wumbu ye lozanga zo kuna seke, ku londe. Konso ntoto na ka lwaka kaka vena ntoto, kuna londe, wuki tadidi,kena kwani ye diambu ko, telamene, londokele wele kwani.

O nkongo kina ka tomboka, wa yantik'e vienges'e meso, ndambu ye ndambu ka wana kana ntoto mosi ko. Nkongo wa kendalala, wa toma yoya, e vuvu kia wonsono kia lau ka wanin'e ntoto kia mana. Kuna nkenda za wonsono e nkongo wa yantik'e yala diak'e yi ntitikidi vena ntandu a wumbu, ndianga ye makaya ma yuma mu teza diak'e lau mu lumbu yi landa.

E sinsu yo vo masakuba ma mpil'e yayi ma yend'a lukisingi a mbuta mu long'e a leke vo: e nsa kuna kilu ka bakamanga ko. Di vovele vo, na wana bulu mu ntambu wa dingalala, toma tala ku viti kutulul'e sokolo ko muna nsingu vo ku mwene ko vo ka twa tevola ko ye toma fimpa ngatu vo e nitu ani ya vola yina. «ka yina tiya ko». Vo se ka wau ko, lenda ku nsimba ye ku nlengoziola, kansi lenda tina ye sala ku sisa wa yambalala.

Nkongo za yingi za tilumukin'e nuni va moko yani muntu o sidi fwa momi ye volelek'e nwa kondwa wuna ka vanga. Mu zingu kia muntu e ngan'a sia vo e nsa kuna kilu nga wa mbaka kal'e? yi sasilanga mambu mengi ka tu lendi soneka mu nlonga kumi ko. Konso muntu ka toma yindulanga ye toma tala mena ka vova yo vo vanga ko, kuna nima ka fwete yambalala ye ki banza vo se o sasilu mbi ye mfuilu mina mu mpovo ye ma vangu m'ani. Yi kuma vo se vova yo vo se vanga konso kwa diambu teka toma tala ye banza.

NDINGA

Muntu yo vo bulu mu songa ngindu zani, za kiese vo za mpasi vova ka fwete vova muna sunzula yo vo vayikisa mena kena mau muna ntima ye ngindu zani. E vova yi sisu kia vayikisa mambu muna nwa matukanga mu ngindu za konso kwa muntu evo bulu. Ovo ma mbote o vovela mo muna kiese, kansi vo se ma mbi ku makesi ka vovela mo ye ku zidi evo ndese a kangama. E mpovo zi vayikilanga mu lekwa ka ki monekanga ko, ki yikilwanga vo NDINGA.

E NDINGA yi nzila o mvangi a lekwa ya moyo: NZAMBI ka sia muna vangwa yi tevolanga ye zinga, mu sunzuluila ngindu, lunzi kia kiese yo vo kia nkenda kwa ena ba zinganga ku mosi.

Konso ma yo vo ntindu a wantu, muna tini kiau ena ye nding'au a vovanga, a wizanenanga ye longanenanga. Mu kiese yo vo mu mpasi ena ye mpila a songelanga zo muna nding'au Nzambi k'a vana. Muna nsi mosi mu lenda kala ndinga mosi yo vo luta ndinga mosi. Vena nkutu ye nsi muna tini-tini muna ye ndinga za nswaswani zi lembi wizananga. E ndinga yi sinsu ki swaswanesanga nkuna mia wantu yo vo makanda ma mpila mu mpila ma nsi mosi yo vo ma nsi za nswaswani. Mu ndinga, tu lendanga zaya muntu-muntu ye tini kia nsi ka vwilu ye kanda diani. Mu nsi eto Angola, muini yo vo mu mpimpa muntu vo ka vovela mu nding'a nsi ka mu mputu ko, ka fwete zayakana mu nswalu vo: NKONGO, KIMBUNDU, HUMBUNDU, NGANGELA, TCHOKWE yo vo mpe KWANHAMA, FIOTE vo YANHEKA. Kansi vo mu mputu se ka vovele, kana nkutu tomene ku ntadidila vena mpolo, dia mpasi mu zaya keti mwisi nki a zunga. Ka mu sungula ko kw'a leke ka ena ye konso ndinga kisi nsi mu ntulu ko, kimputu kaka, kulendi tona nkutu ko keti mwisi kweyi. Kwa zi mbuta za teka vova ndinga za tini yau fwete zayakana kaka vo NKONGO muna mpovo, wau vo e kikongo yi kia vit'e mu ntulu ngolo kina, se kifwete zola vovoka kaka. Mu diodio ki sangananga ye mputu. Mpila mosi ye ndinga za nkaka za kisi Afrika zizolanga kaka vayika va ntuala wau vo yi za vita mu ntulu ye mu ngindu za mvovi. E sisu kia ngolo za

ndinga, ka kitoma yindulwangwa ko keti vo e kuma konso muntu vo waki lwakila mvula kumi ye nana mu nding'ani, vava ka longoka nding'a nkaka, ka fwete sanganesa kak'e nding'a nsi ani. Nza ya wonsono mpila mosi, makanda ma wonsono mpe yi wowo kwani, tuka mindele ye ndombe, muna ndinga e mpovo sanganesa kaka. Vena nkutu ye wantu k'a lendanga singika mvovo mu ndinga za ngani ko mu kuma kia ngolo za ndinga zau. Mu tezo kia lusansu lwa konso muntu, mu nza vena ye wantu k'a zolanga longoka ndinga za ki nzenza ko, en'a longokanga mu ngolo za salu a salanga k'a toma zo vovanga ko.

Mu kuma kia sisu ya mpil'e yoyo yi monekanga mu mbokeno ye nsonekeno za ndinga za nzenza vena ye a fimpi a sono muna zi ndinga a mona vo e ndinga yi lukau e NZAMBI ka vana kwa vangwa yi vovanga mu ki nwanina muna mpovo, mu sunzuluilanga kiese ye mpasi zani, ngangu ye ntona zandi muna kimvwala ye mu salu.

Kala vo wantu a wonso se a zey'e mfunu a ndinga zau a kadi zo zola, nga zitisa mpe a zitisanga ye nwanina zo. Tala kwa nza ya mvimba mindele mia sia ngolo, yi mindele mia kisi NGELEZO, FWALANSA ye MPUTULUKEZO mwa wonsono a yadil'a komenena nkangu a vovang'e ndinga zau. O mputulukezo nkutu wa vovanga vo e ndinga z'a ndombe ndnga z'a mbwa, o muntu a temoka ka lendi zo vova ko. Mu kondwa kwa zaya kuma ye lembi tona lukanu a yiza lwau, mu lembi yikilwa vo mbwa, ndong'eto ya yingi ya sia ngolo mu longoka ye vovanga kaka Kimputulukezo. Wau vo konso ndion'o vovanga kimputulukezo, kana nkutu mbevo a ntu «wa laka» wau ka vovang'e Kimputu, yi nkwa ngangu ndiona. Nkindu a mpasi ya kala kwa zi mbuta mu tin'e yikilwa vo mbwa yovo zowa mu kuma kia nding'a nsi ka zeye, ka vo vanga. Mu lembi zaya nding'a mindele, mbuta zeto za yingi ka za lenda kala ye wunkabu wa zingila mu mabunda ko: mabunda yi ma vata matungilwa mu lutumu lwa luyalu lwa lukezo, nsangani a yi mpata –vata ya yingi ya kalang'o mu futa ya siwanga muna nzila za nene mu lenda talwangwa kwa luyalu. Bunda yi sia vo yikakesa, yo vo vukanesa lekwa «yuma» ya mpila mosi va fulu ki mosi. Mabunda ma vangwa ma kituka se yi mbanza-mbanza «Mbanza za fioti» muna zunga ya wonsono ya nsi eto. Mabunda ma yikakesa ye sanganesa mvila za kala mwa nda ye ku ba sompanesa, di vovele vo e mabunda ma zayanesa ye finangesa mvila za makanda ka masompanenenge ko mu ki nsi nkulu mu lembi toma zayana fu , ngutilu ye nsasilu zau. E nsadilu za mpil'e yoyo za kutakesa ndonga va fulu ki mosi za yiza mu nwanina nzila mu toma lunda ye tomesa luyalu lwa lukezo, toma kotesa nding'ani muna nkangu wa wonsono, kulula lulendo lwa nding'a nsi. Kadi a zaya wo vo e nkangu wowo wa kitulwanga se nkangu au mu lembi sweka mambu ye vanga mbumba a komenenwanga mu vova kaka nding'a lukezo mwamu Angola, Mosambike ye nsi za yala mputulukezo. Muna mwa yala Ngelezo ye Fwalansa

mpe diau di mosi. Wau vo e tuminwa mvula za yingi kwa nanga, ndonga ka bazaya diaka ndinga za nsi zau ko, dia kituka dia mpasi mu vova ndinga zau mu mvula se twa kuluka. Vena ye wantu a monanga nsoni mu vova zo, kw'a nkaka k'a zeye nkutu kana lomba maza ma nwa mu nding'a nsi au ko, kansi a toma longoka mu ndinga za nzenza.

Mu fulu ye tini ya nsi eto, vena ye mbanza zina vo ki mundele kia toma kota mu ngolo, a mpangi zeto za toma soba mu ngolo, e mpovo, nseva ye nkovola nkutu ka fwete landa mpila yin'a mindele a vovelanga, a sevelanga ye a kovolwelanga mpasi vo a yikilwanga vo au mpe se mindele nkanda kaka mia sala mia kindombe: a temoka.

Wau vo se tu bakidi e lau dia lukuluku, dia mbote ye luzitu kwa yeto mu vutukila nding'eto, mpasi vo twa vangulul'e luzolo lwa Nzambi wa tu van'e ndinga yoyo twa songanenang'e ngindu, twa singikilang'e mambu ma nsi ye zingu yeto bosi twa mokenenanga yo NZAMBI vo se tu samba mu lomba mena ma tu kondelo mu nsi ye mu zingu yeto. O NZAMBI se ka yangalala ye ku tu komen'e nsambu mu ku tu songa wuna tu fwete vanga mu nata nsi eto ku ntwala ye katula fu ya nzenza ya ngeni ka yi kwendanga kintwadi ye kisi nsi eto. Dia lusadisu dia longoko-mu zaya ye vovanga ndinga za ki nzenza mu wizananga ye esi tini yi vovwangw'e ndinga zozo. Mu longoka ntombok'a ngangu za salu mu nsi yi vovanga ndinga zozo, kansi ka dina mfunu ngatu lusadisu mu tina ye vilakana nding'aku a kingutukila ko. Nana a leke a vovanga vo: nga yoyo e ndinga kweyi yi kwenda yau e? mu nki a nzo a salu yi vovelwangwe?

E mono ndodokele a leke, matoko ye ndumba lwa mbakisa ye tona vo ka vena nding'a mbi ko, ka vena mpe nding'a kondwa mfunu ye yi kondelo vena yi lenda sadilwa ko. Muna ki leke kiame, tuka muna mvul'a 1946 muna nzo za nkanda za wonsono mu kikongo twa longelongo, nkanda mia wonsono mu kikongo, a longi tuka ndombe ye mindele a longelanga mu nding'eto ye twa toma wanga ye zaya mpe mena twa longwanga. Ndinga za kisi nsi za katulwa mu nzo za nkanda mu nkot'a malongi ma mpa mu mvula ya 1955. Malongi ma mpa ma koteswa ma sanganeswa ye zitisa nding'au, nkanda mia sonamena mu ndinga za kisi Afrika mia yantika vila, muna mvula ya landa nkutu nzo za nkanda< sikola.> za nzo za NZAMBI za NGELEZO<Protestante> za kuluka mfunu ye katuluis'e nding'a nsi muna malongi ma nzo zozo za nkanda. Nzolele vova vo, ka vena kwani mfuilu mu longoka kikongo ngatu konso ndinga kisi nsi ko, kadi muna zaya yo mu yi tombolwelwangwa ye kotesa nkumbu za mambu ma salu mena ma kondelo mo. Ndinga za yingi za esi mputu mpe mpila mosi kwani ye zeto mambu ma yingi ba vovanga mu ki ngelezo ye fwalansa mena kadi ka mayantikila vangamena mu Nding'au ko, kota ma kota mo.

Yi kuma mpangi a me ku vwezi ngatu kondwa nding'eto luzitu ko, kadi mu nza, o Zairense o zayakenenanga mu vova dingala, o ngelezo uki songanga mu vova ki ngelezo o vo yi ngeye mu nki a ndinga zayakenena e? mu ki fwalansa e? vo mu kimputulukezo e? sola e nding'a nkaka zaku: yeyi? wa vovanga.

Longoka

Longoka yi sinsu ye vangu di kotesanga mambu yovo fu ya mpa mu muntu. Muntu lenda longokela mu nzo a se ye ngudi ani, mu belo kina ka wutukila, mu nzo a nkanda, mu fulu kia kisalu yo vo mpe mu fulu yina ka zingilanga mu ntangu za nsaka ye za vundu. E longoka, ka ku mananga ko. Mu diodio mbuta zeto a ta ngana vo: NTELA WU MANANGA VO YI LONGI KA DI MANANGA KO. Di vovele vo muntu weyi wu ka kala mu vonga ye leva fwete longwa, kana nkutu vo se menene kal'e mvu kuna ntu, ka fwete longwa kaka.

O muntu a sikila o longokanga mu mena ka monanga ye mena ka wanga. Mu ntangu se tu bakidi lau dia nzila za mpila mu mpila mu longoka se dia nzaki mu longoka kibeni. Vena ye Radio,Inernet, Video, mi nkanda ye sindima. Kiadi vo mu malau momo ndonga ka yi zolele longoka mambu ma mbote ko, yi zolele beni mena ma mbi, ma vanganga mpasi kwa zi mpangi ye ma nsoni muna makanda ye tini yina a tuka en'a vangilanga mo. Mpil'a malongi ma longokwanga vo ma mbi, ma fusulanga muntu nsoni ye tini kia nsi kina ka tuka. O vo se ku nsi a kinzenza ka vangidi mo, e nsi yina ka tuka yi fwete vwezwa ye banza vo esi nsi yina ya wonsono mpila mosi ena ye ndioyo mfusudi a nsoni. Yi kuma vo diambu se longoka, fwete dio toma tala ye viengoziola dio keti vo dia mbote vo dia mbi kwa ngeye, kwa kanda ye vata diaku. Mu kuma kiokio a mbuta z'eto a vovela ngana ya sia vo : VO LONGWA NGANGU, WANUKA YE Z'AKU. Yi sia vo muna ngangu z'aku wanuka zau zi solela keti vo dina longelo dia mbote ye lusadisu vo dia mbi ye nsoni?

Konso muntu o zolele longoka, ka fwete teka zola mena ka longwa, ka fwete kala wa lenvoka kwa mi nlongi mi ku nlonga, ka kituka ntumami kwa mfumu za fulu ka longelwanga mpasi vo a longi a toma vevok'e ntima mu ku nlonga. O mwan'a salu o kalanga ye lulendo, nsita ye luvwezo kwa nlongi miandi, mambu ma yingi ma mbumba ka songwanga moko, se dia kituka dia mpasi kwa nlongoki ndioyo mu toma zaya salu ye mbumba zani za wonsono. Yi kuma vo mu longoka muntu lenvoka ka fwete toma lenvoka mu tomesa luzingu lwani ye lwa nzo ye kanda diani. Yi nsasa yoyo a mbut'a tela ngana vo: E NLEMBO WA VOL'E NSOMBE

LEBOKA. Di vovele vo muna leboka kwa nlembo e nsombe wu ka banzilanga vo mpangi ani nsombe wuna kuna, ka fwete ku nlanda mu kwenda nzila mosi. Kinga nlembo a muntu wuna ko, se mu kinzu ka kwenda, mun'e mungwa ye ndungu. Vena diaka ngan'a nkaka ba vovelanga vo: O MWAN'A TUMAMA YI WA DIANGA.

Vena ye mambu ma nkaka ma monekanga mu wantu mu zingu, a nkaka ka ba longoka beni ko, kansi bena ye ntona ye ngindu. A zeye swaswanesa dina a lenda vova wau ye dina a sisa. A lendanga tona ye swaswanesa fulu a lenda vo vela diambu edi ye vena ka lendi dio vovela ko. Vena mpe ye wantu a nkaka a toma longwa kwa yingi kansi k'a toma sanswa ko, a kondelo ntona, ngangu kaka ena zau. A zeye toma tanga ye soneka mu ndinga za mpila mu mpila. A lwaka mu nzo za nkanda za ku mputu,kansi se kiadi vo kuna lusansu ye ntona ka kuna lekwa kiau ko. Ka ena ye nsoni ngatu wonga wa vova mambu ma mbi ye nsoni va konso fulu ko. Konso fulu dila kwani ye subila kwani mpe. O vo se fwomo ka nwanga, konso vena kena ye konso nzo ka kota vola kak'e fwomo ani kondwa tala keti vo vena kena vena ye ena k'a nwanga fwomo ko. Momo nzo ka kotele yani muntu nzenza, kondwa vewa nswa, ka lenda vwanda ye vienges'e meso konko yau yi ya ya nzo mu tala yima ye mpil'ana ena mo. E nsi fwanga vo ndumba za kola ye za mbote zina mo, kondwa sunzuluilwa konso ntungi, lenda kwani mokenesa zo kondwa wonga ye luzitu. Mu ki sunzula mpe ka dia nda ko mu songa vo yani o sundidi e ngangu muna buka kiau kadi ku mputu ka longokela, nkwa nkand'a nene <Dipolomi>. Bosi va fulu kia nene ka sadilanga : mfumu a nene ye lenda kotesa ye vayikisa wantu mu salu. E mpil'a wantu yoyo, ka yi zitisang'a kento a sompwa ko ngatu vo an'a ndumba wau vo a kwa ngangu ye mfumu za salu ye ena ye mvwilu za fwana. Ngina ye nona kia toko di mosi dia nkwa kyende kuna Zaïre dia longwa nkumbu andi Petelo, nleke a tata Luvumbu. Toko diodio vava dia mana malongi, wa filwa mu longela kuna kimpangu, ku vula dia Mpelo kwa longokelanga ndumba ye matoko. Mu ntangu ka yenda kuna kimpangu, wa twikilwa nkanda mu toma talanga ye sadisanga Liza, nkwezi ani, nlek'a nkento a tata Simon Luvumbu wa mbut'ani, se di mosi ye ngudi mosi ye yani tata nlongi a mpa: Petelo. Wau vo yani nlongi a mpa kuna ka fwete vita kuna vula, mu kisunzula, mu zayakana ye songwa nzo ka longela ye kubika ndandani an'a nzo a nkanda <sikola> Vava nkwezi ani Liza ka lwaka, wa yenda ku nsunzula kuna sonekeno dia vula, wa sunzula mpe nkanda mina ka yiza miau, mia tangwa bosi dia zayana vo esi kanda di mosi, ka ba lendi vanga diambu dia kiadi ye nsoni ko. Mu nsiku mia vula,nana ka nata nkanda mia kimbangi kia sia vo esi kanda dimosi kia sabala kaka a lenda monananga. Dia wizana, dia sadilwanwa kondwa kwa mpaka ngatu vo bundu. Landila mvula mosi, mu mvula ya zole, mvutuk'a ntangu a malongi mu nsangi a mpa, Dona Liza wa moneka ye lukau, mu nsiku mia vula, ka fwete vutulwa kuna vata diau,

kenda samuna keti nani yi yakala dian. Ngwa Liza wa yenda kuna vata konda samuna nani wa nsia e lukau lolo. Ku vata ngudi za makento za tokanesa ndumba mu vova ludi mpasi vo a tal'e diambu. Kansi o ndumba ka zola vova ko, e lukanu ye luzolo lwani yi mu nwa nlongo ye katul'e mwana wa kala muna vumu. O mbut'ani wa bangama ye komenena mpasi vo ka vova, ku nima mase nkento a nata ku fulu ye ku ntokanesa, kuna nima wa kanikinwa vo lukau lolo na zola lo katula fwa o singa fwa. Dia mvanga mpasi, ku nima wa vovesa se diani dia nkento vo a yambula kaka o mwana se ka song'e s'ani. Mase m'a kento a siamisa diambu ye vova nkutu vo dilendakana vo e vumu kiokio kia tata Luvumbu wa nkwezi aku! mama Liza wa yantika dila ye vova vo ka yani ko. Vo ka wau ko, kia se diaku dia nlek'o tangilanga kuna kimpangu! Liza wa zunganesa ntu. Kia nani ? a yuvula ma se kento. O mbut'ani a mama Liza, wa bonga nsinga watadisa mu nzil'a mfinda ye sala vova vo: ngyele kizembeka wau vo o Luvumbu yi se nkaz'aku, ki lendi kala mband'aku ko ngatu vo ya sisil'e nzo mono ya vayika fwa kaka mfwete fwa. Mpasi, ngwa Liza wa boka: vutuka ya vova. Mase m'ani m'a kento ma sia ngolo mpasi vo ka vova, yi bosi se ka sunzula nkumbu a nlongi, wa nkwezi ani Petelo. Dia lunza mu ntu a mbut'ani, tata Simon Luvumbu, wau vo e Liza nleke mu se ye ngudi a nkento a mfumu Luvumbu ye Petelo mpe nleke mu se ye ngudi a mfumu Simon Luvumbu. Yamba dia vangama, nsamu wa yenda kwa zi mbuta za wantu. E nzengo vo toko tumiswa ka fwete tumiswa. Wa yiza kia tanu, e mambu kia sabala mpasi vo kia lumingu ka lenda vutuka kuna kimpangu ka longelenge. Ntangu a mambu vava ya fwana twa mana tumiswa wau vo e nsamu wa nlongi twa mana kwenda mu land'e nsamu.

Mu yantika, mfumu Kinkemba wa tuma mfumu Benoit ka yal'e nkuwu. Vava ya mana nyalwa, ngwa Liza wa vewa mvovo mu samuna nani wa nsia vumu? wa telama kondwa kwa vova konso diambu, wa yenda simba nlongi Petelo. Kiadi mpangi eto nlongi ka kala wa toma kubama mu wa nsamu a mpila yoyo ko, wa ki sia mu ngolo ye wa vova mu ki fwalansa vo: mbwa, ngulu, zoba mono kia sia vumu ko. Mu mona fu ye gwa mpovo za nlek'ani, tata Luvumbu wa lomba fulu mu kwenda mokena ye nleke. Twa nlanda kuna fulu, mu yuvula Petelo muna malembe, mpangi eto nlongi wa teka mona nsoni, kansi mu malongi m'eto a kundi ani wa kasumuka ye wa vova: mu ludi tu, ndenda vova vo mono ya leka nkwezi Liza lumbu ya yingi, kansi kia nsia vumuko.Kadi nzeye vo yani nlek'a nkwezi,nkento a mbuta Luvumbu. Tata Luvumbu mu wa mpovo zozo,wa yoya bosi wa fwema ye vova vo yambula twa fut'e nsiku a nkombo ye ngulu. Petelo wa fwema mu ngolo ye wa vova: e mbuta, dodokolo kutondi futa nsiku ko, kadi ka vena nkutu dimbu kia sia ko vo mono ya sia vumu kwa nkwezi Liza: leka kaka ya nlelenge, kia nsia kwame vumu ko. Tata Luvumbu wau vo ka lwaka nkutu mu nsangi a tanu ko muna nzo a nkanda, wa sivika, wa dila, wa zunganesa ntu ye wa sika nsiala ye wa vova: he! he-e yaye, ngeye ku zeye mpila yi silwang'e vumu

muna nkento ko e?? wu zowa nzimbu za mpamba ya vondelenge ya banzanga vo se yi kala yo nkwa ngangu, kiongo mpamba, nsoni ya sumbidingi. He , eh ,eh yaye, king'e Nkombo bak'e Dipolomi.Lundolo ya fut'e nsiku mu kanda dia ngani kele kondwe luzitu.

Nsiku wa futwa kansi e toko ka kwikila ko vo e vumu kiani. Wa yiza kwikila mu ntangu nkento ka wuta mwana watoma fwan'e zidi kia sani Petelo yi bosi se ka kang'e nwa mu vova vo mambu a nkangila. E nona kiaki mwa yingi ki monekenanga, mu kondwa kwa ntona ye ngindu di toma katulanga vumu ye makanda ma yingi luzitu lwa yingi kwa en'a zey'e nsoni a tonang'e mambu. Di songele vo e longoka mu nzo za nkanda mia yingi ka yi mana mambu ko, tala wau nlongi wa fusul'e mbut'ani nsoni ye ka tonene ko vo mu lek'e nkento ka silwang'e vumu. Kwa yani leka kaka ka sia vumu ko wau vo muna ngangu z'ani e si e vumu ka leka nkento ko. Tala mbuta Luvumbu, nkwa luzitu, wa toma sanswa kansi muna fu ye mpovo za nleke, wa dila vana ndonga mu nsoni kadi yani wa sans'e nleke ndioyo ka bundidingi e vuvu vo se ya kala ye nkwa diplomi kwiza sadis'e kanda. Mu yantika se mambu ma nsoni, ma didila vena ndonga. O yani muna lulendo ye makasi, e vovela nkutu mu nding'a nzenza yina vo e mbuta ka balendi toma bakisa mana ka twa vovesa Liza ko.

Kwa matoko ye ndumba, longoka diambu dia mbote e lusansu lwa mbote lusundidi e wete mu lunda luzitu lwa ngeye beni, lwa vumu ye kanda bosi tini ye nsi eto ya wonsono.

Nkumbu yovo Zina

Mu nza ya mvimba muna ye lekwa ya mpila mu mpila, ya moyo ye ya kondwa moyo, yi kangalanga ye ka yi kangalanga ko. Mu swaswanesa yo konso kwa lekwa ki vwidi nkumbu evo zina diani. Konso kwa mpila lekwa mpe muna mpil'au bena diaka ye yi nswaswani-nswaswani yi monekenanga muna se ya nitu ye nkumbu zau. E bulu yi vwidi kunku yole: bulu ya mfuta ye ya vata. Ye vena kati kwa bulu ya mfuta mpe muna nswaswani yi monekenanga mu nitu zau yi ba vaninu'e nkumbu zau. Muna mfuta e bulu ki sundidi e vonga yi Nzau «Nzamba» e landa mpakasa, lendo kwa mvudi ye mvanda e zazi zi landwanga kwa nkayi ye kimpiti «kwekele» mu kuluk'e ntel'a nkayi vena nsa o landwanga kwa ngulu a mfuta, o kalanga wa nkufi vo a telamena va mosi ye nsa. Di mosi kaka vo e ngulu se wa nene ye wa mazi. Mu ntel'a kuluka, katuka ngulu nsiesie yi bosi kuluka mu nsizi, mbongi, nlumba ye ntoto. A ki mfwenge, ngwimba ye yi mbizi-mbizi ya nkaka yina mpe ye nkumbu zau.

Bonso wutu vovele mu bulu ya mfuta, muna ma vata muna ye bulu ya nkaka ya swaswana ye ya mfuta. Kadi ka yi lekanga mu mfuta nze yi yina tu vitidi vovela ko. E mu mavata mpe konso kwa mpil'a bulu yina ye zina diani. E bulu kia vata ki sundidi e vonga yi ngombe, lendo kwa mvalu yo vo buluku. Ndioyo buluku o landwanga kwa nkombo ye meme, mbwa o lende o niawu. Yoyo tu vovele yi bulu yina ye malu ma ya tuka ya mu mfuta ye mu vata.

Muna wantu tuna ye se ya wantu ya mpila mu mpila. Makanda ma mpila mu mpila ma wantu, kansi konso kwa kanda dina ye nkumbu ani. Va nza vena ye mpila zole za wantu zi yikilwanga mu nkumbu za ndombe ye mundele. O vo yi kunku kia ntatu kia va kati ka kia vanga Nzambi ko yi mvutu za bandakesa ndombe ye mundele mu vayikilanga nlatu. E ndombe kana zi yalangene, konso kanda ye zina diau. A mindele mpe ena ye nkumbu zau muna tini-tini.

Mbandu bonso eto mu Angola tu vwidi ndombe za zingi kansi konso ndombe zozo zina mu tini-tini ye nkumbu ani, nze yi Zaïre, Uige, Cabinda, Malanje, Lunda muna tini yoyo muna swaswanesa yo ye ya nkaka. E wantu diau di mosi konso muntu ye nkumbu ani. E nsoneki a nkanda wau mpe wuna ye zina diani: NZAKUNDOMBA. Tu sasidi ye vana mbandu zazi mu songa mfunu a nkumbu mu lenda swaswanesa wantu, bulu ye lekwa ya mpila mu mpila. Nkumbu zi sadisa mu lenda sola muntu yo vo lekwa va kati kwa wantu evo lekwa ya yingi.

Mu antu e nkumbu yovo zina yi sisu ki sadisanga mu sola ye swaswanesa vena kati kwa buka yo vo mu nzo yina ndonga o muntu bokelo: va kati kwa an'a se ye ngudi mosi mu zaya nani o tata ka twa tela, nani ka zolele mokena yani ngatu vo tuma. Yi sia vo e zina di sunzulanga muntu evo lekwa mu swaswanesa kio mu wantu ye lekwa ya nkaka. E nkumbu yi sinsu kia nene ki sadisanga mutoma vova mu ziku kia wonso mu nkumbu a muntu ndiona venge yo vo vovele diambu di twa mokenenwa. Yi mu nkumbu o muntu ka zayakenenanga keti nani, mwisi kisi ki nani. Di vovele vo muna nkumbu a muntu tu lenda zaya keti mwan'a nani ye mwisi nki a tini kia nsi mu nza. Mbandu nze yi tata Lukoki lwa Mbizi. E nkumbu ani Lukoki, kansi e ndioyo Lukoki mwan'a Mbizi. Mbandu a nkaka yi ya ngwa Nkotelo a Diambi. Di songele vo o Nkotelo mwan'a Diambi. Ya nkaka diaka Mpembele za Ndala, e Mpembele yi nkumbu a mwana, o Ndala yi se diani. Ndongala Mbidi. Muna nkumbu za wantu e ya ntete yi zina diani e yi lendo yi ya tuku diani «se diani». O ze vo muna nkumbu tu lenda zaya mambu makele mu kanda e kolo ngudi ka vingidingi e mwana. Yi sia vo mu ntangu ka kele ye lukau mambu mena ma viokelenge muna nzo yo vo muna kanda ma lenda vovelwa ye siwa mu nkumbu a mwan'o tadilwa mpil'a zingu kia ku ntwala mu zaya keti vo mena ma bwa, ma vovwa ma manisa mvimba vo ka wau ko. O vo se ka ma monekene diaka ko, yi sia vo ma manisa kikulu, e lo kia mbote. Ena a vova mambu momo mvwala ye nkazi za mbote.

Vo muna kanda ana fwa, a mbuta fwa e ndona za nkaka nkutu se ka zi lendanga vanga mbongo a wantu ko va lenda wutuka mwana ye vewa nkumbu a nki tusisa; nki a kuma yo vo lumanakio. E nkumbu zozo zi songanga mpasi ye mfuilu muna kanda. Di lendakana vo muna nzo a nkento ye yakala mu lenda kota ntikalakani ye vo nzonza, nguizani nkatu ku nima vo kwiza wutuka mwana lenda vewa nkumbu a: Ngwizani, Nzola, Kamalandwa, Luzolo, Luzindalalu, Luzizila bosi vena ntandu a nkumbu yoyo va landanga nkumbu a se dia mwana.

Mu nzo a nkento ye yakala vo ka muna nzol'a ntima ko nkumbu za kalanga mu lukatikisu nze yi zazi: Nzola meso, Makuntima, Kamalandwa, Kilandamoko, Makiadi, Dieyitondela, Kana mpangidi wo, Kwe ngyenda, Kalunzodi, Lundoloki Makuntima.

Vena ye nkumbu za ntombola yo vo lukwa ka zi landanga kuma ye nsasa za vaninwa kwa zi nkaka zau ko. Zi veno kwa nsedia mi wutukidi wau mu zayidila nkulu a kanda ye susumuna ka ya vila. Mu kisi nsi eto, e nkumbu a muntu vo fu ye mambu ma mbi yi natanga, ka yi lendi vewa diaka ngatu lukwa diaka mwana ko. Mbandu a nkumbu za wantu a yele vondingi mpangi zau, a kundi au ye fwasa nguizani mu kanda ye zunga. Mpila mosi ye a kento a ki sompesanga kwa matoko, a kalanga ye fu ya ki yekola mu kwend'a tengi zumba mu zi mpatu, mu ma zandu ye mu fulu ya salu a kento a mpila yoyo mpe nkumbu ani vo yi veno kala mu mazina ma lende fu yoyo ka lendi lukwa diaka ko.

Wau mu tandu kiaki, nzo ye ma kanda ma yingi ka mena diaka ye sina ko. E sina evo tuku dia muntu yi ki se ye ki nkaka kiani. Di twa moneka wau mu matoko ye ndumba e twa vana nkumbu kwa ana za ntota mu nkanda, mu telivisão, mu lusansu lwa nsi ya nkaka ka tanga muna nzo a nkanda. Vena nkutu ye a leke a sianga nkumbu za wantu a tomene zayakana vo wantu a mbi, evi ye a vondi a kele muna nsi au. A vilakene vo e nkumbu a muntu yi muntu. Di vovele vo e nkumbu yi zeye vana ngolo mu kadilu kia muntu wa vewa yo evo telelwanga yo. Nkumbu yi kwendanga nzila mosi ye fu ya muntu. Tala fu ye kadilu kia muntu a vena nkumbu a: Mampasi, Makiadi, Mansoni, Mankenda weyi ka kalanga, weyi ka zingilanga ye a kweno? o vo mwana veno zina dia Lubangamu nki a mpila zingu ka singa nata? kia lubangamu ye kia mpasi kwa yani, kwa se ye ngudi ani ye esi vata. Kadi e yani muna bangama, mambu ka fwete kwenda vangi kwa wantu ma mpasi ye lubangamu ma kwiza ku mbangika. Kina ka bangama se ka yani mosi kaka ko, o s'ani ye ngudi ani a fwete bangama, wantu a wonsono esi nzo ye esi vata nkutu a fwete kwiza tokan'e ngindu mu lubangamu lwa mwana ndioyo.

Ma se ye ngudi za yingi a fwasanga luzingu lw'an'au mu ki zowa kia landa nkumbu a monanga za mbote kansi k'a zayidi nsasa ngatu tuku za venwa kw'an'ena ko. Wete wa nkumbu kaka a zeye yo vo zu dia nkumbu a wa dia mbote wau vo mu nding'a ki nzenza yina y'a yangidika, yi mene, yi veno kwa mwan'au. Ma se mayingi nkutu e mwan'ani kena ye sisu ki songanga ko vo mwan'ani. Nkete ka zayakana vo wani kina ka sonekeswa mu nkand'a luyalu yo vo mu nzo a nkanda.

Diadi se longi kwa yeto mu tandu kieto. A mbuta diambu a mona a vaniningi e nsoselo muna nkumbu a mwana muna lembi vidis'e nsa mia makanda ye menga mau. Ntoni Nzinga, konso kuna ka viokela vo ka yuvulwa kaka, kina ka vutula, o zayakene vo mwan'a Nzinga se ngudi yuvulwa vo e tata Nzinga ndona zole yo vo zi tatu kena zau. Na sia vo nkento mosi kena yani, kena ye nkongo ko e mfunu a yuvul'e ngudi nkatu. Muna nkumbu o mwana zayakene kondwa kwa ntokani.

Wunu mu ma kanda ma esi kongo mu kotele nkumbu za makanda ka ma sompa esi kongo ngatu wutila mu mvila za ma kanda ma esi kongo. Mu kimbakidila kia matoko ye ndumba kisi kongo kia vila. Dia ludi vo Mputulukezo wa vanga mbi mu yindula vo e nkumbu zeto za mbi ye za mpasi mu soneka zo, kansi vena ye zunga ka ya vidisa nkumbu zau ko. Za kuluka, kansi zina muna matoko ye ndumba za tandu kiaki nana vo se a nsola kansi ena zau.

Ka dieto ko dia tuma ngatu komenena mu vananga nkumbu za kanda kwa matoko ye ndumba mu lund'e lusansu ye kisi kongo kieto kadi vonza yingi yina ku ntwal'eto. Wunu mu esi kongo e kikongo nding'a nsoni, nkumbu a nsi ya mbi ya nsoni yindula kweyi tuna muna kisi kongo ye kweyi tu twa kwenda. E nkongo wu toma vidisanga mu toma zola fu ye mambu ma ngani ye swek'e mani.

Nsiesie ye Nzamba

Na Nsiesie ye na Nzamba a kala a kundi a nene, a zingilanga mfinda ye nzanza mi mosi, nkangalu wu mosi, mambu mau e vangila ye vovela mo ki ntwadi. Ka va kala nsamu wa kala mu Nsiesie ko e na Nzamba ka lembi wo zaya ngatu vo ka lembi kala va vwandu kia nsamu wuna. Ki kundi kiokio kia bakilwanga mbandu kwa bulu ya wonsono ya zingila mu mvivu mina. Kwa zi nzenza ye a leke nkutu a nkaka a yindulanga vo e na Nsiesie mwan'a Nzamba yo vo ntekelo ani. Wau vo ka va kele lumbu a lembi kala ntwadi ko.

Lumbu kimosi, na Nsiesie wa lutakesa mbasa mu ntu ku zumbu di mosi ka yenda nwina. Muna moko vena silu va sunzula nzenza ka toma zaya zingu kia Nsiesie ye Nzamba ko, mu zola toma zaya mpila ena wa ngyuvula. E ngeye nkazi Nsiesie, weyi luna ye mfumu Nzamba e? Nsiesie wa yuvula nani? nzenza

ndiona wa vutukila wa vova: dodokolo nzolele ya zaya keti weyi luna ye mfumu Nzamba? Nsiesie wa timbuka ye seva bosi wa vova : yeno luzeye toma vonges'e miumbu. Tomene vova mpe mfumu Nzamba, e yani Nzamba mfumu e? mfumu mu weyi? tuka nki a ntangu? ye nani wa ngyadik'e ki mfumu? mono yi mfumu ani, ka lumonanga ko ka kwenda ku ndangididingi? konso kuna yi kwenda ka salanga ko e wunu di ka sadidi mwan'ani wuna ye kimbevo nga utuna widi wo nze? nzenza wa vutula matondo mu lusansu lolo.

Kina ka yend'a vutuki kuna vata, mu lwaka kuna nzo a mfumu ka lwakila, wa yantika mokena ye ndonga a yiza nzila mosi vo ndioyo Nzamba lumonanga mumbu a ngani a na Nsiesie. Mpangi z'ani nzenza a mona dio nze se dia luvunu. A yantika filana fi mpaka mu ndinga za toma kuluka mu ma nguninnina. Kansi ndiona wa yenda wa nsangu zozo kuna silu wau vo ziku ka toma wa muna nwa Nsiesie, wa toma bangama ye kwikidisa a mpangi z'ani za nzietelo. Wu mosi mu mpaka za yingi wa telema ye lomba kwa mfumu a nzo mu yuvula diambu a twa filanena mpaka. Mfumu a nzo wa tonda mu yuvulwa. Bosi nzenza ndioyo wa yuvula keti vo dia ludi kikilu e Nzamba nsadi a na Nsiesie? mfumu a nzo wa sivika ye wa yuvula: nani wu luzayisi lusansu lolo? nzenza ndioyo wa songela mpangi wa yenda wa lusansu lolo kuna silu dia malavu. Mu kolo mfumu a nzo ka zola vana mvutu, mwan'a Nzamba wa lwaka vena, wa yantika sakana ye yi ngyana-ngyana y'a nzenza. Mfumu a nzo wa sasila vo ka dia kieleka ko vo Nzamba mumbu evo nsadi a na Nsiesie. Vava ka vutuka vena buka, wa vunisa nduvu wa tuka ku silu, kansi ndion'e nduvu ka zola kwikila ko wau vo wa toma ki wila muna nwa Nsiesie. Mu kuma kiokio a yantika bangana nze se nzonzi ku nsuka nsamu wa lwaka kwa na Nzamba vo nsadi a na Nsiesie.

Nzamba wa toma dasuka kwa mbi, ye kwenda funda nzenza ndioyo wa nduvu kwa mfumu a vata. Nzenza wa tumiswa kuna lumbu lwa mfumu a vata, vena sina dia nsand'a vata mu fundiswa. Ndong'a yingi ya vata ya kala vena nsanda katula kaka na Nsiesie.

Mfumu a vata wa yuvula na Nzamba keti vo na Nsiesie kweyi kena? na Nzamba wa vutula vo kina tu monana ko tuka zono. Mfumu wa tuma mwana mu kwenda kuna lumbu lwa na Nsiesie, mu zaya kuma ka twa monekena ko. Wau vo nkwa ngangu wa ki zayila wo, wa vana mvutu vo gyele ka gyela malu mpasi ka lendi telama ngatu diata ko. O mwana wa yiz'a vutuki ye wa vova vena ntend'e nkongolo vo na Nsiesie mbevo a malu di kezidi ko.

Mfumu a vata wa yala nkuwu ya ngiz'a mbote, nkuwu ya vimpi kaka tu e kumunanga kimbevo o mbut'a muntu wa yiza ye nzenza wa kota mu nkuwu ye buka kiani. O Nzamba mpe wa kota muna nkuwu. Mfumu a vata wa van'e mvovo kwa Nzamba vana meso ma nkangu.

Muna nkenda ye nsoni, na Nzamba wa funda nzenza mu zola vonda ki kundi kia kituka se ki mpangi tuka yani na Nzamba ye na Nsiesie. Wau vo mu mwanga ken'e nsangu vo yi nsadi a na Nsiesie. Nzolele ka sasila keti kweyi ka wididi e lusansu lolo mu mono ye mpangi ame na Nsiesie?

Mfumu a vata wa ta ngana vo: Nzenza tele ntangu mu vata yi dia nkatula huna ka tuka. O zevo nge tata se sieti e malu mu mbula. O nzenza wa basul'e konzo mu lomb'e mvovo, wa tonda ye sunzula lukendalalu lwani bosi wa ta ngana ye dia kiuvu vo: e nzenza kay'e nkasa, e malonga nga kweyi yi nata mo e? e dia zole mono mwamu vata yi nzenza, a mbuta a vova vo nzenza vonda valangi e sawu ntungi wu nsonga dio. A ki tata ye a ki mama, kia zaya diambu ko ngatu vo diambu ka nzaya kansi mu ndwinu a malavu kuna silu ya lomba mpasi vo songwa weyi ena ye na Nsiesie. Kia kala mono mosi ko, o nsongi a malavu oyo, wutwa kala na Nsiesie yani vo e ngeye Nzamba wu nsadi ani vo ka lwa yenda ko mu kin'e lumbu mu kuma kia mwan'aku wa kala gyela di wa sadila. Va fulu kina o nsongi wa mona kiadi ye vova vo o na Nsiesie wa kolwa ka kele, ka lu mwene ko kezidi ko mu kuma kia nsoni za mpovo zozo.

Nzamba wa telama kuna makasi, kondwa bunda makonzo, wa yantika vova. Wa simwa ye tumwa mpasi vo ka vwanda wau vo ku nganzi se kena, bosi wa vova vo: muntu vo ka vovesela mambu ku nkolwa, ku mbundu ma vita. Dodokolo nzolele mono mosi ngyenda ku ntela mpasi keza. A ndonga yau vo wau wune ku makasi ku lendi ko kwenda ko zena se kwa tuka miangu. Nzamba wa kwikidisa vo ka yi ngindu ye luzolo lwani mu vanga miangu ye na Nsiesie ko. Lu mpingidi kaka mu kwiza tuna. Matoko ye a leke a landa, a banza vo e Nsiesie se a kwenda mana ku ndiata kwa Nzamba.

Mu nkot'a Nzamba muna nzo a Nsiesie, a wuninina au wole, Nzamba wa vayika va mbazi, wa vingila, wa vingila Nsiesie ka vayikanga kaka ko Nzamba wa vutukisa diaka muna nzo a Nsiesie, mu mpayika wa yiza ye na Nsiesie vena ntandu a nim'a Nzamba, matoko ye a leke a yantika seva ye vova dia ludi e Nsiesie yi mfumu a Nzamba.

A yendanga ye kuna lumbu e ndonga yaukulu vana nsanda a vova: o lungidi kwani: tala kaka ku nima nkutu ka twa kwizila mfumu kibeni. Mu lwaka vena nsanda na Nzamba wa fukama va ntwal'a mfumu a vata mu kulumuna na Nsiesie. Kina ka kulumuka kwani kaka wa kayis'a nkangu, wa yadilw'e nkuwu, wa kota yo bosi e mfumu a vata ka nkotes'e mu ngudi a nsamu.

Muna mvutu zani wa ta ngana vo: e nkangu e nsala ki mwena, e ma vuza ki mwena wa yuvulanga diaka nga nki a nuni yi fuididi vo? mfumu a vata wa vana nzengo a nsamu ye wa vovesa nzenz'a ngani kenda kwani na Nsiesie o lungidi. Mambu mpe ma mene wa vana malongi a toma kalanga, a zitaziananga bosi a vutuka muna vata dia na kiula: vova, wizana.

E nsamu wau wa na Nsiesie ye na Nzamba wu lenda kutu vana malongi ema:

1. Ka dia mbote ko mu vata diaku ngatu vo dia ki nzenza ngeye mwan'a muntu wa kalanga wu nkwa wezi ye vovanga mawukulu wanga ye mona.
2. Nsiesie wa kondwa luzitu ye fusula nkundi ani nsoni vena meso ma nkangu wa nsidingi va fulu kia se evo nkutu nkak'ani.
3. O Nzamba diambu ka zola manisina mu nzaki ye mu ngolo, kondwa kwa toma yindula ngangu za na Nsiesie mu nwanina ndungidi ye ki mfumu ka vavanga.
4. Nzamba ka yindula ko vo e nat'e Nsiesie yi toma sunzul'e sia vo nsadi ani e kibeni. Kadi e mavanga ma sundidi e mpovo.
5. Di moneken'e kieleka kia vov'a mbuta vo: ye na laba – laba ye na vova – vova nga nani o mwangang'e vata e? nani wa kotesa nzonza mu vata diodio? e mvutu ezi vo na vova – vova. Kala vo na Nsiesie kuna nkolwa ka bunduni Nzamba ko vo nsadi ani, e nzenz'a muntu nga, nana vo mpe na vova – vova, ka kadi kala ye mena ka lenda kwend'a vovi – vovi ko. Yi kuma vo kwa muntu mau kulu tezo ye vangila mo mu ngangu.

Muntu, ntambu ye Tutu

Mu vata di mosi mwazingilanga muntu wa mvati a ntoto, wa kalanga ye nkasa, nguba, wandu mbwenge ye mbika. Muna tutu, mu yinzu ye mu nsumba mia nguba mwa yantika moneka ma vundu. Ke mu sungula ko muna nsumba mia nguba, mwakala ye titi ya yingi e nguba nkatu. Mvati a ntoto, wa mona kiadi, wa yantika sosa kweyi ku tukanga mbala tokonang'e nsumb'a nguba e ? ve ka kotelanga e ? mu kwend'a sosi wa mona nwa wa toma viengelela vena nsi a nsumb'a nguba. Muntu wa tona vo Tutu dina muna nzo ani yi di kwiza diang'e nguba zani.

Vava ka leka, wa yindula weyi tutu ka lendi dila diaka nguba zani ko. Wa mona vo fwa ka fwete fwa. Muna ku mvonda,ntambu ka fwete leka vena mwelo a nwa ka vayikilanga ye kota mu nsumba. Kina kwa kia, mvati a ntoto wa yenda muna mfinda, wa zenga ntambu, wa sieta nsinga ye wa vang'e ngwe – ngwe, wa yiza yau muna nzo ye wa lek'e ntambu vena ka viokelanga mu kota mu nsumba. Mpuku ka

wanuka mu nw'andi ko vava kia lekw'e ntambu vena ka kotelanga muna nwa. E ntambu wa toma tokanesa ngindu za Tutu: weyi ka kotela diaka muna wulu ka zingilanga? o! ya tima diaka nwa wa nkaka? nga muntu ka leka mo diaka ntambu a nkaka ko e?

Mpuku wa mona vo e nzil'a nkufi yi basul'e ntambu. O yani nke ka lendi wo basula ko kadi lenda wo fwa, vonza kwa yani. Ngindu za vava lusadisu lwa esi nzo za mbaka, wa tela koko dia Nsusu ye wa nsamunuina vonza kina mu nzo wau vo muntu lekele mo ntambu kuna koko kia nzo.

Koko dia Nsusu wa tala kuna koko kia nzo, wa mon'e ntambu bosi wa vova: e Tutu, mono kina mu vonza ko, kadi ki lutilanga ku ndambu yoyo ko. Tutu dia toma tokana ngindu mu yindula kweyi ka singa kwenda leka? Tutu ka yoya ko, wa yenda vavi na Nkombo, wa yiza yani ye vena nzo a muntu wa mvovesa vo: Nkombo, tal'e vonza kin'e vava, o muntu lekel'e ntambu ku koko kia nzo e kiaki vonza kwa eto kulu mu vata. Nkombo vo: Tutu, kiokio vonza kia eno lulekanga mu nzo ani ye ludiang'e nguba zani. Mono ki lekanga mu nzo ani ko bosi e nguba kia dianga żoko. Yi sia vo ka ma ntadidi ko, sala kia mbote. Mpasi za Tutu za badila, nani katul'e vonza kiaki mu vata mvimba?

Tutu wa yenda kwa Ngulu, wa sasila mbi mu kala mu vata dina ye ntambu mu nzo a muntu o vo ka wubasuilu ko, dia vonza mu vata dia mvimba tuka kwa wantu ye bulu.Ngulu wa yuvula na Tutu veyi wun'e ntambu wowo e? Tutu wa vutula vo twendi ya songa fulu kin'e vonza kwa eto kulu. Ngulu wa landa Tutu mu kwenda mona mpil'a ntambu ye fulu wuna. A lwaka muna nzo, o Tutu wa songela vena koko kia nzo ku ndambu a nsumb'a nguba Ngulu wa vutula kwa Tutu vo kiokio ka vonza kwa mono ko. Dia ntete kia lekanga mu nzo a muntu ko, bosi ki lendi fwana va fulu kina ka sidi e ntambu wowo ko, mpasi kwa mono mu fwa mu ntambu wowo, sala kia mbote. Tutu wa yindula vo e Mpatu lenda tona ka mu bulu yoyo ka tekele vovesa ko. Wa ntela ma wonsono ka vovesa kwa Nsusu, Nkombo ye Ngulu. Mpatu wau vo va yanga dia maza ka wanuka mu ntangu a yola, ka tambuluila nkutu kwenda ku nzo a muntu ko. Mpasi, kiadi ye ntokanu za Tutu za toma siama beni ye wa yantika dila muna nzila. Wa baka ngindu za kwenda tela Ngombe wau vo wa nene se ka tona ye bakisa vonza kiokio kia kala mu vata dina ye ntambu mu nzo yi lekanga muntu.

Ngombe ka teka yindula nkutu ko wa vana mvutu mu nzaki ye wa vova: Tutu, tomene zaya vo mono muna mwelo a nzo a muntu nkutu ki fwananga moko, weyi se ngyenda fuila mu ntambu a muntu ndioyo e? E kina ka vonza ko kwa mono, nda kia mbote.

Nkokela ya fwana, muntu wa tuka mu kiana wa zibula nzo ani wa kota. Konso mvati a ntoto, mu mvutuka kiana o lundilanga sadilwa yani kuna koko kia nzo ani. Yi sia vo nsengo, tanzi ye nanga «nti a kangalele». Wu lundilwanga kuna koko. Wau vo yi fu, tata ndioyo wa vilakana vo ntambu ka sidi lekanga kuna koko mu luzolo lwa baka ye vonda Tutu di diang'e nguba mu nzo. E kolo Tutu ka yele vavingi mbala basul'e ntambu mu katul'e vonza mu nzo, Nkungulu a kola wa kala mu nzala wa yend'a sosingi kia dia, wa kota muna nzo, wazieta mu koko yau Tatu ya nzo ka mona kia dia ko, wa luta kuna ndambu a nsumba, wa sietoka, wa mona nw'a mpuku Nkungulu wa banza vo muna nwa mu fwete kala mpuku za yingi. Wa zietomoka ye wa kota muna ngwengwe, wa yenda, wa yenda fi nsinga fia va kati fia nikuka e kolo nioka ka kala vena bul'a kati kwa leva kwani e ntambu wa basuka, o Nkungulu wa kal'e mu nzala o bakamene muna ntambu, e kolo kani ka ki kotela mu nw'a Mpuku ko. Nioka mu nzala, wau o bakamene diaka mu ntambu, wa toma fwema kwa mbi. Wa nwana ntangu ya nda ku ma nima wa yoya ye wa dingalala mu vingila ndion'o sidi e ntambu. Mu ndwak'a mfumu a nzo, nioka wa kubama, muntu vava ka tul'e tanzi, Nkungulu wa ntatika mu koko, muntu wa kaza mu nding'a ngolo: mfuidi e. Wa lundumuka ku mbazi ye wa vova kima ki ntatikidi. Wantu a yiza tala, nioka wa nda Nkungulu. Wa vondwa e lwaka muna mpimba o muntu diaka mpasi zi badidi, o fuidi. Ntangu wa tela muna mpimpa yina, dilu kia yantika.

Lumbu kia landa, nsangu za mwangana vo mvati a ntoto mosi o fuidi mu vata. Zunga kia nikuka, ndonga ya yantik'e lwaka. Madia ma fwete lambwa mu dikil'e ndonga. Esi kongo ka a dikanga madezo, nsaki ye mbika za nkatu kwa ma ko ye nzadi ko kondwa kwa kimenga. A leke a tumwa enda baki e nsusu ye mabata. Nsusu vava ka bakama kuna koko ka lekanga Tutu wa nvovesa: «mwene weyi ya vovelenge ndolo basul'e ntambu kadi vonza kwa eto kulu, o wau veyi se tuna». Ndonga ya lwakanga kaka, Mpatu wa yenda, Nkombo ye Ngulu za mana fwa e ndonga ya kinu lwaka kaka. E nzengo ya bakama vo e ngombe mpe fwa ka fwete fwa. Tutu ka leka ko wa yenda kala vana koko kia nzo a vondela ngombe ye wa vova: kweyi se tun'e Ngombe? ngeye wa ntela vo kulendi fwana mu mwelo a nzo a muntu ko yi kuma vo e ntambu kwa ngeye ka vonza ko. Weyi dia ludi vo e vonza mu ndiona kaka fwananga mu mwelo a nzo a muntu ki kalanga e? kweyi se tuna? Ngombe wa dila, wa dila kuna nima wa vondwa mu tomesa luziku lwa muntu.

E nona kiaki, kina ye ma longi kwa eto twa kinu zinga va nza mu ku tu songa vo:

1. E vonza ka ki solanga nene ngatu keva kwa bulu ngatu muntu ko.
2. Konso ntangu muntu o ku lukisanga fwete ku nsia va fulu kia nkundi ye mpangi aku a nzolwa.

3. O vo kambwa nsamu a vonza ku sie nze yi wa vanga Mpatu ye Ngombe ko, a lembi zola kwenda tala mpil'a vonza a bokelelo. Mpatu wa zitisa gyola vena yanga. O Ngombe wau vo wa nene, ka lendi fwana mu mwelo a nzo a muntu ko, ka mona dio dia mfunu mu kwenda tala nkutu ko. Kuna nsuka a fwa muna kuma kia nsita zau.
4. Longi dia nkaka bulu ya wonsono ya tela Tutu, ka va kala ki mosi kia zola vana lusadisu mu vengomona vonza ki lenda vonda Tutu ko mu kondwa kwa zola ye yindula vo e mpasi zani yani kaka. Kendi, vo fwa ka fwa ma ntadidi, eto sala tu sala.
5. Dia mbote mu zaya vo e mbi, mbi kaka kwa eto kulu tu zinganga va nza. Vo mbote mpe mbote kaka vava nza, ku findikidi nkweno ku mpasi ko.
6. A wonsono, tuka mfumu a nzo wa lek'e ntambu, nioka wa fw'e mu ntambu, madezo, nsaki, mbika, nzimbu, salu, Nsusu, Mpatu, Nkombo, Ngulu ye Ngombe nana a vakuidingi nkalu vo ka vonza ko kwa yau, a mana fwa e Tutu wa kanw'e fwa wa didingi e nguba za tung'e sina ka yele yengedingi mwa wonsono ye kwa bulu ya wonso wa sala ye moyo. Yi kuma vo telama mu sadisa, dina lenda vanga, mbote mu vanga dio kadi vo vengomona vonza mu nkweno, kivengomokene mpe muna ngeye.

Nkaka ye Ntekelo

E zingu kia mwisi kongo kia kalanga mu ndambu zole, ndambu a ki se ye ya kanda. Kanda wa siang'e vuvu mu yi ko ye nzadi yi toma ku a wutilanga ye ku a sasila wantu a mfunu, a sadi, a tumami ye mvwala zi lenda kwiza vovel'e kanda ye ki se kiau.

Muna ma vata vo se tamba dizidi mo, a mbuta za vumu zi fwete kubama yi sia vo a fwete vwanda ye tala weyi a vanga. Nani tumwa ko kenda tal'e nsamu wowo wizidi e tamba. Mambu mena ma mpasi, ma mpimpita ye mbumba mbut'a kanda fwete mo kwenda vova. Wau vo mbuta ka lendi kwenda yani mosi ko. Mu lunganesa ngan'a sia vo: wu mosi ninga, e a wole antu. E dia zole vo: ma mon'e wole matom'e nsamuna. E dia tatu vo: e nkoko wa kangala yani mosi di ka tekamena. Mpovo ye ngana zozo yi za longanga esi kongo mu lembi kangala au mosi ngatu vo vanga mambu ka ma zeye esi vumu ye esi kanda ko.

Mu fu ye nsadilu zozo, nkaka mosi wa tumiswa mu kwenda tala nsamu mia kanda ku vata dia sompela nsang'ani. Nze yi wau, a leke tuka mu nza nkulu a kibanzilanga kaka vo a kwa ngangu zi sundidi a mbuta. Nkaka ndioyo wa kanikina ntekelo mu kwenda yani ku kizitu mu kwenda tala nsamu a ngudi ani a nleke wa sompela ko.

Wau vo ka zaya ku vata diodio wa tambuluila. Kinga kwa nda kikilu. A telama mu mene – mene, a diata, a diata, toko dia yantika yuvula: e nkaka se tu lwaka e? mbut'a muntu wa mvuvikanga vo bwis'e mbundu, wa ndolo kaka. Mu mbokena a filananga mpaka mu mambu ma mpila mu mpila. O ntekelo wa monanga vo e nkaka zowa mu maukulu a mokenanga.

A lwaka va nzanza mosi, wa finamen'e mfinda. Munkot'au kuna mfinda mu tez'e vokesa, a mona nsongi a malavu kuna ba wa kaza vo : kia mbote kieno, a vutula vo kia mbote, o nsongi wa vova diaka vo e koko lu twa viokela vena sin'a ba visi y'ame yina vo. Mbut'a muntu vo: nda vangi salu kiaku muna mbuisu a ntima, katu vwidi yo kweto mfunu ko. E ntekelo wa yuvula kwa nkak'ani keti vo weyi ka vovele? mbut'a muntu wa vutukila mpova za nsongi a malavu mu keba visi ka sisidi vena sina ba. Ho !ho !ho! e nkaka o nsongi o mete ku ba sisidi e visi va ntoto? e kuma nge nkaka? wa ningama. Nkaka wa ngyuvula vo muntu sotokele ku nti weyi ka monanga? ntekelo wa vutula: vo muntu sotokele ku nti, toloka ka tolokanga. Nkaka wa yuvula diaka keti vo nki muna nitu ki tolokanga e? o ntekelo wa vutula vo, e ki tolokanga visi. Yi wau e nsongi muna lembi tolok'e visi di ka sisidi yo vovo ntoto, na ka bwa lenda lwala kansi se ka singa toloka ko. Wau vo va ntoto kwani yina. Ntekelo wa sivika ngindu za nsongi a malavu mu tin'e toloka.

A diata tini kia nda, ntekelo wa ta sakuba e nlembo a sina wa lwaka. A ningama, nkaka wa ziakun'e mpanz'a dioko, wasanganesa yo ye ndungu wa kanga nlembo a ntekelo. A londoka, a diata tini kia nda a mona muntu wa yizidingi ma nima – ma nima e ntekelo wa mona wonga, lozel'e lamba vena ntoto se ka vutuk'e ku ka tuka mbut'a muntu wa mbaka ye wa ngyuvula se weyi? tal'e ndioyo muntu mpila ka kwizilanga! ma nima – ma nima. Mbut'a muntu wa nkayisa bosi ka luta. Kansi e ntekelo zena mu zakamena kena ye wonga, wau vo kinu ka mona muntu o kwendanga ma nima – ma nima ko. Nkak'ani wa ngyuvula, nze ngeye nkaka ngangu wunanga? lenda tona keti nki a kuma tata diodio ka kwendelanga ma nima – ma nima e? Ntekelo vo: ki zeye ko yi ntete mbwene muntu a mpil'e yoyo. Nkaka vo wau se we, nze nlembo aku wa kangama wune? e kuma? ntekelo vo sakuba nga nta o mbut'a muntu wa nzayisa vo e yani ka zolele kwani ta masakuba ko, ngatu vo lwala nlembo.

Vata dia yantik'e moneka muna simu, a voka mu ndimba vava a finam'e yanga, nkaka wa boka : ku nkoko!! a vutula vo nza kwaku. Vena yanga va kala ndonga: ma se ye ngudi, ndumba ye matoko. Kin'a finamen'e yanga a mbuta za kala yola za vova: ka lusimbi meso meto ngatu konso lekwa ko. Mbut'a muntu wa kanikina ntekelo ka toma luta ka nikuni yuma ya ngani ko. Ntekelo wa sivika mpil'a wantu a yolanga va yanga di mosi, ngudi ye ana, mbuta ye a leke nsoni nkatu.

Nkaka vo: ndolo kaka, kin'a lwa[illegible] ana nteto a yanga, o mona konso fulu kina nlele, vena ntandu a nlele va siwa meso [illegible]le. Ntekelo wa toma sivika diaka ye wa yuvula ye sivik'e mpil'a wantu se kezi mona, a gyolanga meso kuna seke!! ye wa yuvul'e kuma? Nkaka yani mu sasila ntete wa yuvula we zayilanga vo o yo tata o yo yi ngwa? Ntekelo vo: vo yi mwene. Nkaka wa nsasila muna kia vo e yau di a katulwilang'e meso muna lembi monan'e nkonga se ye ana, mbuta ye a leke, ngudi ye ana ye ma ko ye nzadi. Tuka vena fulu kina ntekelo wa kwikila vo vena ye mambu nkaka ka zaya yani ka zaya ko. Wa toma kwikila vo dia ludi e matu kana kudidi ka lendi luta ntu ko. Wa tona vo muna lenda zaya muna mwa tung'esi kanda diau, songwa kaka ka fwete mo songwa bosi ka zaya mo.

Mu nsamu wau tu lenda mo bakila fi longi vo tu tadidi mbokena ye ndiatilu za nkaka ye ntekelo ani.

1. Muna mbokena za nkatu ntekelo ka kwikilanga ngangu ye ntona za nkak'ani ko.
2. Wa mona mambu kinu ka mona ngatu wa ko.
3. Tu mwene vo muna kangala mu longokelwanga mambu mengi ka ma monekanga mu zunga ngatu mu vata dieto ko.
4. Wa mona ye zaya vo e kikenga ki sundidi ka mu ki wuka ko. Mu tin'e lunzilwa ye kungu.
5. Ntekelo wa kwikila ye zaya vo e kangala ye mbuta ku vananga ngangu vo tomene kwend'a yuvudi mena ku zeye ko.

NSUSU YE NGANDU

Vata di mosi dia kele va ndambu a nkoko wa kelenge Ngandu za yingi. Ntangu za yingi muna vata mwa monekanga Ngandu za yinganesang'e Nsusu. E yi Nsusu – Nsusu ya toma lalanga kondwa zaya keti nani wa yiyang'e Nsusu.

Mbuta za vata za vwanda mu zaya weyi a fwete vanga mu manisa wivi wa Nsusu. Dia zengwa vo Nsusu za wonsono zi fwete kangilwa muna zi mpaka za Nsusu. E kolo za kala za fioti ka va kala diambu ko. Kina za yantika kola, za yantik'e kokola. Koko dia ntete dia toma kola dia kokolanga muna mene – mene e kolo wantu kinu a sikama ko. Wa vovanga vo: e Ngandu mpangi ame e e! e Ngandu mpangi ame e e e! mwini ye mpimpa wa vanganga mpila mosi bulu ya nkaka ya yantik'e tona vo o Nsusu diambu ka vovanga kwa Ngandu vo mpangi ani.

Nsangu zozo za lwaka kwa ngandu kuna nkoko, ngandu wa fwema ye tomboka kuna vata mu kwenda funda kwa zi mfumu mu yuvula keti tuka nki a ntangu o Nsusu ka kala mpangi a Ngandu e? mono yi mwisi maza, malu ma ya ngina mau ye nkila. O Nsusu malu mole kaka kena mau, nkwa nsala, nsodia kena yau, mu vata ka lekanga, ka yolanga maza ko, tilumuka ka tilumukanga, e mono ki zeye nkutu takuka ko, weyi tu lenda kadila tu a mpangi e? ndombele lwa nsong'e kieleka ki vovanga Nsusu. Diambu dia sala mu moko ye ngindu za mfumu za vata. Vava dia toma talwa, zi mbuta za vata za tumisa mfumu za zunga mu kwiza vwandila mfundu a Ngandu ye Nsusu.

Lumbu vava kia fwana, mfumu za wonsono za zunga za lunga, za vwanda vana nsanda. Nsusu wa vita lwaka vo yi Ngandu, mu kuma kia tuka kuna nkoko, wa toma vingilwa mu ntangu ya nda. Ku nima wa lwaka, wa kayisa mfumu za vata yi bosi ka lomb'e nlemvo mu lwak'e nsukinina.

Mfumu avata wa yala nkuwu, kanda dia Nsusu dia kota muna nkuwu, e kanda dia Ngandu mpe dia kota muna nkuwu yi bosi kuna nsuka a wutuki ye a leloki nze yi mako ye nzadi mpe muna zola ye ngemba a lomba kwa zi mfumu ye a kwa mfundu

vo: vova gwizani, lwa tunga vata dia na Kiula. Lwa kala lu mika mia mbwa lwa lekela ku mosi ye lwa sikamena ku mosi. Eto kulu vava tu mbangi za mona meso, twizidi vava mu sikidisa mpovo za mbuta za wantu za sie zaya vo: ku nzo a muntu luvunga, diadia.

Mbut'a muntu wa vana ntangwa kwa Ngandu mu sunzul'e nsamu kena wau. Ngandu wa kota va kati, wa vana makonzo kwa zi mfumu mu yantik'e vova. Yani vo, mono yi Ngandu mu nkoko ya leka, dia ludi mu kuma kia nzala twa kwiza bakang'e an'a Nsusu mwamu vata, kansi tuka Nsusu za koteselwa mu mpaka, ka tu lendanga diaka ma ko. Kiadi vo, o Nsusu se ka fwete kazilanga mu ngolo za wonsono vo mono yi mpangi ani. Mpimpa ye mwini, konso vena kena vo ka yindula kaka vo kokola ka fwete kokola vovele kwani vo mono yi mpangi ani. O zevo di ngizidi vena meso ma mfumu za wonsono za zunga mpasi vo ka nsasila wuna nginina mpangi ani. Na ndwak'e vava o zevo mbanisi. Wa van'e makonzo mu manisa mvovo.

Mfumu a vata wa zola yantik'e vova, Nsusu wa kokola vena nsanda ye wa vova: e Ngandu mpangi ame e e e! wantu a wonso a kwikila vo Ngandu ka twa vova eto kulu tuki wididi wo vo Ngandu mpangi ani. Ma yungululu ma kala ma ngolo vana nsanda, kansi kuna nima mfumu wa bak'e mvovo ye wa van'a mvovo kwa nsusu mu kiesesa nkangu.

Nsusu wa kota va kati, wa bund'e makonzo, wa tond'a mfumu za wonsono yi bosi ka yuvula keti vo mona a monanga vo Nsusu se ka nw'e maza e? a wonso a vova vo mona tu monanga yi ngeta: nsodi songanga ku zulu. Nsusu wa yuvula Ngandu keti vo wa mona kala Nsusu wutwa nwa maz'e? Ngandu yani vo ntama ya mona, nsodi tadisanga mu zulu.

Nsusu wa zunganesa ntu, wa vakula nkalu ye wa vova: mono ki tadisanga nsodi ku zulu ko ngatu vo songa nsodi kuzulu kwa Nzambi. Konso kwa Nsusu muna mambu m'ani tuku ka talanga. Yi kuma yi tadilang'e mu zulu ye vovela muna ntima vo: kana tu nwanga mo ku zulu ma tukanga. Lu nkwikidi mu mpova z'ame. Vo mvula ka zi nokene ko ka va kala diaka tosi dia maza ko vava ntoto: ludi vo luvunu e? yi nsasa yi tadilanga mu zulu vo se yi nw'e maza. Mpila mosi nze yi nsamu wau tunin'e vava, kele vo diambu dia tadila mu mbwisu a mbundu nga ka mfunu mu kwiza kutakesa ndong'a ngani vava ko. Kansi wau vo e nza wu yi zolele se ka diambu ko ndolo momo nzil'a ndombozi ya kondw'e miongo.

Mpovelo vo konso diambu diame tuku yi talanga, nzolele yuvula, keti ludi vo luvunu a vov'a mbuta vo: zi kokola, ku maki zi tukanga. E mono muna kokola mu diaki ya tuka, e yani Ngandu nana ka kutu bakanga, lu ntadi eti mu nki ka tuka? Ndonga ya vutula vo mu diaki. Nsusu wa yuvula mu nki? e mono mwe ya tuka? ndonga ya vutula diaka vo mu diaki. Wau a mfumu z'ame. Mpangi z'ame, e

ndona ye nganga o mwana vovanga ta ta ta ndivu ka tumbula ko, e mwana tumbulanga weyi ka vovang'e ndombele kwa eno mpe mono lwa nsasila keti vo e ana a tukang'e mu maki a nani a fwete ki telelange? mvutu za kala za nzaki kwa nkangu vo a mpangi. A mfumu nkutu k'a vava teka kwenda ku fulu mu songa nzengo ko vena nsanda kwani a vempwele wo vo e mfundu a Ngandu wa fwa, ka fwete lomb'e ndoloki kwa Nsusu ye futa malavu kwa mfumu zangani kezi fongesa ku lumbu.

Ngandu nsoni za mbaka, wa yantika dila vena ndonga. Wa fukama muna nsoni za wonsono ye wa lomba nlenvo kwa zi mfumu ye kwa Nsusu. Wa tambulwila mu sumba ye futa malavu kwa zi mfumu ka fongesa mpamba mu nsamu watekama ka yenda funda.

Ngandu wa vewa lumingu lumosi mu kwenda futa malavu kuna lumbu, kiadi vo ka telama mu vutuka kun'a nkoko, kasala sia diaka tambi ku vata ko mu kuma kia nsoni za mfundu a fwa, ka funda ye vwandisa wantu, Nsusu za ngani ka mana baka muna vata ye mfuk'a nsiku ka futa ko di ka diatilanga diaka mu vata ko.

Mu nsamu wau muna ye tini yi lenda ku tu longa yi mambu – mambu mu zinga va nza mu konso fulu tu zingilanga. Tal'eti e tini yayi:

1. Nsusu wa kokolanga mu sia vo e Ngandu mpangi ani. O Ngandu kondwa kwa toma banza wa fwemena Nsusu wuna ye nsodi, ka yolanga maza ko.
2. Kala vo wa toma zaya lusansu yo vo nkutu teka toma longoka lusansu e kolo ka widingi e kazu kiokio nga ka fusuka nsoni ko.
3. Ngandu wa mona vonga ye leva kwani, ka tala tezo kia ngangu ye ntona za Nsusu ko. Muna mfumu e vonga ye leva kwani kwa manis'e mfunu vena ndonga. O Nsusu wa lunga ye moneka vo zeye lusansu lwa zingu kia kanda diani dia esi ki maki.
4. E ngelele a Ngandu ya mvambanesa ye muntu mu kuma kia wivi wa nsusu ye lembi fut'e nkanu a malavu ka zengwa vena nsanda yi bosi wa kituka mbeni a Nsusu mu kuma kia ku a dianga ye ku a funda va ntend'a nkongolo.

Ntinu za Nkayi ye Kiula

Ntangu mosi, mbizi za wonsono za kutakeswa va mosi mu vava zaya keti vo muna makanda ma bulu ya wonsono nki a kanda din'e ntinu za yingi. Bulu ya wonsono ya tezanga mu mpila yina ena. Dia moneka vo e Nkayi wa sundang'e bulu ya yingi. Nkayi wa sunda Nsizi, Nlumba, Kimpiti, nzima, Mbulu, Mpuku za wonsono, ma kala wonga ye vala wa mana yo sünda. Kiula wa mona mpasi mu ntima weyi nkutu yi sia mono muntu a mpil'e yayi!! wa ki dia kiuvu: tina vo teza? wa

yindula mpimpa za yingi kuna nima wa baka ngindu mu mokena ye Yula ya zunga kiau kia wonso. Yula ya mu nkoko, ya mazanga ye ya mu nzanza ya yenda kuna lukutakanu lolo. Mbut'a Yula wa telama vana kati ye wa lomba kwa Yula ya wonso mu tona ye nwanina luzitu lwa Yula ya wonsono, ye tundidik'e Yula ya wonsono. Wau tun'e mpila mosi se twa nwanina fulu kia ntete mu Mbizi za wonso za nza mu nsisani yoyo ya ntinu. A toma wizana kia mbote, a fila Kiula ki mosi mu kwenda wizana vo teza ka teza mu nsisani ye Nkayi muna ntinu.

Diambu dia mwangana mu nsi a mvimba, dia sivi dia monekena kwa Bulu ya wonsono. Wau vo e tini kia toma zayakana, Yula ya kiatama muna nteto a nzila kadi e Kiula wa vova vo kazolanga tikunwina mu nzila ko. Ka dia fidilwa mpaka ko, dia wizaneswa kaka. Kiula wa baka mpwasi mu kiatika mpangi zani mu nzila tuka ven'a yantikil'e nsisani ye kuna nsuka.

Lumbu vava kia fwana, Kiula ye Nkayi a yenda moneka va meso m'a twadisi a nsisani. A yantika tikuna, a diata tini kia nda na Nkayi wa bokela mu zaya keti vo Kiula veyi se kena. Kiula kia kala vena ntwal'ani kia tambulwila. Nkayi wa mona mpasi mu kala ku nim'a Kiula. Wa kolesa ntinu mu luta na Kiula kansi kina ka tela diaka e Kiula kia kala vena ntwala kia tambulwila, na Nkayi wa toma tokana kwa yingi ka zaya diaka mpila ka fwete vanga mu luta na Kiula ko, ka yoya ko wa kolesa mu mpila yina ka sundilanga Mbizi za nkaka za nene za ntinu.

Kina ka finama ye fulu kia makananu e Kiula wa vayika wa ntete, na Nkayi vava ka lwaka se manima. E nsundidi ya vewa kwa na Kiula ka mu na Nkayi diaka ko. Dia sivikwa beni mu zunga kia nsi wau dia zayakana vo na Kiula kazaya tikuna ko. E vava fulu kia nsamu a nsisani a ntinu va kati kwa na Nkayi ye Kiula tu mwene vo e mpovo za vang'e nsisani za ngangu ye ngwizani kansi ka ntinu ko. Kala vo ntinu kaka nga Nkayi wa sunda mu nsisani yoyo. Yi kuma vo muna ma wonsono tu lenda zol'e vanga vo ngwizani nkatu, ka ma lendi kutu vana nluta mina tu zolele baka ko. Nze yi wau mu nsisani yayi Nkayi ka lendele lunga ko. Kiula wa lunga kondwa tikuna ntinu ngatu vanga fi ngolo fia fioti. Dia sivi kwa wantu mu wa vo na Kiula o sundidi Nkayi mu ntinu. Kansi e difwete sivikwa yi ngangu za Kiula mu zaya vo mu kintwadi kaka mono muntu a mpil'e yayi ndenda moneken'e mfunu ye vewa luzitu.

Mfwenge ye koko dia Nsusu

O Mfwenge bulu kia mfuta ki finamen'e ntela ye vonga nze Niau, kansi o Mfwenge se nene fioti. Muna tezanesa, o Mfwenge yi Niau a mu futa o zingilanga mu dia yimenga nze yi Niau mpe o zingilanga beni mu yimenga.

Mfwenge nveti a nene, vo ka vetele ko, ka dianga konso lekwa ko. Vo muna futa ka lendele baka ma ko, o tombokanga ku ndambu za ma vata mu vet'e Nsusu. Lumbu ki mosi, Mfwenge wa mona koko dia Nsusu, dia nene vena buka kia Nsusu za nkento. Tuka Mfwenge yina ka wutikila, yi ntete ka mona koko dia Nsusu dia mpil'e yina ye luinda lwa nene, lwa mbwaki luna ye meno ma mekomokanga nze se tiya. Mfwenge mu nzala ka kele, kansi wa vilakan'e nzala mu tinis'e moyo. Mfwenge wa vutukisa malembe kuna mfuta ye nzala zani mu kuma kia wonga wa lufwa. Yi ntete Mfwenge ka mona bulu ki kangalanga ye makala matiya vena ntandu a ntu mau ka ma zimi, yani mpe ka vie. Kwa Mfwenge, e tiy'e tuna yi twa kal'e ngolo za Nsusu a koko muna ki nwanina mu konso vonza ki nlwakidi.

Nzala za Mfwenge za badila, wa banza mu kotela mu ndambu ya nkaka mpasi vo ka lenda baka kia dia. Wa yenda zietoki kuna ka banzila vo ka lendi bulangana ye vonza kia moneka kwa koko dia Nsusu dina ye tiya va mbat'a ntu ko. Mu finamena fulu ki tutilwangw'e luku, wa mona ngudi a Nsusu ye ana kuna nim'a su, ka va kala muntu ngatu koko dia Nsusu ko. Wa vunana, wa tala ku ntandu ye ku yanda, bosi ka kala ye kwikizi vo ka va kala mpil'a sumbula kwa yani ko. Wa takuka mu baka mwan'a Nsusu wa lutakana kuna ndambu yina ka kele, wa ngyilama ye wa yenda yani kuna mfuta, ka yenda ku ndila.

Va vioka lumbu ya fioti nzala za badila, mfwenge wa vutuka mu nzila ka lendela kia dia. Wa yenda ningama vena ka bakil'e mwan'a Nsusu, wa vingila, wa vingila ku nima Nsusu za yantika finamena kuna ful'a vata. Mfwenge wa toma swama, nkenda mu buka kia ntete kia lwaka vena su, o koko dia Nsusu nkutu yi wa vit'e ku ntwala. Dia vanga mpasi kwa Mfwenge, wa zakama, ngindu za toma tokama. E kolo ka yindulanga, o koko dia Nsusu wa yiza finameniningi kuna ka swamina ye banza vo nanga ntama ka mwene ye zolele kwenda ku ngyoka. Mfwenge wa toma zakama kwa yingi ye wa vulumuka, wa tina kwa nda ye nzala zani. Wa yenda yindula, wa ki yuvula se nki a tumbu kia mpil'e yayi kwa mono kia nangin'e nzala ?

Mu lumbu kia tatu, Mfwenge wa bak'e wunkabu wa zola finamena ye toma tala keti vo tiy'e kibeni vo ka tiya ko. Wa vutuka vena SU < tutilu dia luku >ye wa luta fioti vena fulu ka vita bakil'e Nsusu, wa vwanda mu vingila e nsusu kina zi singa kwiza dia e nkesona ye nsole mia kedi mi lozwanga va ntoto. Ka ntama beni ko mpe Nsusu za yantika mu kwiza. Wa kala wa kubama mu zikisa, <toma zaya> keti vo Nsusu a koko tiya ka kangalanga twau vena mbat'a ntu. Ka ntama ko, koko dia Nsusu wa lwaka, wa yantika dia nseka vena ntoto, ye sakana ye nkento. Mfwenge wa yantika zakamena ye wonga, kansi ka tina ko, wa kang'e ntima mu toma tala

Koko dia Nsusu wa yend'a finameningi kuna ndambu ya kele Mfwenge. O Mfwenge muna diani, ka fwete mon'eziku: tiya vo ka tiya ko. Koko dia Nsusu kondwa zaya vo talwa ka tadilungu, wa kala kaka muna nsaka ye ndumba zani ye dia. O Mfwenge wa finamena fioti, ntima didila, bosi wa ningama. Koko dia Nsusu wa pupumuka mu kokola, Mfwenge wa susumuka ye wa tina ye ki lumba mu tadi dia kala va ndambu, dia sekesela tanzi y'a vati a ntoto, kansi ka ningama ko, mu kuma kia wonga wayenda kaka. E Nsusu mu wa nsindu mia Mfwenge, za tina ye kwend'a kekomoki kuna kati kwa vata. Wantu a yenda mu zaya keti vo Nsusu o bakamene kwa Mfwenge vo kwa yimbi. Mfwenge wa ki yendela kuna kati kwa mfuta, ka moneka diaka ko.

Muna momo ma wonso o Mfwenge wa kala kaka ye luzolo ye makani ma toma zaya weyi koko dia Nsusu kenena ye tiya vena mbat'a ntu ye kuna nsodi? mu lumbu kia landa muna mene – mene, wa yenda vwanda vena ntandu a tadi dia sekesel'e tanzi mu vingil'e Nsusu zi kwiza dilanga kuna,. ka va vioka ntangu a nda ko Nsusu za yantik'e lwaka mu sosa kia dia. Za yonzama vena ndambu a su, makoko ye nketo za dianga ku mosi. Vena Mfwenge wa kulumuka vena tadi, wa finamena kuna kwa didingi e Nsusu, wa ningama mu toma tala ye zaya kieleka. Nsusu za ningama ye kokomona. Mfwenge wa yenda vena zakala, wa tadidila koko dia Nsusu ye wa ngyuvula: nki kiokio una kiau va ntu e? koko dia Nsusu, kondwa teka toma yindula, wa vutula vo lwimba. Mfwenge wa landisa diaka kiuvu kia nkaka, ku mona ngyama ko mu toto e tiye ? koko dia Nsusu wa teka seva yi bosi ka vutula vo: ve, ka tiya ko. Lwimba kwani e lwalu, nitu kwani, ka yi ku mpanganga kwani mpasi ko, ka yi mwesanga kaka mpe konso kwa kima mpasi ko.. Mfwenge muna wonga wa wonsono wa lomba kwa koko dia nsusu,keti vo ka lenda simb'e lwimba lolo e? o Nsusu kondwa kwa toma yindula ye vava zayà makani ma Mfwenge, wa tambulwila vo ka diambu ko simba kwani. Mfwenge wa finamena, kuna wonga wa wonsono, kansi wa sia fi wunkabu, wa lambul'e koko, muna ki nzakamena, o Nsusu wa nkasumuna vo: simba kwani ku mona diambu ko. Kina ka simba, o Mfweng' o mwene vo mpamba kwani ka kadi vanguka, mbote ka mbaka ye ku ndia mu futa mpasi za kwend'a ntini ntangu za wonsono. Wa nietama, Nsusu wa kaza, kin'e wantu a wa kazu kia Nsusu, a yend'e ntinu mu tala keti vo nki ki bakidi e Nsusu, wan'o Mfwenge ntama ka ki vondele yani ye kota yani e ntinu kuna futa. Koko dia Nsusu dia fwa mu bunda vuvu kwa bulu ka toma zaya zingu ye fu yani ko.

A mbuta z'eto a vova vo. Dina ku zeye ko, yi mputu. Vo Mfwenge wa tokananga ngindu ye kwenda ki lumbi mu matadi, yi mbumb'a lembi zaya keti vo e Lwimba tiya vo nitu muna Nsusu. Vo Nsusu a koko mpe wa fwa, mu kizowa kia song'e mbumb'a lwimba lwani kwa Mfwenge ka lembi toma zay'e zingu.

Mu lenda toma zinga, dia mbote mu vavanga longoka mena ku zeye ko,. longoka lunda mbumba za nitu aku,ya salu, ya vata ye kanda dieno,vava toma zaya kuma ya yuvu ye mvutu zi twa vingilwa mu lungisa luzolo ye makani mau..Diadi yi dia kondwa kwa KOKO dia NSUSU.Yi tuku dia nkatule luzitu ye wonga vana meso ma Mfwenge. Tuk'e kin'e lumbu, o Nsusu wa ki kitula se mbizi a mbote kwa Mfwenge: Muna KIZOWA KIANI E KIBENI.WA KI TEKA MFIKU.

Luvila evo Ngenda

O muntu muna kisi nsi kia esi kongo mu kunku yole ya nene ka siwanga, ki se ye kanda. E ndambu a ki se yi tangilwangwa mu tini kia ntete, wau vo yani yi mbuta muna nzo, yani wa somp'e nkento, se yi wa kobol'e mwana muna vumu kia nkento. Vo yi kanda, di siwanga mu tini ye mu kunku kia zole, kadi vo e ngudi ku nim'a yakala ka lekanga, sompwa ka sompwa: kama kia mbizi ye malavu. O mwana siwa ka siwa yani muna vumu, menga ma ngani.

E yayi e kunku ya toma zita ye zitiswa kibeni mu lund'e mavimpi, luzingu ye moyo a konso muntu a kisi kongo. Muntu lenda wutukila va kanda, muna diodio kanda ka vwilu, mu ka wutukidi, esi kanda a fwete kidi kaya muna vumu – vumu muna vovela muntu ndioyo.

Mbandu nze mwisi ki Vela o sompele nkento wa mwisi ki Nalukoma ye Kialu. E an'a singa gut'a fwete kala, an'a na Vela e kanda diau, yi ki Nalukoma ye Kialu,kadi e ngudi au mwisi ki Nalukoma ye Kialu, vo o mwana kolele ndioyo wa wutwa mu zozo e mvila zau zole, muna ku nsompesa , esi ki Vela ye esi ki Nalukoma a fwete vwanda ku mosi mu tala ye sikidis'e longo lolo lwa mwan'a kwa ki Vela ye kanda dia Nalukoma ye Kialu.

Vena ye mvila za yingi mu kisi kongo, kansi e zi sundidi za tuka muna kongo kumi ye zole zi tomene zayakana, za mwangana mu nsi yayi ya wonsono ya kongo. Muna za yenda vundidi ye vwanda, mu kuma kia ntokani, nzonza ye mfwilu, ndong'a vambana muna makanda. Ndonga mpe ya vila ka yi zeye nkutu luvila lwa se ye ngudi zau ko, e ma se ye ngudi mpe k'a zeye nkutu tini kia tuka nkaka zau ko. Mpila mosi mu ndonga ya vidis'e nding'a nsi au yi mpila yoyo mpe ndonga ya vidisil'e ngenda za mvila zau muna a tuka : a vil'e mvimba s' esi mavata ma nene, a konda nsanda mumu nsi a vwidi kadi k'a zeye kun'a tuka ko.

E mvila yovo ngenda, yi nsinga wa zingan'e kanda dia wonsono, mbuta ye a leke vo wa kaka vo na Ntumb'a mvemba yi luvila ka tenge, e ndion'e muntu wa kanda dia eno kulu luna muna menga ma Ntumb'a mvemba, ka fwete ki sunzula ye kund'e konzo kwa tata na Ntumb'o teng'e ngenda vena kena.

Tu vovele vo vena ye nkenda kumi ye zole za tuka yo vo za vayika muna kongo dia ntotela yi zazi:

1. Vuzi dia Nkuwu;
2. Mpanzu a Nsaku;
3. Ntumb'a mvemba;
4. Nakongo na lumbu;
5. Nsaku na vunda;
6. Nzambu a mpakasa;
7. Mpondi a wala;
8. Nkozo a mvemba;
9. Na vela ;
10. Nang'a kongo;
11. Nkang'a mvika;
12. Kinlaza.

E ngenda zozo muna za yenda, za wutana, za yandangyana mu zunga ya wonso ya nsi a kongo, yi kuma konso tini kia lwakanga mwisi kongo vo ka tang'e luvila lwa s'andi ye lwa kanda ka fwete toma tambulwa ye sanswa mu nsansw'a mbote muna vata bosi e kinzenza mpe kimene. Kadi muna vata diodio vo dia luvila lwa ki se kiani, ka fwete siwa va fulu kia ki mwana kondwa kwa wonga ngatu vo lukatikisu. O vo se betela ye luvila lwa kanda, se ka fwete siwa va fulu kia nkwa kanda nze se sia vo momo vata nkutu mu ka wutukila ngatu vo mu ka zingilanga.

Mu kuma kia toma kwa wutama ye yandana kwa kwingi, mambu mpe ma tombok'e lutangu muna mavata, nzonza mia kota mu kuma kia mfwilu, ngelelo ye mambu ma yindoki. Wantu a yantik'e tinana ye vambul'e vumu ye ma vata nkutu. Mpambani zozo za yantik'e kotesa nkumbu za yi mvila – mvila ya mpa ya tuka mu mvila za tuk'e mu kongo dia Ntotela. E mpambani ye kun'a tuka mu tin'e mambu, ya toma sobanesa nkumbu za mvila yovo ngenda za makanda mu mbalukilu a ndinga mu konso zunga e nkumbu a luvila mpe ya sobanga. E luvila lu mosi lu lenda wutana ye vambuka mu mvila za yingi zi ki swaswanesenanga muna tini ki mosi kia nkumbu. Nze yi wau, kuna kwa tukwa, e Ntumb'a mvemba ye Nkozo a mvemba luvila lu mosi lwa kele, kansi muna kuma kia mambu, mpasi za yela ye fwilwa, wau se mvila zole za vambana. Kansi muna mambu ka ma mbumb'a nzo ko, ku mosi se ma tadilwanga muna zina dia sia vo a wonsono esi Kimvemba. Kadi o Nkozo wa Mvemba o Ntumba mpe wa Mvemba yi kuma vo muna ntangu yina, a telelwanga vo esi kimvemba.

Kuma tuku dia zingu kia esi kongo, ka kwa kalanga muntu wa kondele luvila ko, ka kwa kele mpe muntu wa kele ye nkumbu ya kondwa nsasa ngatu nsoselo ko. E nzenza muna nkumbu ye ndinga yi za sobanesenwanga ye ntungi muna ma vata ye zunga ya Kongo.

Nzamba, Ntietie ye Nguvu.

E kolo tu zingang'e va nza, e lekwa ya wonsono mu yi ngyole – ngyole yinanga : nketo ye mbakala, kia vata vo kia futa, kia ma ve yovo kia malu, kia seke yo vo kia maza.

O Nzamba yi mbut'a bulu ya wonsono yi zingilanga mu nzanza, yantikila kuna ki Mpuku ye manisina muna Nzamba. Yani yi wa mbaninu kuna mfuta, kadi ka kuna diaka bulu ki nsundidi e vonga ye zita ko. Kadi e Nzamba mosi vo ka zengononwa, muna nitu ani mu lenda vayika yazi ya Mpuku. Vo mu vavilwa vayikisa Nsizi, muna nitu a Nzamba mosi mu lenda vayika ma funda ye mafunda ma Nsizi.

Na vo Nkayi yovo Nsa ku ndambu a zi nkama. O Nzamba yovo Nzau o zingilang'e ku londe e mpangi ani Nguvu, lenda telelwanga vo Nzamb'a maza, mu nkoko mia nene ka zingilanga. Tomboka ka tombokanga ku seke ye vanga mawonso ka zolanga muna zingu kiani. Di vovele vo zingu kia mu maza yovo kia ku seke, kwa yani mpila mosi kwani.

O Nguvu o toma zingilanga mu maza ye ku seke, wa toma fwanana ye Nzamba muna vonga ye zita. E va nza ka vena bulu ki sundidi e vonga ye zita mu bulu yoyo yau yi ngyole yi lenda zingila mu maza ye ku seke ko.

Lumbu kia nkaka, fi nuni – nuni fina ye nkumbu a Ntietie fia yenda mokena ye Nguvu muna nteto a nkoko, muna mbokena, o Ntietie wa vovesa kwa Nguvu vo: yani Ntietie, vo ka kang'e nsinga muna nsingu a Nguvu ka tombok'e ku seke, lenda ku nanika ye ku ntombola muna nkoko. Nguvu wa seva ye ku mvweza vo katuk'e kuna ku ndendi ko. Nsaka z'aku e zozo, ngeye wu nke, ku lendi ku ndikuna nkutu ko. Ntietie vo bosi tu teza wa tala, keti vo vuna yovo nsaka zame. Kin'e lumbu vo yi keng'e nsinga wa vingila muna nkoko ye vena yi sik'e kimbila, bosi yantik'e nanika muna nkoko, vo nkulumuka, zena ngeye lungidi, vo tomboka, zena mono ndungidi. Nguvu wa siondoka ye seva, Ntietie wa yenda kwani.

Kuna ka yenda, wa yend'a vavi Nzamba. Kina ka mona ,wa ninganesa ye mokena yani mu nsamu mia mpila mosi nze yi mina ka vovesa kwa Nguvu. Kwa Nzamba ka nanik'e Ntietie kuna seke,kina ka die mfimbu muna nkoko a nene. Nzamba wa fumbuka ye seva,mu sevo dia lu vwezo, kadi o Ntietie ka lendi tezana mu nanika Nzamba ko. Kansi Ntietie wa toma bangama, kuna nima Nzamba wa tambulwila vo ka diambu ko,se vovi eti weyi ma singa kadila ye kia nki? e lumbu, mbazi mono se ngiza ye nsing'a nda, wa ngolo, se ya kanga wo muna nsingu aku, bosi yi singa kulumuka muna nkoko, wa vingila, vo widi e ki mbila bosi yantik'e nanika. Twa tala keti nani o singa sund'e ngolo za nanik'e nkweno.

Lumbu kia ma kananu, Ntietie wa yenda mene – mene kuna nkoko mu kanikina Nguvu ka kala wa kubama, wa sala sis'e nsuk'a nsinga muna nkoko wa tomboka ye nsuk'e yi mosi kuna londe. Wa yenda bokela diaka Nzamba mu lwaka vena va kele nsuk'a nsinga ye kanga yo muna nsingu ani bosi ka mvingidis'e ki mbila. Wa kulumuka muna nkoko ye nsinga wa kanga wo muna nsingu a Nguvu ye ku mvingidisa ye kuna ka w'e ki mbila.

O Ntietie na ka mana kang'e nsinga muna nsingu a Nzamba ye Nguvu wa yenda timanana vena nsuk'a nti bosi ka sik'e kimbila. Vana vau e Nzamba ye Nguvu a yantik'e tuntana mu zaya keti nani o singa nanik'e Ntietie. O Nzamba wa kala ye kwikizi vo Ntietie ka nanikiningi bonso Nguvu ka yindwidingi diaka vo Ntietie wa kele kuna nsuk'a nsinga ka nanikiningi kuna seke. Mwini wa mvimba Nzamba ye Nguvu a nangin'e nanika Ntietie, ka va kala wu mosi wa tona ko vo o Ntietie ka lendi kala ye ngolo zi fwene ye zitu ba lenda nanganenena ntangu a nd'e mpil'e yoyo kondwa yoya ko.

Kuna nsuk'a lumbu, a bak'e ngindu za toma siandama mpasi vo a sund'e Ntietie. O Ntietie wa sika diak'e ki mbila mu songa vo ka va sundidi muntu ko. Nzamba ye Nguvu vava se a bulangiana vena va kutulwilw'e nsinga, yi bosi a tona vo fi Ntietie fi a nanganes'e mwini a mvimba, e nsingu zi mene via muna nsinga, mu mpamba – mpamba. Kin'a mana kutululwa, ku nganzi a kala, e luzolo lwau lwa kala mu biba fi nuni – nuni fiofio fi a veng'e mpasi za nkatu, mu mpaka za kondw'e nluta. Kansi o Ntietie wau ka zay'e diambu ye nganzi za mbizi zole za nene, wa yenda timanana kuna nsuk'a nti a nda. Kuna nti ku ka vovelanga vo: lu mwene kala, bulu kia fioti nwanisa kwani e bulu ya nene kondwa kwa kuma. Mpovo zozo za toma fwemesa Nzamba ye Nguvu, a ntela, ka kulumuka mu toma mokena. Kansi o Ntietie wa tilumuka ye kwenda kwani muna luzingu lwani.

Yi kuma vo diambu se sil'e mpaka, fwete dio toma tala e tuku diani, nsas'ani ye wuna dizolele kulu sia yovo kulu kitula. A mbuta z'eto za bokelelanga wantu ena ye fu bonso ya ndioyo e Ntietie vo: A MVWANZI A NKAKA, a tunganesang'e a kweno, ku a mwes'e mpasi za kondw'e nluta.

Nzamba ye Nguvu a zinganga kondwa kwa ki vwa mambu ngatu nkutu zonza lumbu ki mosi, muna luzolo lwa Ntietie, a nangina mu nsinga mwini a mvimba. Nsingu za mana via ye gyela mpamba mu fu ya mbi ya fi nuni – nuni: Ntietie. O ze vo keba mena ma mona Nzau ye Nguvu ma lenda ku bwila muna kanda, muna ki salu, muna kikundi kiaku.

Muna luzingu antu wole yovo mpangi zole zi toma wizananga ka zi toma yangalelwanga ko, va fwete soselwa ngangu mu kotesa ki mbeni ye mwanganes'e zola kwau. Sisu yoyo yi monekanga, tuka mu mpangi za ma kento ye mpangi za makala vo muna ki mpangi ka mu kotelwa ko, a fwete kotela mu longo yovo mu kikundi. E dia nene kwa ena a zolang'e mbi, e zola kwa fwa, e ngwizani ya mana mpasi vo e mbi ya kota. E wantu a mbi wau vo mbi kak'a zeye, yi a sadilanga, yi a toma zolanga mpe. Dia mpasi kwa muntu wa yukulukil'e vuna mu zola tanin'e ludi ka zeye ko,ngatu vo vov'e ludi mu mbi ka venge. Vena meso ma ndonga,. dia fioti kwa muntu a mbi o tungunukini mu bak'e makasi ye nwana yovo bak'e makasi ye kwenda kwani nze yi wa vanga Ntietie vena meso ma Nzamba ye Nguvu, ka mu tona mbi ye lomba ndoloki ko.

Va nsamu nze yi wau, tu lenda mona vo dia ludi e dia vov'a mbuta vo: E NSONI ZA MUNTU A MBI ZI KITUKANGA SE MEKASI.. Nze yi wuna tu mwene, e kolo Nzamba ye Nguvu a tungumun'e luvunu ye fu ya mbi ya Ntietie, ka lenda ku a finamena ko, wa yenda timanana kuna nti a nda. Kina ka bokelwa nkutu e mvutu tilumuka ye kwenda kwani,wau vo fi nuni fia mbi, fia kitul'e nsoni zani se makasi.

Yi kuma vo muna zingu tu fwete toma longoka mpila za wantu tu zinganga zau, mambu a sadilanga muna kimvuka ye mu mpambani, men'a vangilanga va mpenza ye men'a vangilanga mu ki nsweki. O vo ku tomene ku nzaya fu ko, ka dia mbote beni mu filana yani mpaka ko. Kadi a mbuta z'eto a vovelenge vo: NA MONA NLEKE NANGANANANGA YE MPAKA YE A MBUTA, VA FULU KA TUKANGA. Di vovele vo e nleke ndioyo, muna mpaka zani vena ye mbuta ka bundang'e vuvu, zi ku nkundidikanga. Va fulu kiaki, o Ntietie mu vun'enanik'e Nzamba muna nkoko, Nguvu ka bund'e vuvu. Mu vun'e tombola Nguvu kuna londe, Nzamba ka bund'e vuvu.

Na Nsiesie ye na Ngo.

Na Nsiesie ye na ngo a zinganga muna mfinda, a toma wizana kia mbote kondwa kwa diambu. Lumbu ki mosi a wizana vo a fwete vanga nzietelo mu monana ye a kundi a zingilanga mu ma vata ma nkaka ma kwa nda, k'a monananga diak'au ko.

A kubikis'e nkut'a mu nzila, bosi a vang'e lumbu kia kwenda. Mu nkokela, muna ntangu a mbokena, a kanina kwa mbuta za wantu muna vata ye muna zi nzo zau, yi sia vo kwa nkento ye ana. Muna mene – mene a telama ye kwenda mu nzietelo au. A yenda, a yenda, nkokela ya fwana, se mpimpa wana kinu a lwaka mu vata a zola leka ko. A diata muna tezo kia ntangu a makumole ye ndambu, a lwaka mu vata dia nzitu a na Ngo. A yenda kuna lumbu lwa nzitu, a lwaka vena mwelo a nzo a nzitu, na Ngo wa vova: Mono na Ngo wa nzitu aku ngizidi. O nzitu wa vutula: Oh oh e tata, kota. Na Ngo wa kulumun'e funda, wa sia kio vena nswekelo, yi bosi ka vova ; mono na Ngo ntudidi. Nzitu wa telama, wa vayika va mbazi, w'a van'e mbote, w'a nata kuna seka. Mu ndwaka ye kota, wa yal'e nkuwu, a nzenza mpe a kota muna nkuwu. Bosi ka sunzul'e nzenza kwa mbut'a muntu o lekanga muna seka ye toma song'e ngend'a mbut'a muntu kw'a ko ye nzadi zi lweke mu vata.

Nzitu a na Ngo wa yenda lambis'e ma dia ma nzenza bosi ka yiza ye malavu mu kwenda mokeneni ye nzitu. Madia ma yiza, nzenza za dia bosi nzitu wa kanina mpasi vo nzenza za sala vunda kia mbote.

Mu ntangu a leka, na Ngo wa yuvula na Nsiesie keti vo weyi ka lekelanga. Na Nsiesie wa leka ma mbemba, malu ye moko ma konanana vena vumu ye vena ntulu ye wa vova : vo mona mpil'e yayi zaya kaka vo ku kilu kia mfwa ngina. Vo wu ngwana ya lambuka yovo ya bukama, zevo kina wa leka ko. Wa kulumuka kuna mfulu, ye wa ngyuvula keti vo yani na Ngo weyi ka lekelanga. Mu mvutu na Ngo wa vova: e mono na wu ngwana vo meso ma tunganana, wana ya leka ngina. Vo wu ngwana meso ma ziminina, wana ya sikama ngina. A vambana konso muntu wa ye nda ku mfulu ani ye wa leka.

Muna mpimpa, na Ngo wa sikama, wa vayika ku mbazi, wa yenda kuna ndimba kwa mekenang'e Nkombo, wa kota kuna mpaka, wa baka sina dia nkombo, wa vonda dio, wa sia menga mu tutu kia nkalu kia kala muna seka. Vava ka lwaka vena mwelo a seka, e nkezi – kezi a tiya wa mvan'e wonga mu kota ye tutu. Wa sisa kio vena mwelo, wa kota muna seka. Wa tala mbut'a muntu mpila ka lekele bosi ka luta mu tala na Nsiesie. Na Nsiesie wa tona vo e na Ngo vayika ka vayikidi ye mpe ka toma wa e mbek'a nkombo muna ntangu ka kazidingi kuna mpaka. O na Nsiesie wa balumuka ye leka ma mbemba, malu ye moko vena ntandu a vumu ye ntulu. Na Ngo wa toma tala wa mona vo wa fwa kwani kuna kilu, wa vutuka mu bong'e tutu kia nkalu kia kal'e menga ma Nkombo mu kota mau muna seka. Na Ngo wa bong'e tutu, wa kota kiau ye wa zola mwang'e menga vena ntulu a na Nsiesie, na Nsiesie wa lambul'e moko ye malu, tutu kia nkalu kia kal'e menga kia sunuka ye tiamukina muna nitu a na Ngo, wa yondalala ye menga ma Nkombo, ka vova diambu ko, wa tina ye kota muna suku ka songwa ye wa yenda leka ye menga mani muna nitu.

Kina kwa kia, antu a yenda van'e nkawa <madia> kwa Nkombo, kiadi, a mona ndambu za nitu a Nkombo kuna mpaka. Dia sivikwa, dia nzenza muna vata mu mona sisu ya dilw'e nkombo kuna mpaka. Dia sivi kadi tuka vata dia tungamena yi ntete bulu kia mfuta kizi baka Nkombo ku mpaka. Vata dia wonso dia nikuka mu kwenda tala sisu kiokio ki vangamene mu vata. Mbuta za wantu za kutakana mu fimpa ye fimpulula diambu diodio kuna lumbu lwa mfumu a vata.

E kolo vata dia nikuka mu sivika sisu ki vangamene mu vata, na Nsiesie wa vayika vena mbazi mu kwenda tala mena ma twa sivikwa. Yani mpe wa sivika, kansi ka vova konso kwa diambu ko. A zitu a yuvula kwa na Nsiesie keti vo e nkundi ani kinu ka sikama ko e? na Nsiesie wa vutula vo: yingeta ,kinu ka sikama ko. Ngindu z'a mbuta za toma tokana mu fimpa, kweyi di tukidi e diambu dia mpil'e yayi!!

Wau vo na Ngo ka sikamanga kaka ko, nzitu ani wa tuma mwana kenda tal'e nkwezi ani keti vo weyi ka lekele? mwana wa yenda kuna seka, wa lomba: ku lumbu e mbut'a muntu; o mbut'a muntu wa vutula vo: nzila. Mwana wa kota, wa fukama, wa kayisa mbut'a muntu ,bosi ka lomba nswa mu tala muna suku di lele na Ngo, keti vo weyi ka lekele, ka twa sikamena ko. Mbuta muntu wa nlutisa mu kwenda tala. Mwana wa kaza muna suku mu mon'e menga mu vunga ye nlele mia wonsono. Wa banza vo mvonda a mvondele mu mbele muna mpimpa.

Vata dia ditumuka, kento ye kiakala, mbuta ye a leke, a yenda kuna seka mu mona sivi dia zole di mwene mwana wele tal'e nzenza. Mbuta zole za solwa mu kota ye toma tala, vo wa fwa kena vo wa leka. A mbuta a kota, a tala mu tevola kena, yi sia vo wa moyo, a boka keti vo a lenda ku nata kuna mbazi? a mbuta za sala kuna mbazi za vutula vo: yingeta lwizi yani twa toma mona mena kena mau eto kulu ku mosi. Muna suku mwa tuka diaka ndinga vo: dia mbote mwa kota diaka nzole wa mbuta mu nat'e mbevo.

Na Ngo wa toma wanga ma wonsono ma viokanga, kansi ka kala ye mpila ka yantikila vanga konso kwa diambu ko mu kuma kia nsoni ye wonga. Wa lambalala kaka, meso ma ziminina ye kuna nsi a vunga dia yondalala ye menga ma Nkombo ka yiya kuna mpaka, momo vata dia kinzenza. E mbuta zole diaka za tumiswa mu kota, za lwaka muna suku, za wizana ye kayan'e tini ya nitu a na Ngo muna ku mvayikisa kuna mbazi mu mpil'e yi: e mbuta zina za vita muna suku zi fwete simba tini kia ntu ye ntulu, e mbuta zi lende, za simb'e vumu ye malu muna ku mvayikisa kuna mbazi. A nsimba ku mosi ye wa vayikiswa ntete vena mwelo mu toma tala keti vo mputa za nene kena zau vo weyi? Dia moneka vo ka kala ye mputa mosi nkutu ko ngatu vo mpele «kwanza». Menga kaka kena mau mu mvwatu ye mu vunga dia ki fukila. Sivi e momo e menga kweyi matukidi e? lu nati e yani muntu kuna nsanda twa tala ye zaya mena kena mau muna ntima.

Ngo wa natuka vena nsanda, wa katulw'e vunga, wa vwandiswa mu sasila keti vo weyi ka yondalelele ye menga e? kweyi ma tukidi e? yoyo e yuvu ya siswa muna ntu a na Ngo mu vuza yo. Ngo wa yenzama ye nsoni, ka lenda vova ko kadi wu ka yantikila wa kondwa, e nsamu wu nene. Ngo wa yantika dila vena meso ma ndonga. Nsiesie wa lomba mu vovana ye na Ngo kuna fulu ku mosi ye nzitu ani wa nlwakisa muna vata wau vo mpimp'a lwaka muna vata, ndonga muna vata ka ya zaya Nsiesie ye Ngo ko mu lembi baka nzengo a mbi mu na Ngo, Nsiesie wa zola sadisa kuna fulu. Mfumu a vata wa vana nzila mu kwenda mokena ye na Ngo mpasi vo nkangu wa zaya dina di bwidi mu nzenza ndioyo sikamene wa yondalala ye menga. A telama, a yenda kuna fulu.

Kuna fulu, Nsiesie wa vova kwa nzitu a na Ngo vo ndombel'e kiaki e fulu mu song'e zame ngindu mu mambu tu bwidilu mu vata dieno. E to, tu nzenza mu vata dieno, ka tuzayakene kwa nkangu ko, yi kuma vo tata nzitu fwete songa kwa ndonga mpila twa lwakidi mu vata, kuna twa tukidi ye kwa nani twa yizidi mwamu vata. Vo ka wau ko nzengo yi lenda kala ya mpasi kwa eto wau vo tu nzenza.

Nzitu wa vova ye tonda ngindu za Nsiesie mu lomb'e fulu kuna nima wa yuvula kwa nzitu mpila ka mwanganen'e menga muna nitu, kwe ma tuka? ma muntu yovo ma bulu? ngeye tata nzitu wa tu kamba kwaku fulu, twa sasil'e nkangu mpasi vo diambu dia mana, twa katul'e nsoni.

Ngo wa vumuka, wa yenzama, bosi ka vova vo: yani na Nsiesie tomene zaya e kuma ngyondalelele ye menga., kadi yani nga wu mbwanga mo mu nitu ya wonsono. Nsiesie wa zakama, wa telama ye vova kwa nzitu vo: tala, tata nzitu, tu lele muntu ye suku diani, weyi mono yi mwangini e menga? kwezi nga ngyenda mo bongela e? Ngo wa vova: tomene zaya vo mono nga ngiza ye tutu muna suku diaku? tomene zaya mpe nkia diambu nga vanga muna ku mfusul'e nsoni mu vata dia nzitu.

Mu manis'e fulu, na Nsiesie wa samun'e ludi kiani kwa nzitu ye wa vova: wa leka nga nkala, yani wizi tala ntete keti vo ya leka ngina, bosi nga kenda bong'e tutu ye menga momo ka tiakanene. Kizeye ko, keti kweyi nga kenda mo bongela ye keti ma nki? kina ka lweke, zolelenge ka tiakila mo muna nitu ame,

Nzambi wu nsadisi ndikukini, e tutu ki telele mu malu, ki ntiakene yi wowo ka twa vova vo mono nzeye mena mpenge. Yani wu ka kubikidingi mono ya kota mu mambu mumu vata dieno lwa vova vo mono mpondele ye ndidi e Nkombo kuna mpaka. Lutomene dio zaya vo mono ki dianga mbizi ko, kina mpe ye nzala mu vondela bulu ko, kansi yani wandete kuku vata dieno,wu kazolele vo ya kota mu mpasi ye mengana yeno mu diambu ki zeye ko ye ki vangilanga ko muna zingu kiame.

O nzitu wa yuvula na Ngo keti vo momo ka vovele na Nsiesie ma ludi vo ka wau ko e? Ngo ka vova diambu ko, wa yenzama meso pwaku – pwaku, ka lenda tala nzitu ngatu Nsiesie ko. Nsoni za mbaka, wa lomba nlemvo kwa na Nsiesie ye dodokela nzitu ani mu ku nsadisa ye ku mvovela mpasi vo ka vangwa mbi ko kwa esi vata.

Nzitu a na Ngo wa bula ma fufu wa sivika: a – a – a yi mambu e ma? dia ludi vo: SIA NTU A NKWENO MU LONGA VO KA WU FWANA MOKO, WAKU WU VINGA MO. Kieleka mpe vo: E LONGA NDION'O DILANGA DIO YI WULANGA DIO. E Nsiesie ngeye wizidi yani, zolele ku nkotesa mu mpasi mu vata dia ki nzenza? nani wu nzeye mumu vata? ngeye kaka, yi kuma vo mfwete sivika kadilu songele mu vata dieto ngeye tata Ngo. Wau vo lombele lusadisu, se twa teza mu vova ye sadisa wuna tu lendela mu nwanin'e moyo aku. Ngo wa toma dodokela nzitu mu toma sadisa, yi bosi a vutukisa vena ntend'a nkongolo mu sunzula men'a mwene kuna fulu.

Nzitu a na Ngo wa basul'e konzo ye wa lomba ndoloki mu ntangu a venge kuna fulu. E nangu wu songanga vo toma fimpa mambu ye sola mena ma lenda kwiza vovelwa va ndonga ye sisa mena ka mena mfunu a natwa kwa nkangu ko. Yi kuma lwa tu loloka, ka dina muntu mosi ko, luzitu lwa yendela wo.

Mfumu a vata wa vutul'e konzo ye wa vova : luta kaka muna mvovo e mambu momo ma zayakene. Yi bosi nzitu a na Ngo wa sunzula zi nzenza mu mpovo ezi: E guta mbote, e lembi guta mpe mbote.. Kadi e mama guta wizidi mau. Lutomene ku nzaya mwamu vata mu ya wutukila, mu nsasukidi, mu nsompele ngutidi ye nsompesele, ki zeye ko weyi lu mwenang'e kadilu kiame, kia mbote vo kia mbi? eno luzeye. Mu fulu kiaki nzolele lwa vutul'e ngindu kuna nima, lwa tala muna wuta diama. O lundoloki nze lunzeye, mwan'a nani? a nkangu a vutula vo, nda vovi: mwan'aku. Nzitu a na Ngo wa songa nlembo kwa na Ngo ye vova vo: e ndioyo yi yakala diani, mazono muna mpimpa ka lwekenge ye ndioyo e mfumu a ngani na Nsiesie. Luzeye mpila tu zingidi mu vata. Yakala wa simb'e mvovo ani, wa dibadisa, zevo e wa vov'e ludi nsingu ani ka vevola. Kuna twele, o tata vovele manisi, yani wa vondel'e Nkombo kuna mpaka. O bokomokene, lombele kwa mono ya mvovela. Di vovele vo: e vava mu kiana se tuna;: e moko yi mama vo yi kwa «mbala» ya kuniswa. Yovo e nwa yi wame vo yi mambu ma twikwa. O lombele twa nsadisa mu ku nloloka mu mena ka venge.

Mfumu a vata wa tambul'e makonzo ye wa vova kwa ndonga: lu widi wo e? kwa eno di veno lwa zaya ye bak'e nzengo mu mena ma vengo kwa ko weto wutuzietele. Ndonga ya yunguluka ye guninina vo: mu konso kwa mpimpa vo ka

dianga Nkombo mosi ye kuna ka kwendela we tu kadila? e Nkombo mana zi mana mwamu vata. Esi vata mu tomes'e nsamu, a lomba kwa zi nzenza za vutuka kuna seka bosi a singa bokelwa.

Nsiesie ye Ngo a yenda kuna nzo a leka mu vingila mbokela mu kwenda wa nzengo a nsamu wu venge na Ngo. Ka va vioka ntangu a mvimba ko, mwana wa lwaka mu bokela nzenza za vutuka vena nsanda. A yenda, mu yantik'e mvovo, mfumu a vata wa van'e konzo kwa zi nzenza ye wa vova: mena nga lu vana kwa nzitu eno tu wilu mo, tu tomene mo tala ye talulula. Di monekene vo : a kento a zolele teka maza, nioka mu zulu a nti, e kini kiani muna nkoko, ze vo wonga kw'a kento. E dia zole kwa lwaka kaka mu vata mpimpa mosi o lele mo menga se bungulanga ye zayakana kinu o zayakana ko ! vata ku zayi ma fula ! kala vo zaya dio ma fula nga mpimpa wa kadi mo katuka ye kwenda kwaku o yeto yo mpangi aku Nsiesie twa kadi bakan'e mambu. Wau vo Nzambi se sadisi,o monekene, o tambulwidi, o lombel'e lusadisu ye ndolokii, muna kuma kia luzitu lwa Nsiesie wizidi yani ye vuvu tu bundanga mu nzitu aku wu lwakisi, ka tu landa ma yingi ko, futa kak'e Nkombo wa yibidi, bosi tu vova mena ma landa.

Nsiesie wa lomba diak'e fulu, vava ka vewa nswa, Nsiesie wa lomba nzila ye nata tata nzitu kuna fulu. A telama ye kwenda kuna fulu. Vav'a lwaka kuna fulu, a lomba ngindu za na ngo. Ngo wa yenzama, wa dingalala kaka, bosi na Nsiesie wa yuvula keti e Nkombo ntalu kwa ka fwanga muna vata ? tata nzitu wa vova vo konso Nkombo wuna ye ntalu ani mwamu vata, bosi mpe konso muntu tekanga yo, yi sianga yo e ntalu. Nzitu wa lomba mu tumisa mbala vwidi e mpaka mu song'e ntalu ka zolele tek'e Nkombo ani. Ngindu za nzitu za tondwa, mfumu a mpaka wa tumiswa, wa yiza van'e ntalu a Nkombo: nkama tanu za mpata, ka zi komwa, ka zi katulwa. Nsiesie wa yuvula: vo nzimbu nkatu? mfumu a mpaka wa vova: diodio se mfumu a vata zaya. Wa yenda kwani kuna kwa kal'e ndonga. Kuna fulu, nzitu wa yuvula na Ngo keti vo weyi ka yindwidi mu momo ma twa vovwa. Ngo wa yantik'e dila, bosi wa vova: tata nzitu, mono mpovelenge, wu nsadisi, kina ye konso ma ko. Di ngizidi e Nsiesie nkutu kinu yi ntela dioko, lusadisu ngizi lomba kwa eno, kadi kuna nzo eto, tuka nkento ye Ana mu mpasi tuna.

Nzitu wa katula kinzu kia fwomo mu nwa, wa vumuka, wa vova: e tata, kani ka zi finwa ko, mutabuka zinanga, vava zi finwa weyi zi singa kala e? mpasi wizi tati vo mpasi wizi kudikila e? di monekene vo kuna ye konso ma ko ngeye tata? o ngeye mpangi ani diaka weyi wizidi? Nsiesie wa vova vo: ndenda kala ye nkam'a mpata. O nzitu wa bak'e nkama ya kala kwa na Nsiesie, wa yenda kuna nzo ani wa kudika zina za kondwa, wa yiza ku a bokela mu vutuka vena ntanda. Nzitu wa basul'e konzo, wa vova: eto tu kwizanga twa luk'e maza nga tu nwa. Mfumu a

vata wa vova eno luna mo, nzil'eno. Nzitu wa sunzula mena ma kubikwa ye wa van'e nzimbu kwa mfumu a vata wa yuvul'e mfumu a Nkombo keti vo yi zau? za tangwa bosi ka vova vo za lungwa.

Kuna nim'a tond'e nzimbu, o mfumu a vata wa vova tu tondele muna katul'e diadi e diambu dia Nkombo, wau se lu we: mpasi tu mwene mu sisu lu songele mu vata kia lwaka kaka lu songele sisu kia menga. O ze vo ngana tutele vo: Tu kangidi e kolo kani ka va vayika menga ko. E dia zole vo: tete di songele ntu ku vata, kuna mfinda nkata ye nkata zina ko. E dia tatu e! vena ven'e longo ka va viokelanga ta wa vita ko. Yi dina vo ngeye nzingi a vata tuzeye yi tu vovesa, kadi ngeye tu zeye, tuzinganga yani ku mosi. E diambu dina vo: e na vava ntela, vo mona fwangi ku batami ko. Di tu mwene, e ngeye nzitu malavu futa, mu katul'e wonga wa nkangu wu susumukini mu mon'e sisu kia menga kuna mpaka tu lundilang'e bulu: mfumu a vata wa yuvul'e nkangu, wau vo ka wau ko e? nkangu wa yunguluka vo yi wau.

Nzitu a na Ngo wa katula kinzu kia fwomo muna nwa, wa bunda makonzo bosi wa vova: e n'a kangila, nata. E dia zole, kieleka kinga na wuta mpasi e na lembi wuta mpe mpasi. A mbuta a lunga vo: e mbende dilu kia mwana kia ndia; ye ka ye fwa mu dilu kia mwana. Wa telama ye lomb'e nzila mu vutukisa kuna nzo ani. Wa vew'e nzila mu mpovo za mbut'a muntu vo: kutu nangisi ko, e ntangu yele. Nzitu a na Ngo wa vutula vo ki kwenda ku nangu ko. Wa yenda, kondwa kwa nangu, wa vutukisa, wa lomb'e mvovo mu sunzul'e malavu ka zengwa.

Mfumu a vata wa mvana nzila mu vova mena kezidi mau. Nzitu a na Ngo wa vana ma konzo ye wa vova: e nsizi a yangwa fwa kwani e ku kuni «kiemba». Kizolele vova ma yingi ko, yi malavu e mo. Mfumu a vata wa vova, mbanzidi vo se kutu kamba vo twa vingila, kinga e ntalu a malavu zeye yo, tu tondele. Nkangu wa mwangana. Nzenza mpe za vutuka kuna nzo a nzitu, kuna seka.

Muna mpimpa vava kia kala vo se ndingw'a nsi, Ngo wa vayika diaka ku mbazi. Nsiesie wa yenda sikamesa mbut'a muntu, mfumu a seka ye ku nsong'e nsamu. Mbut'a muntu wa kanikina Nsiesie vo kendi dia ka muna suku diani ko ngatu se ka ntiakila menga ma bulu. Nsiesie wa vwanda vena mfulu a mbuta muntu mu vingila ntangu na Ngo ka singa vutuka. Mu nkokolw'a nsusu za tatu, na Ngo wa zibul'e kielo, wa kota ye luta kuna suku dia na Nsiesie, wa babeta vena mfulu kansi Nsiesie ka kala vo ko. Ngo wa tokana ngindu ye wa tela: Nsiesie, Nsiesie e! e! Mbut'a muntu wa yuvula kweyi se lu kwenda e? e kuma kani ka ku kia ko? yambula ka leka kwani. Ngo wa vutula vo; kena moko. Mbut'a muntu wa nsiamisa vo wuna mumu nzo, ngeye kaka nga vayika mo. Ngo wa yantik'e dila vena mwelo a suku dia na Nsiesie ye tutu kiani kia nkalu kia yela ye menga. Mfumu a nzo wa

vayika mu suku diani, wa yiza wana Ngo vena mwelo a suku dia lelenge na Nsiesie, bosi mbut'a muntu wa yuvula nki kiokio wuna kiau va moko? Ngo ka lenda vutula diambu ko, mbut'a muntu wa finama vena mwelo va kala na Ngo wa toma tala ye wa mvovesa : kinga kuna ye ntu ko! menga diaka se wuna mau va moko? kwa widi mambu ye yingana wa telelo kwe? Mbut'a muntu wa kang'e kielo, wa vutuka kuna mfulu ye wa lambalala.

Vava kwa kia, a twedi a yantika nata nkawa <madia>kuna zi mpaka ekolo a kento a tombokanga ku nkoko, a wana mpaka ya zibuka, bosi vaka kia mbuta muntu ka kia kala mu mpaka ko. Kazu kia yantika diaka. Ndonga ya kutakeswa diaka mu zaya keti vo e vaka kia Nkombo a kola kweyi kiele? mbut'a muntu wa lwaka kuna kwa kal'e nkangu yi bosi ka yuvula: weyi diaka e? a vutula vo e vaka kia nene, e kimboko kia Nkombo,a nete kio, ki ladidi, ka ki monekene nzila kiele ko.

A! a! a! se tuminwa kwa yeto, twendi diaka kwa mfumu a vata, kadi muna mpimpa e mbadi a ngani na Nsiesie ka kwiza ku ntela vo e na Ngo kena mu nzo ko. Nga mbanzila vo ku nzo a kete kele, kiongo mu momo mambu mani kaka mu kena. Kuna nima na tu zozokele kuna kilu, yani se telanga Nsiesie, mono yi ntelele ka leka, kadi o Nsiesie wa leka kena. O yani wu mvutwidi vo kena va mfulu ko, yi mvutula nga yi mvutula vo: leka wuna mumu nzo. E kwenda ku ntala, ye tutu kiani kia nkalu kia yela ye menga. Yi nsembele <yi ntumbidi>, o yenzamene ye nsoni ka ntelele diaka diambu ko.

Nkangu wa toma dasuka <fwema >, wa yenda kuna lumbu muna makasi ye funda diaka kwa mfumu a vata. O mfumu a vata wa tumis'e nzitu a na Ngo ye nzenza zani kuna lumbu mu tal'e nsamu mia Nkombo. Nzitu wa kafalala <wa kendalala> mu nsoni zi mfuswidi na Ngo wa nkaz'a mwan'ani. Vena mambu nzitu ani wa vova kwa nkangu vo: e mono vava, se mono nkewa ya funganana mabundi, ka kondwa kwa dia vova ko. E dia zole se mono toko dia kangal'e nkonga mu mbanza e luzitu ku mbundu. E nkento ani yi mwan'ame luzeye vo yi yani nzitu ko ki lendi ta ya mana mambu mani ko. Eno luzaya keti weyi luvanga e mono na lu ntela, ntambulwidi, na mpava ka luku mbona ko. Muna vov'e mpenza, nkatwidi e moko muna ngoma. Ka vena diambu ntala ko. Eno kulu mwamu vata lu mbangi, ki ntinini ko nana ka ntumina ko vo kwaku ku ka kwiza twa katul'e viangi.

Mfumu a vata wa vwandis'e nkangu, wa yal'e nkuwu, nkangu wa kota muna nkuwu, ku ndambu a nzenza Nsiesie wa kota muna nkuwu. Kuna nima mfumu a vata wa vova: luvutudi e mbele kuna mataku ma ngulu. O mbut'a muntu wa leka ye nzenza bosi ka bule makonzo ye vova vo: ngeye mfumu a vata mena tu kele mau e zono ma tu tala, wa yuvulanga na Ngo keti weyi ka zolele mu vat'e diadi. Mfumu

a vata wa lomba ngindu za nzitu a na Ngo. Nzitu a na Ngo wa vova: mono yi ndompetelo ki vutukilanga nzila ngizidi ko. Lwa tala mambu meno, konso wuna lu mwena, kina ye ngindu mpana ko, dodokolo dieno.

Nkangu wa yunguluka: ka fut'e Nkombo kenda kuna vata diau. Tu mwene vo se NZENZA O TELE NTANGU MU VATA DIA KINZENZA, YI KUMA KIA NKATULA KUNA KA TUKA.

Na Ngo wa vewa ntangu mu vova, wa yenzama ye yantika dila. Ndonga ya vova: luvunu, fwete vova kuna sidi e Nkombo a kimboko. Ka lenda vova ko, ma wonsono ma manisinanga mu kinsanga. Yi bosi nkangu wa toma fwema ye lomba kwa mfumu a vata vo ka lendi mo leka diaka ko. Nzengo yoyo ya tambulwilwa, nzenza za yingwa muna vata. Kansi o mfumu a Nkombo ka yangalala ko, wa tuma wantu mu kwenda ku nvingila kuna fulu.

Mu mpayik'au muna vata, tezo kia ntangu a kumi ye ndambu, mu kota kuna mfinda, matoko ma vayika kuna mfinda, ma baka na Ngo, wau vo nkwa manzala, wa tubulwa mbele vena laka, wa zemboka, ye wa bwa vena ntoto,wa kazila na Nsiesie mpasi vo ka nsadisa mu lembi fwila mu nzanza. E kolo ka kazanga, wa tubulwa diaka mbele muna vumu, e ndia mia vayika, mia mwangana vena ntoto yi bosi se ka fwa.

Nsamu wa kituka se wa mpasi kwa na Nsiesie kenda kwani? vo ka vutuka kuna vata ka yingilwa? Mu ntangu ka yindulanga, matoko ma tetang'e nitu a na Ngo. Wa lomba vo ka lenda nata fi tini fia mbizi a nitu a na Ngo kenda tekel'e maka ma nzietelo ka venge. Wa vewa fi tini ka kanga va makaya ma nti mia mfinda yina ka fwila bosi ka yenda vutuki yani mosi. Wa yend'a didingi muna nzila mu yindula mpila vonza ka vuluka.

Wa lwaka mu mpimpa muna vata diau, wa leka, kina kwa kia, wa yenda ye fi tini fia mbizi kuna nzo a na Ngo, wa vana fio kwa nkaz'ani ye ku nsonga vo e na Ngo wa vondelo, vena ka ziamini e kiaki yi ki menga ngizidi kiau. Mena ma kalanga muna lufwa esi kanda enda kiwila kwau kuna vata dia s'aku.

Mbuta za wantu za kutakana mu toma fimp'e nsamu, dia wizana vo ntumwa zi fwete kwenda kuna kizitu mu kwenda zaya mpila ya fwila ye ziamina na Ngo. Lumbu vava kia fwana ntumwa za kubikwa zi tatu, za yenda kuna muna lumbu kina kia kubikwa. Vava za lwaka, za yadilw'e nkuwu, za leka, mu lumbu kia landa, vata dia wonsono dia lungwa kuna lumbu lwa mfumu a vata mu tala ye songa mpila ya fwila na Ngo. Ntumwa za songwa fu ya mbi ye nsoki mia na

Ngo mu na Nsiesie, wivi wa Nkombo muna vata ye mpil'a nsoni ka fusula kwa nzitu wa nlwakisa mu vata ye mpondwa ka vondwa kwa yi mpumbulu muna nfinda. Ntumwa za tonda nsamu ye lombela mu vutukisa ku vata diau. Mfumu a vata wa lomba mpasi vo a leka bosi mbazi a lenda kwenda muna mene – mene, kana nkutu mu ntangu a kento a kwendang'e ku nkoko. Kuna nsoni, a tambulwila kaka mu leka.

Mu kisi nsi e mbizi ka diwanga ki die ki die ko, kondwa zaya keti vo nki a mbizi, ya nki a nsasa, nani wa vonda yo. Ya nsumba, nki a kuma ya sumbilwa? matongo kaka yovo ya mambu e? wau vo e Nsiesie wa yiza yau wa kanikina vo esi kanda enda ki wila, e nkento a na mvumbi Ngo wa sia yo vena kianga mpasi vo ka ya fwila, e mwisi kanda diau bosi ka singa sola, keti vo dia yo,vo lembi yo dia e yayi e mbizi ya yiza ye na Nsiesie.

Kuna kwa yenda esi kanda a wizana vo a leka, vava kwa kia kaka, ye mene – mene kondwa sukula nwa a yenda kwau kuna vata diau a tuka. Lumbu kia landa, a teka maka ma fwilu mwisi kanda diau ye nsoni za mona na Nsiesie ele bulangana mpe au. Mu lunganes'e fu ya kisi nsi, nkento wa natwa kuna nkoko mu lumbu kia landa muna nsusu za nkielo a kuma,ka sukulwa ye vewa nswa mu vutukisa kuna vata diau ka wutukila. Nengwa mu lumbu kia landa, wa lamb'e fuma dia mbizi dia yiza ye na Nsiesie, wa vana kwa ana. Mu ndilu, mwana mosi wa lwengo wa vova: e yayi e mbizi nsung'a tata yina. Wu mosi wa susumuka ye wa vova oh! o! o! katuka e ngwa tala ndioyo wu ka twa vova vo: e mbizi nsung'a tata yina, dia ludi e? ngudi wa vutula vo luvunu. A dia ye manisa mbizi, bosi a yenda kuna vata dia wutukil'e ngudi au.

Mu nsakana ye a leke a wana muna vata, an'a Ngo a toma wa fu ye mfwilu a se diau ye mpila ka mana zengonwenwa ye kayanwa muna vata dia mvimba bosi nkutu e na Nsiesie ka vewa tini kia mvimba mpasi vo ka nata kuna kanda ka tuka. An'a Ngo a talana, ndiona wa lwengo wa vova: lu widi wo e? mono ya toma mona kina ya didingi, ya zaya vo e yin'e mbizi ya nitu a tata. A yenda kuna kwa kal'e ngudi au ye samuna vo ndiona wa ton'e nsudi a nitu a se diau ndungidi ka kele yau, tata kibeni twa dia.

Nketo a mvumbi na Ngo wa yantik'e dila muna nzo a s'ani ka vutuka ye kal'e kifwidi, ana mpe a yenda vwanda vena ndambu a ngudi au, a vanga diak'e yamba mu kuma kia nkenda za toma wa muna nwa mia an'a fioti mbi za sala vanga na Ngo za nkufik'e luzingu. Ye fwila muna mfind'a vata dia kizitu.

E nsamu a na Nsiesie ye na Ngo wuna ye malongi ma mpil'eyi:

1. Ka dia mbote mu vanga nzietelo ye muntu ku tomene zaya fu ye luzingu lwani ko;
2. Vo muntu wu twa ku yuvula diambu, mu van'e mvutu fwete toma zaya makani kena mau muna kiuvu kiani;
3. Ka di toma sadisanga beni ko mu vanga mbi yo vo sosa kotesa nkweno mu mpasi muna luzingu;
4. Vo fulu o vangidi diambu ka di tondelo ko, bosi veno e tumbu, ka dia lusadisu ko mu vutukila vanga diaka mbi yoyo ngatu nkutu ya nkaka va fulu yo vo kwa muntu ko, e nsuka ka yi kalanga ya mbote ko.
5. Konso fulu lweke diambi mu ki monanga vo wu nkwa ngangu, mena vangila muna ngangu z'aku ka ma lendi zayakana kwa muntu ko. E kina yi ki vuna muna luzingu.
6. Ngo wa vondwa kwa nsoki kazola kotesa kwa na Nsiesie ka nata kuna kizitu kiani. Di vovele vo mbi ani ya mvutukila, ya nkatul'e moyo.

Lumbemba – mbemba ye Lumpungu – mpungu

Va ntoto vena ye mpila za zingi za lekwa, za bulu ye yinzanzala. Muna lekwa ka muna moyo wu lenda tevola ko kansi muna bulu ye mu yinzanzala muna ye moyo menga ye maza. Wau vo e lekwa ka yina ye moyo ko, ka yi ki nikunanga yau mosi ko nanga vo kia viakanwa kwa lekwa kia nkaka kina ye moyo ki ki ki nikunanga kiau bene muna luzolo ye ngindu zani. Mbandu nze bulu yo vo ki nzanzala vo ki telama ye viakana mu lekwa kia kondwa moyo ki lenda nikuka. E bulu ye yinzanzala wau vo moyo ena wau, a ki vangilanga mambu men'a monanga vo ma mfunu ye lusadisu kwa yau muna nat'e zingu yau.

E lekwa muna kondwa kwa moyo ka yi lendi mona nzal'a maza ngatu vo ya ma dia ko, ka yi zietanga ko ka yi lendanga swaswanesa ngatu nkutu ki tanina mu nsobani a ntanga ko. Kwa kala kiozi yovo kiungila «kiufuta» lekwa ka ki lendi ki tinisa ko kanele vo ki lenda yondalala evo yuminina.

Dia nswaswani kwa bulu ye yinzanzala yina ye moyo, vo wutukidi muna mpil'ani, o sasilwanga mu mpil'a zingu ki natang'e ngudi ye s'ani muna tini kina ka wutukidi. Kia kala vo bulu yo vo kinzanzala vena ye mpila zole za wutukila: wutuka wa fi mwana tuka muna vumu kia ngudi evo yantikila mu diaki bosi diaki di vayikis'e mwana. Yinzanzala yi toma wutukilanga mu maki bonso bulu nze kanda dia ngandu. E bulu vumu yi kalanga bosi muna ntangu ani lenda vayikisa mwana muna bulu ya nene ye ana kwa bulu ya fioti. E bulu ye yi nzanzala nana ya

sangana muna futa, muna mfinda ye muna ma kanga ena ye ndilu muna konso nkuna ka wu lendi sangana menga ye nkuna wa nkaka ko mu lembi sanganes'e menga ye vond'e nkuna. Diadi dia tuka kuna tuka ka dia sumukwa kwa konso kwa bulu ko. Kadi a wonso a toma dio sasilwa ye lwengeswa kwa nkulu zau mu lund'e nsa.

Lumbu ki mosi vena ndambu a nkoko, muna minga mwa kala fuka dia tu mbemba – mbemba dia tetokela vo muna minga. Wau vo va ndambu a nkoko, muna mfuta ye muna min'e minga mwa kala vwandanga tu mpungu – mpungu. E yi nzanzal'e yina ya tilumukanga ye vwanda muna minga muna luzitu ye zola konso kwa ntindu vena minga miau. Ntangu mosi, lumpungu – mpungu lu mosi lwa nkento lwa kala lwa vwanda muna mwinga. Muna yi nzanzala yoyo yau yole konso kwa mpila yina ye mpil'a kadilu kiani. Lumbemba – mbemba wa bwa e ntima, o vangilanga mambu mani mu ndeko ye malembe. Vo yi lumpungu – mpungu mambu mani mu ngolo ye mu nzaki ka vangilanga mo.

Wau lumbemba – mbemba ka tilumukanga, ma ve ma yoyo wa baka ngindu mu vwanda vena mwinga. Kinga vena mwinga lumpungu – mpungu lwa nketo lwa kele vo. Kina lumbemba – mbemba lwa vwanda, lwa tesama vena ntandu a nim'a lumpungu – mpungu, lwa kaza ye awu wole a tilumuka. Lumpungu – mpungu lwa toma fwema wa yenda funda kwa mbuta zani. Kuna nima lumbemba – mbemba lwa tumiswa mu kwenda van'e nsasa ka matini vena nim'a mwan'au e? lumbemba – mbemba kuna luvuvamu ye ntim'a bwa wa zola song'e nsamu kwa zi mbuta za ntumisa e lumpungu – mpungu wa telama ye vova: mambu ngolo mena keba u, u, mambu ngolo mena u, u, toma vova mambu ngolo mena.

A mbuta a yanguluka ye sima lumpungu – mpungu mpasi vo ka yambula lumbemba – mbemba ka vova. Kuna nima wa vwanda ye wunikina nkweno ka vova mu zitisa lumbu ye mpovo z'a mbuta.

Bosi lumbemba – mbemba wa vewa nzila mu vova mena ka zeye. Wa yantika songa mpila ka yizila vena mwinga ye mayovoka kakele mau ka bakil'e ngindu za sia vo vunda ka fwete vunda ka bak'e ngolo bosi ka telama mu luta kuna ka kana kwenda. Nkenda meso mona ku ke, wa vwanda vena nim'a lumpungu – mpungu. Wau ka vunda fioti mu tevola, e lumpungu – mpungu muna ngolo wa telama ye wa vova: luvunu, ka kumbona kibeni. Wa nkanikina vo: keba mambu ngolo mena.

Lumbemba – mbemba kuna nlemvo wa vutula ye lomba kwa zi mbuta mu toma tala ye bakisa vo: e mambu ndeko, ndeko e mambu ndeko kansi ka mungolo ko. Ai, ai, wu ka vova o lumpungu – mpungu, ndioyo sakana ka twa sakana, eno kuna ki tumbemba – mbemba dia mbote kwani ngeye yakala wenda mata vena ntandu a

nketo ku vwidi ko? lumbemba – mbemba wa vutukila vo, ki mwene ko wau vo e nitu aku ya fioti, ya fwanana ye muinga ya zola vwanda. A mbuta mbote lwa mbakisa, lwa tusingika twa manis'e diambu muna malembe, kuna zola ye ngemba. Lutomene dio zaya vo e lumbemba – mbemba ka lendi sompa yo vo guta ye lumpungu – mpungu ko, kadi ka twa sompananga ko. Kweyi dia kadi tuka dia veka nkento ki mwene ko e?

A mbuta a tadidila lumbemba – mbemba, a mona vo e mpovo zani za toma singama, za mwan'a longwa; mfumu a tuma nkuni ye maza. A mbuta a tona vo ludi e kibeni o lumbemba- mbemba ka lendi zola kituka lumpungu – mpungu se nkaz'ani ko wau vo tuka kuna nsi a tandu ka dimonekanga ko ngatu nkutu wakana vo lumbemba – mbemba wa sompa lumpungu – mpungu. O ze vo wau vo mu toma vova kenanga vo tata ngeye mwene vo ka tumbula ko, e wa tumbula, e wu ka vovelanga nga weyi e? ngeye ngwa wa lenvoka, e nkweno tumbwidi e ndinga, ka mwene ko, ka banzidi vo wu mwinga, lenvoka.

Lumpungu – mpungu wa ditumuka muna ngolo, nkangu wa telama, wa simbwa mpasi vo ka nwani ko kansi ka zola ko, wa lundumuka, wa takuka, kina ka zekol'e nsingu muna ngolo, e ntu wa sotoka, nkangu wa nsimbanga wa susumuka mu mon'e ntu vena ntoto. Lumbemba – mbemba wa landakana wo ye vutula wo vena watuka, kiadi ka wa lenda diaka yikakiana ko. Lumpungu – mpungu wa yantik'e vola, mianzi ka mia nikukini diaka ko. A mbuta a vova: E NKWA NGOLO, E TO KIANI VA VEMBO KIA YENDELANGA. O wau, e eno a leke, nani wu mvodele? lumwene nze? E MPAKA ZA ZINGI YI VAKAMA. Di vovele vo, vo diambu bangamena wa toma dio teka toma tala kwa sotokela ntu va ndonga.

Mbwa ye Nlumba.

Va nza muna zingu konso mpila bulu kina ye zingu ka zinganga ye wu vavanga mpila yina ka lenda tomesena zingu ye fila kio ku ntwala. Yi mu kuma kiokio bulu ya wonsono yi vanganga wuna a lenda mu tin'e mpasi, kitungila fulu ya leka, ki vavila madia ye muna tin'e vonza, ena a kondele ngungu ye ngolo za toma ki nwanina, a kwenda swaswaningi mu fulu yina ka a lendi bakamena mu nzaki ko.

Mu vuvu kia tomes'e zingu ye fila kio ku ntwala e mbizi za wonso za vava kubika luzingu. Mu kuma kiokio bulu ya wonsono ya vanga lukutakanu ye lomba ngindu keti vo mu nki a kanda dia mbizi a fwete solela mfumu lenda toma lunda bulu ya wonsono mu luzingu lwa mbote? dia wizana vo konso kwa mpil'a bulu yi fwete kwenda vwanda ye yindula, mu nki a mpil'a bulu mu lenda solelwa mfumu a bulu ya wonso? ndiona ka lendi kotesa bulu mu vonza ko, lenda vukanesa ye gwizanesa eto kulu. Bulu ya wonso ya yangalala mu ngindu za

sol'e mfumu, a wizana vo lumbu kumi ye tanu yi fwete luta, konso mpil'a bulu yi fwete sunzul'e ngindu zau. Bulu ya mwangana ye vuvu ye makani ma kwiza van'e mvutu mu nkanikinu wowo muna lumbu kia kumi ye sambanu.

Mun'a yenda, a yenda kutakani ye sol'e mpila bulu ki lenda toma lunda ma kanda ma wonsono ma bulu. Lumbu kia kumi ye sambanu vava kia fwana, a mpuku a vana ngindu vo Nzamba lenda kala mfumu au, wau vo wa nene se ka zitiswa.

Mfumu za siwa ku ntwala mu sonek'e nkumbu za kala zitatu: Nsiesie, Nkala wonga ye Mbemba. Di vovele vo bulu ki mosi, ki nzanzala ki mosi ye nuni mosi. Mu landila maseka ma yiza mu lomba vo e Tiokwela wa fwana. Mbwela za fwema ye sola Ntietie va fulu kia Tiokwela. Nuni ka za wizana ko mu nkumbu a vana. Nioka za yiza ye sola Ngombe wau vo mpe wa nene ka vanganga mbi kwa konso kwa bulu kia nkaka. Nkumbu a Ngombe ya sonekwa vena ndambu a nkumbu a Nzamba. A ki Mvudi, ma Valangi ye Nvanda a yiza mu sunzula nkumbu a Nisi evo Niawu wau vo wa vielela, yi zinganga ye muntu toma kubikanga mambu mani muna mbote. Nkumbu a Nisi mpe ya sonama kuna nima buka kia Mpakasa kia lwaka ye nkumbu a Mbwa wau vo yani yi kangalanga, zinganga ye muntu muna vata. Nkumbu a Mbwa mpe ya sonama, bosi Nzima, Mfwenge, Nlumba, Mbala ye Mbongi za lwaka mu sunzula nkumbu a Mbala mbizi a nianga. Diambu dia nkumbu yoyo dia tuka mpaka wau vo ka toma monekanga ko ndonga ka yi zeye fu yani ko. Nlumba ka sonama ko. Mbati evo Mfulu za lwaka ku mosi ye Mazundu, Yula ye Nsote za lwaka ye vana nkumbu a Nsunu wa fwana Mvalu. Ndonga ya susumuka kadi ka vakala nswaswani ya Nsunu ye Mvalu ko. Yi kuma vo nkumbu ka ya sonama ko. Nzamba ye Nguvu za lwaka ye vana nkumbu a mfumu fwete tumina bulu ya wonsono. Muna ngindu zau Meme lenda tomesa bulu ya wonsono wau vo wa lembama, nkwa nkenda ye wa yukulukila zingila mu buka, mu kintwadi. Nkumbu a Meme ya sonama. Mbemba, Ma fungu, Ngono – ngono, Ntoyo, Mayembe, Ngundubiola, Nsidizia, Makutu fwofwo, Masokozia ye yi nuni – nuni ya wonsono ya lwaka ye vana nkumbu a Ngo zulu. Yi mbizi – mbizi ya wonsono ya kekomoka e, e, e, e,! dodokolo ka yani ko, e eto wana mana tu mana kadi ka kutu zolanga ko. Nkumbu ka ya sonama ko.

Zi mfumu zau zi tatu za solwa za bokela ndonga mu kwenda tala kia mbote ye sola muna nkumnu za wonsono ndiona fwete yala, bosi a vova tuna ye nkumbu ezi tu fwete toma yindula mu sola wu mosi.

1. Nzamba;
2. Ngombe;
3. Nisi;
4. Mbwa;
5. Meme.

Wau tu lombele konso wuna ye diambu ka songa muna toma yindula ndiona tu sola.

Mbut'a Ngulu wa telama ye wa vova: eto tuka Ngulu a vata, Ngulu a mfuta, Ngulu a ngwimba ye Ntoto twa vwanda ka twa mwene nkumbu tu vana ko kadi ma mengi twa yindwidi: tala.

1) *Nzamba:* mwana mosi ka gutanga ye mu ntangu evo mvula za yingi bosi ka kwiza guta diaka mwana wa nkaka. E dia mpasi weyi tukala ku nlundila vo wizi kutu kangaledi? nki a nzo ka lenda dila ye leka e? tu mwene vo ka yani ko. Ndonga ya yanguluka: kieleka zena mpasi, ka yani ko.
2) *Ngombe:* mpila mosi muna ndilu, zeye guta kansi nzo a leka ye kiti ka lenda kosoka. Nkangu wa vova : diau di mosi ye Nzamba.
3) *Nisi:* o ndioyo mwivi, molo, vovela kuna nkenda wa mana yovoka. O zolanga leka vena ven'e muntu e wilu diaka mpasi, wonga mpasi ka lendi vova diambu va ndonga ko. Ndonga ya yanguluka : lungidi, nitu ani ya yoya.
4) *Mbwa:* e ndioyo ka tuna beni ye mpasi ko kadi eto mona tu monanga, e Mbwa ngolo kena, tomene zaya zingu kia muntu. Tuka mu kiana, mu vata, muna vata, va mambu, muna ndilu yani ku mosi ka vangilanga ye muntu. Lenda sadisa kadi o Mbwa yi taninanga luzingu lwa muntu mwini ye mpimpa.

Nkangu wa toma yangalala mu mpovo za Ngulu. Nkumbu a Mbwa ya tondwa kwa bulu ya wonsono katula kaka Nlumba wa lomba mu songa ngindu zani kansi e nkangu wa yunguluka: weyi diaka vova e? mu kuma kia mazu ma kangu o Nsiesie wa tuminingi e buka ka mvana nswa mu vova ko. Dia zengwa vo Mbwa kaka fwete yala bulu ya wonsono. Va sala mu kubika lumbu ka lenda vwandiswa vena kunda kia kimfumu. Ngindu za vewa mu buka – buka. Kuna nsuka dia wizana vo lumingu lu mosi lu fwete vioka bosi ka vwandiswa.

Ndonga ya mwangana ye nkanikinu a sia vo kina ki vwandiswa Mbwa, bulu ya wonsono yi fwete kwiza ye madia ye malavu ma nkembo a yadikila mfumu eto. Lumbu vava kia fwana, mu ntangu a mbote buka – buka ya bulu ya yantika lwaka ye ndia ye malavu. A wonso a lwaka, katula kaka Nlumba wa tumina vo mu kwiza kena ekolo matoko ye ndumba za kinanga. Nlumba wa sukinins ye wana Nsiesie mu vana ken'e nsiku mi fwete sadila Mbwa mu tomes'e zingu kia bulu ya wonsono. Kina ka manisa, wa tumisa Mbwa kenda kuna kunda kia ki mfumu ye vwanda mpasi vo e nkangu wa dia. Kina ka londoka, e nkangu wa yanguluka ye kiese, wau ka yelenge, o Nlumba wa vol'e visi kia kala muna lamba kiani wa loza kio vena ntanda, o Mbwa wa takuka ye gyilan'e visi ka lozelwa. Nkangu wa toma kendalala ye gyungukuku muna kiadi ye ki yuvula: nki a mpila mfumu e ndioyo e? e madia vena ntwala ma fukidilwa! wenda takukilang'e visi?

nkembo wa beba, ndonga ya yoya mu mon'e nsoni za mpil'e yina. Nlumba wa kaza: lungwila dodokolo, kina twa kele kubik'e mambu, mono diodio e diambu di ya kadi vova vo yani diaka nkwa wilu, ka kizitisanga ko, vo lu nsila ma dia muna longa, mena ma sotokanga vena ntoto ma ka vita dia e zozo yi mpasi zani. Ndonga ya vutula vo kieleka, tuki mwenene eto mene, ka fwana yala ko, lu katudi e ki mfumu kia ngani.

Na Nsiesie wa bonga yuma ya wonsono ya kimfumu ka ki vanina yani e kolo kani ka takukila visi ko. O Mbwa wa vidisa kimfumu kia mvana Ngulu vana meso ma bulu ya wonsono.

Mu nsamu wau tu longelo vo twa toma kebanga ye toma tal'e fu tu sadilanga muna luzingu yi lenda sadisa ye yi lenda mpe fwasa ye katula zingu.O nkundi Mbwa kele vo se wa bwisidi e mbundu kenda lwaka vena kunda wa kadi baka nluta mia toma dia ye gyukuta, toma nwa ye kolwa bosi ka kadi nat'e ki mfumu kiani ka kadi tuminina bulu ya wonso. Tu mwene mpe vo muna buka ka mu kondanga ona lenda menga diambu dia mbote di twa vangama ko wau e mbote ka yi kalanga mbote kwa eto a wonsono ko. Nze yi wuna tutenge bulu ya wonso ya toma yangalala, Nlunmba kaka ka yangalala ko wa yiza ye visi muna lamba mpasi vo ka fusulwisa Mbwa se yal'e nsoni ye vunzanes'e nkembo. Muna fulu ya wonso ye muna makanda ma wonso a kwa fu ye ki Mbwa ena, e a kwa fu ya ki Nlumba mpe k'a kondanga ko. Yi dina vo e mbwisu a ntima. Muna fimp'e ma vangu m'a kueno ye mpovo zau mfunu kuna. O Mbwa ka zaya sola ntangu ye fulu kia dila ko, di kavidisil'e Ki mfumu.

Mwan'a ngangu ye wa zowa

Mu vata di mosi mwa zingila se wa wuta ana ole a makala Nsimba ye Nzuzi, e Nsimba wa zowa vo yi Nzuzi wa ngangu. Muna nzo dia vana kiadi mu kala ye mwana vayikanga mete ye zunu ntangu za wonso, ka lendi vova ngatu vanga diambu dia mbote di lenda tondwa ko. Nkenda kansi se ye ngudi a toma ku ntalanga ye ku nsadisila ku mosi ye mpangi ani Nsimba.

An'a toma zolana ye sakananga ku mosi kondwa kwa diambu. Muna vata, Nsimba wa monekenanga ye siwanga va fulu kia mwana wa kondwa mfunu. Kansi e ngudi ye se a toma ku nzolanga ye vava mpila ka lenda singamena ye kwiza sadis'e nzo au. Vav'a lwaka mu ntal'a mvula kumi ye nana Nzuzi wa yantika kwenda leki ntambu mia yani mosi ku mosi ye se diau. O Nsimba wau vo ntu ka wa mbote ko tuka kileke ka yelenge mu ntambu ngatu mu nlekw'a vuwa ngatu nswa ko mu tinis'e vonza ya lufwa mu ntambu yovo mu maza.

Lumingu lu mosi tata wa yela, wa tuma mwana, Nzuzi kenda tal'e ntambu miau muna mfinda.

Mene – mene, wa yenda kuna mfinda. Wa yantikila mu tal'e ntambu mia se diani yi bosi ka yenda kuna kwa kal'e miani. Ku ntambu mia tata wa nata ko Ngulu ye Nkayi ka sala manika muna mvete vena mpambu ka kotela muna nzil'a ntambu miani. Kuna ntambu miani wa baka Mvanda.

Mu mvutuka vena mpambu, wa kulumuna Ngulu ye Nkayi ka sala manika muna mvete bosi ka yantik'e yindula ye ki yuvula: weyi yi natina e? e kala mono mosi mwamu mfinda!! wa yindula mu kanga Ngulu ye Nkayi va ntete mosi, wa teza zangula, zitu di nene ka lendi dio ko. Wa vutula va ntoto wa katula ntete bosi se ka baka ngindu za mana bukis'e vumu ye katul'e ndia mia wonsono, sukul'e vumu ye fin'e ndia mu katul'e nsasa «mvindu». Kuna nima wa vutul'e Ngulu ye Nkayi vena ntete, wa toma wo bindakesa bosi ka zangula wo mu tez'e zitu keti vo lenda ka lenda dio mu nata. Kina ka zangula, e ntete se wa veva, wa yekeka wo muna mvete.

Bongel'e Mvanda wa nsia va ntete wa nkaka kina ka mana ku nkatul'e nsasa bosi se ka mana ku mbinda vena ntete.

Ntangu wa venga, Nzuzi wa yantika mona wonga wau vo se nkokela. Wa sazula mu zangul'e ntete wa kala Ngulu ye Nkayi, wa yenda nswalu mu kwenda findikila ntete a ntete kuna fula vata bosi ka kwiza vutukil'e ntete a nsuka. Wa vangila dio, wa sisa ntete vena saku ya luku bosi ka vutukisa mu bong'e ntete ka sisa wa kal'e Mvanda. Se diau wa yantika mona wonga wau vo Nzuzi ka twa kwiza kaka ko. E ngudi wa baka ngindu za kwenda ku nlandi kansi Nsimba wa vova vo, ka mfunu kwani ko kadi e Nzuzi mu kwiza kena mbizi zeto tatu ka bakidi.

Ngudi wa lund'e mvovo mia Nsimba muna ntima miau ka samuni kwa nkaz'ani. Se diau wa bokela nengwa ye ku nsong'e nsumbi ani bosi o nengwa wa vutula vo mono mpe mpila mosi kansi o mpangi vovele vo ki moni ntima mpasi ko mu kwiza kena. Yambula twa tala fioti vo ka vita kwiza ko, se ya tela nkwezi Ndwandele twenda landi. Ka ki manisina ko Nzuzi wa yekeka ntete mu yaka kia nzo ye wa tela Nsimba mu kwenda ku mfinda kuna fula mu bong'e ntete wu sidi ko. Ngudi wa vova ndolo ye mono yani ka sala tal'e ntete sisidi va mwelo. Nsimba ka zola ko, a yenda nze yi wuna ka wila mu mpangi ani. Ka nangu beni ko, a yiza vutuki vena nzo ye ntete a mbizi vena ntu a Nsimba. Tata wa toma

yangalala ye sanisina ngwizani ye zola ena kwau. E kolo Nzuzi ka yenda yola ye dia Nsimba wa kala simb'e minga mu yinikina tata wa teteleng'e bulu ya yiza ye Nzuzi.

Leka ye sikama lumbu kia kwenda tal'e ntambu kia fwana, kiadi mu lumbu kiokio, Nzuzi wa kala ye mayela, nitu mpasi ka lendi kwenda ye tata ko. Tata wa yenda yani mosi. Mu lwaka, wa wana bulu ya bakama mu mi ntambu. E ntambu mia mwana mia baka Ngulu, Nkayi ye Nsunu. E miani mia baka, Mpakasa, Ngulu, Kimpiti ye Nsa. Bulu ya yingi, mu kanga yo va ntete mosi mpasi, mu ntete miole mpe mpasi. Tata wa yantika mu lekanesa bulu yole, yole ya tezo kia fwanana yo vo kia finamena fwanana. Wa tokan'e ngindu mu Mpakasa, kuna nima wa baka ngindu za kanga Ngulu a mwana ye Nsa ka baka ye kwenda yo findikila kuna matamba. Wa yiza vutukila Nkayi ye ki ngulu – ngulu kiani. Mu vutuka kitatu, wa bukisa vumu kia Nsunu ye loz'e ndia mia wonso bosi ka nkanga va ntete ye kwenda yani kuna vata. Wau vo se mpimpa, e Mpakasa ye Kimpiti a sala kuna mfinda. Vava kwa kia, wa kanina kwa nketo ye tala Nzuzi mavimpi bosi ka yenda mu nata bulu yina ya sala.

Lwaka kuna mfinda, wa wana matebwa vena kasis'e bulu. Ka lenda vova konso kwa diambu ko mu kuma kia wonga. Matebwa ma mbaka, ma nkang'e moko ye malu, tata dia zi Nsimba wa yantik'e kaza mu nding'a ngolo vo: mfwidi e, e – mfwidi e, e nani ame e nani ame ku ndwanina e? kuna mfinda kwa kala nsongi a malavu kuna ba, wa wa e kazu kuna kati kwa mfinda. Wa kulumuka kuna ba ye tomboka kuna vata mu nzaki mu yuvula keti nani wele ku mfinda e? Ngudi a Nsimba wa vova vo se dia Nsimba wele vutukil'e bulu ka sisidingi ko. O nsongi a malavu wa vova vo mu kaza kena, mu mpasi kena. Nzuzi wa tongama vena mfulu, wa samuna kwa ngudi au vo ngyele tala keti vo nki a diambu di mbwididi. Nsimba wa nsindika kenda mu nzaki bosi ka kaza mu samuna wuna ka wanina tata, kadi mono se ya kala vena mongo mu wunikina mena vova ngiza samuna kuku vata.

Nsimba ye Nzuzi a yenda, vava a lwaka vena mpokesa, Nsimba wa sala bonso wuna ka vovela kuna vata. Kina Nzuzi ka voka, diata fioti wa mona matebwa maziet'e se diau wa kala wa lambalala vena ntoto. Matebwa ma mona, bosi ma vova, on'e mwan'ani lweke. Nzuzi wa kaza: Nsimba – Nsimba e tata o kengo moko ye malu kwa matebo. Nsimba wa vutula weyi? Nzuzi wa kaza diaka: e tata o kangamene kwa matebo. Nsimba wa vova : yi mbote, wu mpingi mu kwiza ngina. Kansi nzolele zaya, e matebo mena vovo e? matebo ma vova: wa – wa weyi ka vovele? Nzuzi wa yuvula weyi? Nsimba wa balula mvovo ye wa vutula vo wu mpingila: e yaya yela kena yela, o nganga twa ku nsadisa bula dia tebwa ka lombele, o zevo yi mbote wu mpingidi twa bak'e tebwa mpasi vo twa katul'e bula mu sadisila ngwa.

Matebo ma dingalala ye yuvuziana widi nze? weyi ka vovele? wuka vovele ka ningama mu ku mvingila mpasi vo a baka wu mosi mu eto, a katul'e nkanda mu sadisil'e ngudi au twa gyela kuna vata. Ka ntama ko e tembwa kia nikuka nti mia ningama, matebo ma banza vo e Nsimba mu kwiza kena mu baka tebo di lenda van'e bula di lenda sadisilwa ngudi au. Matebo ma mwangana mu ntinu ye sis'e se dia zi Nsimba vena ntoto wa kangama, wa mana yoya tevo kia nzaki – nzaki mu kuma kia wonga wa lufwa ka vendoka.

Nzuzi vava ka mona vo matebo ma tinini, wa lundumuka ntinu ye zeng'e nsinga mia kangamena se diani, wa ntelamesa, wa nziolela moko bosi a yenda vena va sal'e bulu yau yole. Ka ntama ko Nsimba wa lwaka ye ndonga ya tuka kuna vata, a vang'e wanda ye nata bulu yina yau yole. Nkangu wa mona kiadi mu mena ma bwilwa se dia zi Nsimba kansi ku nima dia sivikwa beni e mpila ngangu za vovela Nsimba mu vuluz'e se diani. Vata dia wonso dia sivika ye ki yuvula keti nani wa nlongele ngangu za mpil'e yina?

Muna toma fimpa, ka longwa kwa muntu ko, kadi kin'a yenda, ka sola vena mongo yani mosi ka kele. Yi di vovele vo mena ka vova ma ngindu ye ntona za yani bene, ka longwa moko.

Vă fulu kia mpil'e yoyo mbuta zeto a vovela vo: e zowa ka kondi va kanda. Kadi vena ye ntangu e mambu mena ma monekanga, ka ma lendi vangwa kwa nkwa ngangu ko, kadi ka zeye moko, bosi ka lendi mo ko. O zowa muna kisi nsi kia kongo, ka kalanga zowa mu mambu ma wonso ko. E zowa muna tung'e nzo lenda kala ngangu mu vanga kunda ye mfulu. Ona ka lendi vovela va ndonga ko, lenda toma soneka mambu ma singama ka lendanga vova ko.

Tala mu vata diodio, Nsimba wa bokelelwanga vo zowa, kena mfunu ko, ka lendi vova ngatu vanga diambu di tonda wantu ko, muna vata katula s'ani, ngudi ani ye mpangi ani Nzuzi ka va kala muntu wa ntanganga nze muntu ko. Mu lumbu kiokio Nsimba wa ki songa kwa esi vata vo wuna ye mfunu ani wau vo muntu, lenda sadisa mu mena ka lenda muna zingu kia wantu. Nsimba wa katula lukatikisu mu ma se ye ngudi, mu zi mpangi za zingilanga muna vata ye ku a songa vo konso muntu ka fwete siwa vena fulu kia ki muntu, ku nzola ye ku nzitisa wau vo muntu. E kondwa kwa mavimpi mu nitu ka kuma ki lenda kulula ki muntu ko, kadi o mvimpi evo mbevo, mwana evo mputu, wa nene evo wa fioti ngatu vo wa nda evo wa nkufi ka fwete siwa ye zitisilwa vena ki muntu.

Yi vovo a mbut'a vovela vo: E VONGA KA NWOLE KO, E KEVA MPE KA NDAMBU KO: MUNTU YI MUNTU KAKA.

Diambote ye Ndokumfwele

Mwan'a nkento mosi wa wutuka ye ntu wa yela, mu nsansuk'andi wa zemanga mete muna nwa, wa kalanga ye zunu, mu mene nkutu zak'e ntangu wa vayikanga kwani kuna mbazi a nzo au kondwa zola vwata. Mwana ndioyo wa sasuka ye lundumuka muna kola. Vava ka lwaka mu mvula kumi, wuka monekenenge nze nketo a kola se di mosi kaka dia nkenda, e ntulu ya yondalala ye zunu ye mete.

Sisu kia nene ye kia nzenza kia moneka muna muntu, yani wa toma vuvama, ka vengenge mbi kwa konso muntu ngatu bulu ko, ntumami, nkwa zola ye nlemvo bosi nsadisi. Diodio dia toma yitukwanga kwa wantu ke mu sungula ko e luzitu lwani. Nana ka lendelenge vanga salu mu kizingisa ko, wa kala ye luzitu muna yima ya mu nzo au, muna yuma ya ngani. Wa toma zitisanga ye sadilanga malongi ma nzo au. O vo ka bokelwa kwa muntu, wa vutulanga muna zola ye luzitu vo: kongo, o vo a ngyuvula diambu keti vo zeye dio, o vo o zeye dio wa vovanga vo: yingeta e vo: yi wau. Mu kuma kia kondelwa wa zingilanga mu lusadisu lwa wantu a nkaka. Vo muntu wu mvene konso lekwa, e kolo ka bakidi kiokio wa vovanga: dia mbote kwa ngeye, dia mbote kwa mono. Dia mbi kwa ngeye, dia mbi mpe kwa mono, ntondele yi bosi ka baka kina ka vewanga.

Diambu diodio muna vata dia vanganga mpasi kwa esi vata, dia fimpwanga ye fimpulula mu zaya e kuma mwana ndioyo ka vangilanga fu yoyo e? ka lendi baka kima ko vo ka vovele mvovo wowo ko. Muna vata a leke a kitula mvovo wowo se nkumbu andi: dia mbote kwa ngeye. Nkumbu ya yandana muna vata ye muna zunga, tuk'a mbuta ye a leke se Diambote kaka muna ku ntela, e nkumbu ani a kingutila ya vila muna zunga.

Bonso wuna wuzingilwanga mu konso vata, vena ye wantu a mbote, a zola, a sadisi muna ntima mia ki muntu, vena mpe ye wantu a sadisilanga mu ntima mia mbi, mia nsoki mu vonda mioyo mia a kweno kondwa nluta ngatu kuma kia sikila.

Muna vata mwazingila ngudi mosi wa kala ye mwana mosi wa yakala Ndokumfwele ye ana tatu a makento. Lumbu ki mosi ngwa NDONA wa tuma mwan'ani a yakala kenda fila nsusu kuna vata dia mfumu Ndokumfwele wa zina diani; yi sia vo nkak'ani wa wut'e ngudi ani Ndona. Kwa nda, mwana wa yenda muna mene – mene mpasi vo ka lwaka mu ntangu a mbote ye vutuka ku vata diau ka wutukila.

Vava ka lwaka kuna vata ye nzo a nkak'ani, kiadi ka wana ko mbuta ka sisila nsusu ye mambu ma tuma ngwa Ndona ko. Wa vingila ye kuna wantu a yantika tombok'e mu yana, se ntangu a saka ya nkokela, makani ma mwana ma fwa, wa leka kuna ki nkak'ani Ndokumfwele, a mokena muna fuku bosi ka leka. O mu mene wa lombela mu vutuka kuna vata diau, wa sindikwa ye kaninwa mena ka fwete kwenda samuna kwa ngwa Ndona bosi ka yenda.

Mu tezo kia ntangu ya kumi ye ya ngwa Dia mbote kwa mono wa yenda kuna belo kia ngwa Ndona mu monana ye ndumba, mpangi za Ndokumfwele, ngwa Ndona wa gyuvula keti vo kele mu kiana ko e? yani wa vutula vo yingeta e ngwa Ndona. Ku nima ngwa Ndona wa baka tini kia ntolola ye nguba wa mvana. Ndumba wa vova : dia mbote kwa ngeye, dia mbote kwa mono, dia mbi kwa ngeye, dia mbi kwa mono; ntondele. Wa bak'e tini kia ntolola ye nguba wa zietoka mu nzil'a nkoko. Mu nkulumuk'a mongo wa bulangana ye Ndokumfwele wa fioti, se ka tuka kuna kwa nkak'ani, wa mana zeza ye mwini, kiufuta mpa, Diambote wa ningama, wa nkayisa bosi ka ngyuvula: kweyi o tuk'e? Ndokumfwele wa vutula vo ku vata dia nkaka nsusu ya yele fila. Diambote wa tona vo mwana nzala kena yau, wa nvan'e tini kia ntolola kina ka vewa kwa ngwa Ndona; ngudi a Ndokumfwele. Nleke wa yangalala, wa yantik'e dia ye kwend'a tombokingi kuna vata. O Diambote wa yenda kuna nkoko mu yola. Ndokumfwele kina ka lwaka wa kayis'e ngudi ani, wa luta kuna nkalu za maza wa nwa nkudi a ntete, wa zol'e wa tatu vumu ki nikukini tatika mu ngolo, mwana wa sotol'e nkalu vena ntoto, yi mwangene, e ngudi vava ka kota o Ndokumfwele wa bukama vena ntoto, lengomoka yi bosi yani ngwa Ndona ka ngyuvula: nki o didi? mwana wa vutula vo; tini kia ntolola nga ki mpana Diambote muna mongo.

Ngwa Ndona wa kaza mu ngolo: ngeye kaka ngina yani, nkazi a kanda o Diambote nki ka vanini e ntolola e? e mono kwa yani nga mpa yo nki se ka vanini yo e? ndoki, muntu a mbi. Vata dia saluka, wantu a wonsono a kutakana kuna belo mu zaya mpila mpasi za Ndokumfwele. Mwana wa toma vova vo tini kia ntolola ndidi yani mbuta Diambote wu nga ka ntela vo ngwa nga wu mvana yo ye nguba.

Kina ka manisa sasila mpila yina ka bakil'e ntolola ye nguba ka dia, Ndokumfwele wa ntekelo fwidi. Ngwa Ndona wa toma kendalala ye dila mu ngolo ye kiadi kadi wa banza vo e Diambote yi singa fwa ka yambula kwiza mokena ye an'andi a ndumba.

Mfumu za zunga za yiza mu zaya nki a mpila o Diambote ka vondele Ndokumfwele? e kuma nki? mbangi za kala vena va yambulwil'e mwan'e moyo a vova vo: ka lu vwe Diambote kuma ko, kadi o Ndokumfwele ka toma sala vova vo e ntolola ngwa Ndona wa vana yo kwa Diambote kwa ngeye Diambote kwa

mono. Vo dia mbi kwa ngeye dia mbi mpe kwa mono. O ze vo muna vov'e ziku o mwana yani ngudi wa mvondele vena fulu kia Dia mbote kwa ngeye, dia mbote kwa mono. Vo dia mbi kwa ngeye dia mbi mpe kwa mono.

Mbut'a muntu Ndokumfwele wa lukuta ye wa vova: ngeye mwan'ame wu muntu a mbi, nki a kuma wa baka kwa ndioyo e kiula kia nzambi ka ki diwanga ko? o wau vena fulu kia kiula o mwan'aku a yakala o fwidi. Nki o bakidi e? ku zeye woko vo e kiula ka mbizi a dia ko, nkwa nsoki ku mvondange? wau se tadi nkombo za maketo sidi zau e nkazi e kanda wu mvondele ngeye bene.

Mfumu Ndofuso wa se dia mwana wa tukun'e nzunu ye wa vova : yi mene, e mbala ku nzika lu mpondele yani o ze vo nata ye Ndona ye nkombo zeno za makento ki vwidi zo mfunu ko.

Vena fulu kina, e longo lwa ngwa Ndona lwa fwa mu lumbu kia manis'e nsamu mia fwilu ki toko -- toko Ndokumfwele.

E nsamu wau wu lenda ku tu vana fi ngangu ye ntona mu zingu kadi:

1. E mbi muna mpila zandi za wonsono mbi kaka ka yi sobanga ko.
2. E mbi yi lenda sukulwa, yi lenda ku swama futa ma nsunga ma ntalu ka yi lendi kituka mbote ko. Kadi kani nkutu yi velele, e nkumbu ani mbi kaka.
3. Mbi yi lenda vwikwa nlele mia ntalu, mia ntoko mu tomesa yo, ka yi soba ko vienga tu yi vienga kansi mbi yi mbi kaka.

Yi kuma vo tu luki mu vava vanga mbi kwa muntu, vo yi vendoka muna yandi mu ngeye yi vutuka, mpasi o mona zi lenda kala zingi ka mu ndion'o kanini zo ko. Tala ngwa Ndona, mwan'o fwidi e longo diaka lu fwidi, muna vata ye mu kanda a mengene kadi ndoki a meso.

Bundan'e vuvu mu zinga

Muna zinga va nza vena ye nkanikinu yo vo mambu ma fwete toma lundwa ye sadilwa muna vengomona fu ye mambu ma lenda twala vonza mu zingu. Vo ngeye mosi o zinganga fwete bund'e ngangu ye ngolo zaku za salu e vuvu. Vo lu a wole lu zinganga, lu fwete toma zayan'e fu, tezo ya ngangu, mbakisilu ye mvwilu za lekwa.

E zinga ye muntu ku longokele tezo kia ntona zani za mambu ko, lenda ku songa fu kani yindula ko vo yi kena yau muna luzingu lwani yi lenda kulula e vo nkutu katul'e vuvu muna yani lu zinganga.

Vata di mosi dia zingilanga tata wa kala zina Mazingu ma Nkosi, nkwa ngolo, muntu a nda, wa nene ye wa monekenenge wonga kwa mpangi zani wantu a zinganga muna vata. Ku nima mbut'a muntu wa nzenza wa lwaka muna vata ye wa lomba fulu mu tunga nzo ani wau vo wa toma yangalala vata diodio. Diambu dia tondwa kwa mfumu za vata, wa songwa fulu ye wa kambwa vo e vata dieto e nkumbu ani: TOMA LUTA. Nzenza wa tambulwila ye tonda mpil'a ngemba ka songwa mu nkot'ani mu vata. Ku nima wa song'e nkumbu ani: o Malwazi ma Nzamba wa songwa vena ndambu a nzo a mfumu Mazingu ma Nkosi ka tunga kwani, wa zinganga yani vena kondwa kwa toma ki zaya ngatu vo bundana vuvu. Lumbu ki mosi a kento a tut'e luku, mu nkokela ka a lenda lo lamba ko mu kondwa kwa ma tongo kuna lumbu lwau. Nzo zau zole za leka nzala. Mu ntangu a mokena o Mazingu ma Nkosi wa vana ngindu vo e mbazi muna mene – mene a fwete kwenda mu sosa matongo muna mfinda. A toma wizana kia mbote, mu mene – mene a yenda muna futa ye mfinda. A yenda, a yenda, a yenda bosi a mona buka kia Mpakasa. A sola nati a mbondo, yi sia vo Mpakas'a nene wa kola, wuna ye mbizi a yingi a fwete lungila muna vata diau dia wonsono. O Mazingu ma Nkosi wa yenda ntinu kuna ntwal'a Mpakasa ye wa vova : tala mu nkomi yi ku mvondila, tala kaka. Mazingu ma Nkosi wa baka Mpakasa muna kutu muna koko kwa lumoso, wa vutul'e nkomi ma nima, na ka yambula na pa ! Mpakasa wa bwa vena ntoto, o fwidi mu nkomi mosi. O nkweno vena ka kele wa toma sivika, ku nima wa baka wunkabu ye wa vova : yi mbote wau tu bakidi e matongo. Mazingu ma Nkosi wa yuvula weyi tu natin'e Mpakas'e yayi ?Malwazi ma Nzamba wa vutula vo mono yi nata yo kuna vata. Tala kaka wunu ka tu lendi leka diaka nzala ko. Malwazi ma Nzamba wa zangul'e Mpakasa, wa sia yo vena vembo bosi a yantik'e diata. A yenda, a yenda, kin'a finamen'e vata, o Malwazi ma Nzamba wa yantik'e yindula vo e ndioyo vondel'e Mpakasa mu nkomi kuna tu tetela yo lenda sia ma vwanga, vo ka vanga ma vwanga ye yani wun'e ngolo zena mpasi kwa mono. Kinga wau yani ka yele yindudingi e momo e Mazingu ma Nkosi diaka e ngindu za toma tokana za kele mu tal'e Malwazi ma Nzamba nete Mpakas'a nene yani ka twikilwa, yani ka lombi nkutu lusadisu muna nzila yin'e miongo, ndimba ye nkoko bosi yani ka yoyi! kuna yi tetelwa na ka vanga mavwanga zena mpasi zi kala ko, tu lenda mana fwa ye nkento ye ana. Kina a lwaka vena fula Malwazi ma Nzamba wa yuvula veyi zolele ngyenda tululwil'e Mpakas'e? Mazingu ma Nkosi muna nzaki ye wonga wa vutula vo nda yo tululwila vena nsand'a Kitoma luta. O yani wa yenda kuna nzo ani, wa bokela nkento ye ana mu tina kadi e ndion'e tata net'e Mpakasa yani mosi kondwa kwa twikilwa ngatu nkutu vunda muna nzila kuna ku tetelw'e Mpakasa mambu ka vanga yi kuma twendi ki zolele mambu ko. Wa vilakan'e nzala ka leka ye ka nangina, wa yenda tinisi e moyo ani, wa nkento ye ana.

Muna ntangu e nkento a Mazingu ka telelenge ana mu kubama ye tina, e Malwazi ma Nzamba diaka wonga wa kulamena ye banza vo e Mazingu ma Nkosi mu kubama kena mu kwiza ku a vonda mpasi vo ka sala die Mpakasa yani ye an'ani. Wa kubikis'e lekwa ya fioti – fioti ya nzo ye tina e kolo Mazingu kena keza ko. O Mazingu ma Nkosi wa vond'e Mpakasa mu nkomi wa tina Malwazi ma Nzamba wanat'e Mpakasa kondwa kwa twikilwa ngatu vunda muna nzila.

Mu nona kiki muna ye tini ya mbote ya ki kundi ye zola kwa sala mu ki ntwadi mu kuma kia sia vo a kala mu vata di mosi, a tuka belo ki mosi, a leka nzala mu kuma ki mosi kia kondelwa matongo, a baka ngindu zi mosi ku mosi mu katula mpasi zozo, a baka nzengo mosi ya kwenda veta matongo, a vanga luzolo lwa veta ku mosi muna nzanza ye mfinda za nda, Nzambi wa ba sadisila ku mosi, Mazingu ma Nkosi wa wutuka ye ngolo za basulwila nkomi kansi o Malwazi ma Nzamba wa wutuka ye ngolo za nata. Kiadi mu yau a wole va kondwa diambu di mosi dia fioti muna vova dio, kansi dia nene muna mavangu ye zingu kia muntu: yi vuvu. Muna kondwa kwa vuvu muna ntima ye ngindu za Mazingu ma Nkosi wa mona wonga mu kayana mbizi ye Malwazi ma Nzamba. Kuna nima kiadi kadi tuka Mazingu ma Nkosi ye Malwazi ma Nzamba ka va kala muntu wa dia Mpakasa ko a mwangana muntu ye nzilani mu kwend'a tini ngolo za nkweno ani ka kangelenge yani. E Mpakasa ya sala wolela vena nsanda se mbizi a ngani a yi mfietete, mbwa ye niawu.

Muna kondwa kwa vuvu e malau a kele mau ka masala salu ko, e Mpakasa nkutu a vewa mu dil'e luku a wolesa yo mu konda kwa vuvu vena kati kwau. Yi kuma vo e zola kwa kondw'e vuvu kwa ndambu, ka zole ko kadi ka ku sadisanga ko.

Kimfumu

Konso kwa lekwa kina ye moyo ki kangalanga, kina ye nsatu zani, kina ye luzolo mu viengesa ye tomesa zingu mpasi vo ka ki kadi kia toma bala ko. Wau vo e lekwa ya wonsono yina ye nsatu, luzolo ye keto nkutu , mu toma zinga, e ntindu mia wonsono mia lekwa ya moyo yina muna kabu dia bulu e vo mbizi, zi zingilanga mu mpil'a yi mvuka landila nsa e vo mpil'a bulu.

Vena ye bulu ya ntima mia bala mia nsita ye ki vambula, ka yi kalanga mu buka ko, a zinganga ye kangalanga wu mosi wu mosi yo vo muna ntangu za vukula a kangalanga nkento ye koko. Muna bulu yi gwizananga, ya yingi yi zingilang'e mu ki mvuka, a kalanga ye ntwadisi, a nati a buka e vo mfumu zau. O ntwadisi e vo mfumu yi nsongi a nzila yi landang'e buka kia wonso kia bulu

yina ka tuminanga mpimpa ye mwini. Bulu ya wonsono yi zey'e nding'ani, yı sadilanga ye zitis'e mpovo zani wau vo tumbwa ka tumbwa. E tumbwa e vo gyadikwa kwa nkangu yi sisu kia bundw'e vuvu kwa ndonga muna lunda nsilu ye nsiku mia kanda dia wonso, longa ye singika ena ka ena asingama ko ye twadis'e buka mu nzila ye mambu ma lenda lunda kimvuka kia kanda ye tomesa dio.

Mu bulu ye nuni muna ye yina ka yi kangalelanga mu buka beni ko. Bonso yi Mpiti, Nkayi, Nsiesie, Nzima, Mbulu, Nsunu, Valangi, Mbala, Mfulu, Ngandu, Mbambi, Kalawonga, Mbemba, Ngo, Nkosi, Mvwondo ye ma yembe. O vo yi Nsizi, Ntoto, Meme, Nkombo, Maseke, Masokozia, Mazwezwe, Ngyumbula, yi Mfietete, Kiuswa, Nsombe, Nsongonia, Nselele, Nkumbi – nkumbi, Mataka, Mvukwa, Mansende, Mabata, Nkelele, Ngumbe, Nkewa, Nkima, Tumbemba – mbemba, Tumpungu – mpungu, Nzamba, Mpakasa ye wantu. Kansi vena ye wantu muna kuma kia sasukila mu fulu ya lusansu lwa nsita, lwa wonga ye nsoni, ka balendanga zingila mu ki mvuka ko. A zingilanga mu ki vambula, mu kinsona mu fulu ya vengama. Antu a mpil'e yoyo a kangalanga au mosi, a vatilanga mu nzanza mia au mosi e zak'e ntangu nkutu a tunganga sudi mu nzanza mia nda kondwa kwa kala ye mpangi muntu ngatu sompa nkento. A yikilwanga vo a kwa nsita: a nkangala nkaka e vo a tini a mambu.

E ndong'a yingi a wantu yi zingilanga mu yi mvuka, mu vumu, mu belo ya vata ye ma kanda. Mu kuma kia sia vo o muntu wuna ye ngindu, ntona ye wungudi mu sadis'e mpangi ani yi kuma o toma kalanga mu buka muna mavata, muna zi mpatu ye vanganga yi mvuka mu toma kubika luzingu lwa nkangu ye tombola lo mu kulula mpasi muna buka kia wantu a zinganga va mosi. Mu tomes'e zingu kia kintwadi a solanga muntu e vo wantu a kwa ngindu, ntona ye luzolo lwa sadil'e nkangu mpasi a kal'a twadisi e vo mfumu zau muna kenga ye lunga – lung'e nkangu, long'e salu mu tomesen'e zingu ye song'e lu sansu lwa buka kiau «kanda».

Muna ki muntu, e kimfumu ka ki bakamenanga mu ngolo ko, ka mu kala ntel'anda ngatu ma nitu ma nene ko. E kimfumu ngangu, ntona, zola kisakidika ye kala ye wungudi muna kanda. Kala ye wunkabu wa tanin'e nkangu, kala ye mbundu a bwa mu toma fimpanga mambu ye vanina mo mvutu za ziku, zi tondakana kwa ena a kala vena nsanda. O mfumu ka vwanga muntu ko, ka talanga mpolo a muntu nete nkanu ko kansi yani nkanu wu ka talanga ye ven'e nzengo a sikila, ya ludi ye ndungidi.

Vena ye ma kanda, e menga mau ma kimfumu muna nsi za nkaka, o mfumu muna kand'e dina kaka ka fwete tuka wau vo yi mu tukang'e mfumu zi tuminang'e kanda, zunga e vo nsi yina. E mpil'a kimfumu kia menga, ki yikilwangwa vo kia

kubikilwa evo kia wutukila, wau vo kia menga mau ma kanda. Konso ntela yina ka wanukini, ka fwete kio vewa ye silwa mbuta za tona mu ndambu mpasi enda ku nsongedingi mpila ka fwete lundil'e kimfumu kiani kia kanda.

Vena ye ma vata, zunga ye nsi zina zi solanga mu kati kwa nkangu ntu milenda sadil'e kanda, vata, zunga yo vo nkutu nsi ya wonsono. Mu tezo evo mpil'a nsolelo ya mfumu yi kotesanga ntiakalakani ye nzonza mi kotesanga nkindu ye mpondani za wantu muna ma kanda, muna ma vata, zunga ye mu nsi vo se ka va kele nkete ye ntoni mia mambu mi zeye tinisa vonza ko. Kadi vena ye ntu mi vingilwang'e songw'e nlembo vo wa fwan'e tumina muna zunga evo nsi. Vena ye e na a ki sunzulanga ye vava komenena ndonga mu ku a sola mpasi vo a yala kaka kadi vo a zeye toma vova, a kwa ngangu, a toma longoka ye a zayakana muna zunga vo ena mpe ye ndambu a yuma mu zingu kiau, yi sia vo a mvwama. E a nkaka, ka mvwama ko, ka ntu mi lenda singika kanda, zunga ngatu vo nsi ko kansi antu a ki sianga va fulu kia a kwa ngangu ye ntoni mia mambu ma lenda tomes'e nsi, a ki vampikanga mu mena ka batomene zaya vanga ko, a kwa keto, a ki vunanga mu baka fulu kina ka ki a fwene ko.

Tu vovele vo ka ki a fwene ko kadi au mosi a yindwidi, a ki fimpidi, a tonene ye kwikila vo a fwana kondwa wa ngindu ye luzolo lwa en'a zingang'au ku mosi a zeye fu ye nsadilu zau. Kadi a lenda ki bund'e vuvu kondwa kwa bundw'e vuvu kwa nkangu a zinganga ku mosi muna vata, zunga evo nsi. Yi kuma vo mbote mu bundw'e vuvu ye solwa kansi ka mu ki bund'e vuvu ye kisola ngeye mosi ko, dia mbi muna meso ma wantu a toma sanswa mu ki yadika kadi yani ki mfumu se ka ki kala luzitu ko wau vo ka vewa kio ko. E mfumu a mbote nkangu ku nsolanga, ka ki solanga ko. Yi mu kum'e kiokio a mbut'a vovela ngana vo: e ki mfumu kia muntu, ntu mia wantu. Kadi e ntu mia wantu mina mi sol'e mfumu yi mi ku nzitisa, yi mi ku ngyadika yi miau mpe mi singa ku mvandidika kansi ka ntu a yani mosi ko.

Tuka muna tuku dia nza, e mfumu solwa ka solwanga yi kuma muna ma vata, muna ma kanda ye mu zi nsi e nkangu wu fwete kubikwa mu zaya sola ntu mia wantu mina mia zola, mia wu nkabu muna tanin'e nkangu, ntu mia ntona muna bakul'e mbumba za mbi zi lenda kwiza tokanes'e nkangu ye kotes'e mpasi muna luzingu lwa wantu. E mfumu za ngangu, za ntona ye mbakuzi ka zi tokanesanga nkangu ko. Zi longanga nkangu, zi singikang'e zingu kia ndonga muna ma vata ma nsi ya wonsono. O muntu vo wa toma sanswa, yi sia vo wa toma sikidiswa muna ki mwana kiani, kana yadidi o kalanga kaka ye luzitu muna wantu ye lekwa ya ngani, o zitisanga wantu ye nsiku kansi vo se muntu wa lembwa toma sanswa o solelo muna vata, mu zunga ngatu muna nsi, ka kalanga luzitu mu wantu ye nsiku ngatu mu lekwa ya ngani. E muntu evo mfumu a lembi toma sanswa ka yalanga ko, gyalalala ka gyalalalanga wau vo wa kondwa mwingilu muna ki mfumu kiani.

Tumama

Luzingu lwa muntu lu yantikilanga muna vumu kia ngudi. E fu ya mwana yi yantikang'e moneka muna mpil'a sinsu ka songa muna vumu kia ngudi ani. Vena ye ana, vava ngudi ka gyimita e ntangu za nkaka vena ye ngudi ka zi lendanga tona ko vo lukau se kena luau. Vena ye ana, muna lumbu ya ntete kwani kaka e ngudi se luka, ntu bwanga, nitu kiozi ye vena ye ma dia ka lendi zola diaka dia ko. E an'a nkaka nkutu muna ngonde za ntet'e ngudi ye se muna nzo e ngwizani nkatu. Sisu yoyo vo se yi monekene ku lumbu a mbuta ye ndona za makento a fwete longoka ye baka nzengo mu katul'e mpasi muna nzo yoyo. Ngudi ndioyo wuna ye lukau lu twa van'e mpasi kwa ngudi ka fwete mokenwa yani vena meso ma ndona za makento za wuta kala, zi zey'e mambu mena muna lukau lwa mpa lwa mwan'a fu ya mpasi zani. O vo a mene wa bosi a sol'e muntu fwete ku nsadisa, ndiona wa teka sadisa nkento wa teka kala ye mpasi za mpil'e yoyo muna vata evo zunga.

Di kala dia lusadisu kwa nengwa wuna ye mpasi zozo mu toma sasila wuna ka monanga, bosi ka songwa nlongo mi lenda katul'e ndunzi ye mpipita kena zau. Muna manisa zo, ka fwete tumama ye landa malongi ma ndona ka mokena zau. O vo se ka tumamene ko, e mpasi zani zi fwete kala kaka ye kina ka lenvoka mu baka lusadisu mu mpila yina ki mbevo kiokio ki lenda manisina. E lenvo muna zingu yi diambu di natanga wantu mu tumama ye vanga luzolo lu lenda katula mpasi evo ntokanu mu diambu di kotele mu nitu ngatu vo mu luzingu lwa wantu. Muna tumama muna ye luzolo, lenvo ye lusadisu muna zinga. O muntu wa konda luzolo, ka lendi lenvoka mu vanga konso kwa diambu ka zolanga ko, ka lendi mpe sadisa muntu kazolanga ko, yi kuma vo muntu muna tumama ntete ka fwete zola ye lenvoka mu tumamena nding'a ndiona wutwa ku nlomba mu ku nvangila luzolo mu dina ka twa ku nlomba mpasi vo ka nsadisa mu vanga dio. E tumama yi sisu kia vanga diambu evo salu ki tumini mu wa nkaka mu vanga kio vena fulu kiani. Di vovele vo e muntu ndion'o tuminu, ka fwete yambula nzila ye mambu ka wadi vanga mpasi vo ka lungis'e luzolo lwa mbala wu ntumini. E mpil'a kadilu kiokio, kia yambula vang'e luzolo lwaku ye nzil'aku mpasi vo wa vanga mena se tumini yi ma sunzulang'e ziku kia sia v'o ngandi wa sanswa, bosi ntumami ye wa lenvoka. Muna vata, ngatu vo mu yimvuka o muntu a lemvoka, wa ntumami o zolwangwa ye zitiswangwa kwa nkangu ye o yikilwangwa vo muntu a sanswa kia mbote. Muna fulu y'a kwikidi o telelwanga vo muntu a Nzambi, evo mwan'a Nzambi. O muntu a mpil'e yoyo o zingilanga mu luvuvamu muna fulu kia salu, o zolwangwa kwa zi mfumu muna vata ye muna salu kiani. O ntumami, o solwangwa beni mu simba evo kala mu fulu ya salu yina ya mfunu mpasi vo e salu kienda ku ntwala. Muna fulu ya salu ya yinvuka nkutu o ntumami o toma solwangwa muna fulu ya ntete mpasi ka kala se mbandu kwa nsadi mia nkaka muna kimvuka kiokio. Muna konso fulu kia salu, muna yi mvuka evo

nkutu mu makanda, o vo ena kuna ntwala ntumami, e nsiku ye nkanikinu mia salu a toma mio lundanga ye sadila mio mu nzila za tomesa ye singika fulu kia salu, kia kimvuka evo kia vata. Mu nsi za wonsono vava ntoto, a kolami evo a kwa nsita ka ba vewanga fulu ya kimfumu ko, k'a vewanga salu ya kaya yuma kwa nkangu ko bosi mpe k'a bundwanga vuvu ko muna fulu a sadilanga.

Muna kisi nsi kieto, muna kisi kongo muna ngana vo «E mwan'a tumama yi wa dianga». Di songele vo ndion'o tumamanga yi kalanga ye lau dia vewa ma dia ye lekwa ya mpila mu mpila. O toma zolwangwa kwa zi mbuta ye yindende muna vata, o toma zolwangwa kwa zi mfumu muna salu ye muna yimvuka. E ma vata, zunga ye nsi a toma ya ngalelanga wantu a lembama, a sadi ye a tumami kadi yi a lundanga ye sadilang'e nsiku. O ntumami konso fulu ka veno mu sadila vo kiend'e betela ye ngangu zani ka fwete kio tomesa ye singika ena kasalanga au ku mosi. O vo ka siwa ku ntwala, ka fwete toma kwenda singiki ena ka tuminanga muna zola ye ngemba mpasi vo e salu muntu vo ka vilakana, ka fwete ku nsingikila muna malembe ye ngangu. Kansi vo muntu ka tumamanga ko, vo ka siwa: ku ntwal'a salu, mu ki mfumu kia vata evo kimvuka e wantu a fwete mona mpasi wau vo e yi wuna kun'a ntu a salu wa mbi, nkwa nsita,ka tumamenanga ngatu wila muntu ko, ka zitisanga ngatu sadila nsiku ko.

Kwa esi kongo e wantu a mpila yoyo, a nkwa nsita, mi ndembi tumakana muna ma kanda mau k'a lendi solwa mu kala mfumu a kanda ko, muna vata, ka lendi siwa mfumu a belo ko kadi wana kwa nkangu mpasi muna kanda, a lenda tinwa kwa ma ko ye nzadi, e nsanga za makento zi lenda suva ye lembi sompwa mu kuma kia muntu ndioyo wa mbi a sola mu tumin'e kanda evo vata.

O mfumu a vata vo wa mpil'e yoyo, e wantu ba lenda katukanga muna vata mu wumosi – mosi kuna nima o sidi mo yandi kaka. Muna kisi nsi kieto e nsita evo kolama diambu dia mbi dia nsoni kwa esi kanda di vwidi e nkun'a mpila yoyo wu lembi tumamanga: a kolami. Muna vata evo ku belo vo ku moneka mwan'a kolamanga, yi sia vo ka tumamanga ko, a ngudi ye ma se matungila kuna belo ma fwete kanikin'e wan'au mu lembi sakana ye kangala nzila zi mosi ye mwana ndioyo wa nkolami, mu lembi bakidil'e fu ya mbi yi twa sansuka ye mwana ndioyo kuna belo. E kadilu ya mpil'e yoyo ya vengomon'e ana ya toma sadisa mu katula fu yoyo kw'a kolami ye kulula lutangu lw'a kolami muna vata ye kanda. Diodio dia toma swaswanesa beni mwisi kongo ye ma kanda ma nkaka, diodio kaka dia kolesa nsadilu za mbote muna ma kanda ye ma vata ma zunga ya esi kongo. Diau diodio kaka dia songanga vo muna belo ye vata dia esi kongo, o mwana ka vuwangwa kwa muntu mosi ko. Mu kuma kiokio mu ku sansa vata dia wonso di fwete ku ntalanga ye kwenda ku nkatudingi mambu ma tekama ma lenda fwasa mbandu ya wonsono ka sakananga yau muna vata ye muna zunga kia mvimba kia nsi.

Nkinzi a luwutuku lwa muntu mu vata

Mu nza konso nsi yi vwidi fu ye nsadilu zi kitukanga nze se nsiku muna zingu kia esi nsi ye a tungi mu nsi yoyo. Lumbu ya luwutuku, ya longo evo lukazalu, lumbu ya fwa mwisi nzo ye kanda ona wuna vo wa mfunu muna kand'e dina e lumbu yoyo muna nsi za nkaka yi vangilwanga NKINZI evo NKEMBO mu banza yo vo bambukila moyo mu lumbu kiokio. Muna konso kwa mvula «mvu» e lumbu kina ki kalanga kia lusansu kwa esi nzo ye kanda diau.

E lumbu kiokio kia nkembo e kolo ka kia lungidi ko, o muntu o vwidi kio, ka fwete kubama ye baka nzengo ya zaya keti vo nkembo ka vangisa vo ka wau ko. O vo se nkembo ka vangisa, ka fwete bokela zi mpangi, a kundi ye ma ko ye nzadi mu ku nkembesa : dia ye nwa yau e ku mosi mu lumbu kiokio.

Kwa esi kongo nkembo evo nkinzi mia luwutuku ye makwela ka mia kelenge ko mia mfwilu kaka mia vangamenenge. Mia kalanga nkembo mia nene, mia vondesanga nkombo ye ngulu, nsusu ye mpatu, malavu ma mfinda za ma vata ma zunga ma lekeleswanga mu kuma kia nkembo wowo ka malendi lenda tekwa kwa muntu wa nkaka ko nanga vo ndion'o zikisa kaka, kadi vo a sie malavu a wonsono a fwete zayiswa ntet'e kolo lumbu kinu ki fwana ko mpasi vo k'a wizani ye teka malavu kwa muntu wa nkaka ko. Diambu dia ngwizani dia kalanga muna ma vata ye zunga ye esi kongo. Dia kituka se fu yo vo nkutu nsiku muna esi ma vata ovo se muntu o kondelo luzitu mu nsiku wowo ye tek'e malavu kwa wantu a nkaka, wa siwangw'e dimbu. O vo ka kala ye nsamu wu vava lusadisu lwa esi kanda diodio ka kondw'e luzitu, ka lendi sa sadiswa ko mpasi vo ka zay'e mbi ka teka vanga. E ma kanda ma wizana ye diodio kanda mpe ka yimin'e tekela e malavu a lenda mpe ku ngimin'e tek'e malavu mpasi vo ka toma mona e mbi a nsita muna vata ye zunga ka zingilanga.

Kwa esi kongo nzila zingi za kala mu longana mu tomesa zingu muna makanda ye zunga. Nze yi mena tusonekene kuna nima, e luzingu ye malongi muna wantu ku mosi a kwendelanga muna tomes'a leke. Savu, ngana ye nona ya yingi ya toma longanga e nkangu a kisi nsi. Yi mu kuma kiokio esi nsi nana k'a kele ye nkanda ko, a toma kubama beni a kele, a kizayanga ye kizolanga bosi ye toma kizitisanga kikilu. Va fulu kia luzitu a tanga ngana vo: E NGEYE VO E KI MFUMU KIA NZALA ZA NGO WUNA KIAU, E KIA NZALA ZA MBAMBI KU LENDI KIO VWEZA KO.

Di vovele vo e muntu konso mpila yina kena, wa vienga evo wa mvindu, wa nene ngatu vo wa fioti fwete zitiswa ye siwa vena fulu kiani. O vo se nsamu wuna va kati kwa makanda mole, dia kala vo ndion'o vovwangwa yani ka tona beni ko, e mbuta za tona se zi fwete die ngwidi ye vova vo: E KIMBEVO WEYI WU

KIBADILA, E KIOKO KIA TIYA KA KIA DIWANGA KO. E dia zole vo: E KANDA DIA NKWENO, KWANGO KA ZUNGWANGA KU NTO KO. Yi sia vo ka va lendi manisa mambu ko, wau vo e mbuta za nleke ndioyo ka zina va ntoto ko se dia monekena vo kondwa kwa luzitu: mvwezo kwa mbuta za wantu zi vwidi e nleke ndioyo a vovel'e mambu vena va kondel'e mfumu za kanda diani. Ki kundi ki lenda fwa vo se ka va kele ntoni mia mambu mu tomesa nsamu wowo ko. Diawu vo ma kanda ye ma vata ma toma zinganga mu mpil'a zingu kiokio kia nsimbani.

Muntu ye Bulu mu vata

E mpasi yi diambu di natanga muntu mu longoka ngangu mu vengomona vonza yi kwizanga ye mpasi mu zingu kia muntu. E kolo mu nza wantu k'a kala ndonga ko, a zingilanga mu mpelo, nkonda ye ndowa. Mu ntombok'a nkangu mpelo za kuluka, nkonda za yantika lala ye landilwa kwa nda, mpila mosi ye nkoko ka mia kala diaka ye mbizi za zingi mu zingisa wulolo wa wantu muna ma vata ko. Mu mpasi zozo za yantika moneka, muntu wa yantika kuna va ndambu a vata bundu ya nti, wa yantika zonzeka yi bulu – bulu va ndambu a nzo ani mu lembi kwendanga mu zi mfinda, mu nzanza ye mi nkoko mu sosa kia dia. Muntu wa lenda zinga ye nti ye titi ya mfunu mu zingu kiani bonso: madioko, nsafu, manga, malala, makazu, wangila, kikila, mbolongwa, madezo, nguba, mbwenge ye mbika. Wa zinga ye bulu ya yingi nze se: Mbwa, Niau, Nkombo, Meme, Ngombe, Nsusu, Mpatu, Ngulu, Nlumba, Yembe ye Mvalu.

Vava muntu wa toma yukulukila ye lekwa yoyo, wa zinganga yau muna ki kundi ye zola, ngemba ye zitu. Muntu wa zinganga ye bulu yoyo mu ndeko, mpasi vo ka yi vangani mpasi ko, wau vo yani mosi wa zaya fu ye zingu kia konso bulu. Wa zaya mpe vonza kia kala mu bulu yoyo mu matiti ye nti ka kunanga muna vata.

Wa zinga ntangu a nda, mu nkondele, ka vanganga nkembo a luwutuku lwani ko ngatu vo wa lukazalu lwani. Vava se ka mona vo e ana mu kola se ena, bulu se ya yingi, ndia mpe ya fwana, wa baka ngindu za vanga nkinzi a nene wa lu wutuku lwani. Wa tumisa : a kundi, ma ko ye nzadi, a sadi ye bulu yani yi toma ku mfinamenanga bonso : Mbwa, Ngulu, Nkombo Nsusu ye Dibata «Mpatu».

Lupangu lwa tungwa mu vangisa nkembo, kunda ya zieteswa mu fongesa en'a tumiswa ku nkembo wowo, konso – konso wa tumiswa wa kala ye fulu kiani kia vwanda kia kubama mu fonga. Ntangu ya kubikwa mu yantik'e nkembo ya yantik'e finam'e fwana, nzanza za yantika lwaka kuna belo ye lumbu lwa muntu wa vangisang'e nkembo. Wau vo madia mayingi ma lambwa ko, a lambi a yantika kutika matiti mena ma kala vena ndambu za maziku ye nata mo kuna fuku.

Muna nzenza za vita lwaka mwa kala Nkombo muna buka kiau, a mana kayiswa vena yanzala e kolo avingilanga mfumu a buka kia tambula nzenza keza song'e fulu a fwete kosoka. A wonsono ma ntelama ye mokena mu zayan'e mavimpi, wau a mokenanga, va yiza viokela nkento mosi ye matiti m'andi mu kwenda mo loza kuna fuku. E kolo kiokio a vingidingi e fulu ya vwandiswa, Nkombo wa mona nkento wa yenda loza matiti ma sangana ye nsaki, wa nlanda ye kuna fuku, wau nkento ka loz'e matiti, Nkombo nana ka kala wa toma vwata mu ki mfumu, wa yantika dia matiti momo masangana ye nsaki. Ndonga ya kendalala ye mona nsoni mu mavangu ma veng'e Nkombo mu lumbu kia nkembo mu lembi vingila ka koteswa ye vwandiswa ku meza ma luzitu ka kubikilu.

Kwa en'a sala, a koteswa kuna lupangu lwa nkembo, mu nlonga wu mosi – mosi, vena mwelo va siwa longa dia maza mpasi vo a nzenza e kolo kani a vwanda ko a sukulwil'e moko mu katul'e mvindu a vanazianini e mbote. E Dibata «Mpatu» vava ka lwaka vena longa, o kobokele muna longa mu gyola kwani kena ye ki sasumunanga muna kati kwa longa wau vo dia nene. E nkubiki mia nkembo mia mona kiadi ye nsoni za ku ngyinga, a lomba kaka vo ka vayika muna longa ye kwenda vwanda vena fulu kiani. Kuna nima, a kubiki a nkembo a zangul'e longa ye tiak'e maza vena mbazi a lupangu, nkenda vo e Ngulu wa ki kotela kuna kati a lupangu lwa nkembo, wa telama mu nzaki e kolo ka vingidingi a nsil'e madia vena meza, wa vayika nswalu, wa yenda ki lengomona vena ntebe nlele mia wonsono mia mana beba. Nzenza za wonso za sia nkololo, a mbuta za nkembo a mona nsoni ye nkenda mu fu ya Nkombo ye Ngulu. A mbut'a dodokela na Ngulu ka kota ye kwenda vwanda vena fulu ka silu mu dila madia ma nkembo. Wa lenvoka ye wa kota, bosi wa yenda vwanda vena kunda kiani, wa silwa madia muna longa ye wa yantika dia.

E kolo zi ndumba za yele siang'e madia muna ma longa, ndumba mosi wa mona visi muna nzungu, wa tombola kio, bosi ka loza kio kuna mbazi a lupangu. O Mbwa wa telama mu nswalu ye kwenda kuna mbazi, a wonsono a kele kuna nkembo a susumuka ye tala keti se nki a diambu. Mbwa wa yenda gyilan'e visi vena mbazi kondwa kwa nsoni. Bia fioti bia sidi mu ku ntudil'e madia ma toma kubikwa. Wa yendel'e visi ka zola. Diau di mosi a kubiki a nkembo a yenda ku ndodokela ka yambul'e visi kenda muna kati ye tambula madia ma kubikilu mu yani. Kina ka mana bukut'e visi, o vendel'e nwa o kotele kuna nkembo. Wa tadidilwa kwa wantu ye bulu ya wonsono ya kele kuna lupangu ye ku mbazi. Kansi wau vo fu yani, wa kota muna luvuvamu ye kondwa kwa nsoni vena ndong'a wantu ye bulu. Wa vwanda vena kunda ka vewa, wa yantik'e dia muna luvuvamu lwawonso.

Nkangu vava wa didingi, vena meza ma vwandiswa na Nsusu ena a landana yani k'a mona kiese mu toma dia ko kadi e Nsusu vo ka bonga tini kia mbizi kazunganesanga ku lunene ye ku lumoso e diunga mwangana ye muna nlele mia kweno. Diodio dia mwesa wantu e mpasi mu zizila ye dia ku mosi ye Nsusu. A yantik'e vengomoka va fulu kia mfinangani ye Nsusu o dianga mansasumuna ye mwang'e mole kw'a kweno vena meza. Nzaka ye yi nkutu mia kituka mazi ma ngazi. Nkenda ye nsoni ma vangama tuka kwa Nkombo, Mpatu, Ngulu ye Nsusu. Mu ndilu vena meza mfwilu mia yingi mia bakama vo kadi o Ngulu vo ka tuk'e nzumbu muna longa, e longa di fwete tundumuka ye natumun'e nzalu, nsoma, mbasinga ye mbwata yau kulu ya kele vena meza bwa vena ntoto. O Mpatu ndia ya mbote fioti, yani zin'e nsoni kaka ka vanga vena mwelo. O Nsusu muna ndilu, katula sasumuna ka yingil'e mfinangani zani vena meza muna vata ye vatulula, mu mwanganesa yin'e vantandu mu tala keti vo kuna nsi kuna ye tini kia mfunda yo vo kia mazi kina kia kondw'e visi, wau vo Nsusu ka dianga visi ko, e yiti ye meza ye ya wonsono ya kele vena meza ye ntoto nkutu wa lupangu wa mana beba.

Nkembo wowo wa kadi kala nkembo wa nene, wa nsangu mu zunga kia wonsono muna nsi au kele vo a wonsono a tumisw'a lenda landa nkanikinu ye nkubameno za vewa kwa buka kia minkubiki mia nkembo wowo. Muna dia wau vo yi mu kalang'e moko, a engi kuna nkembo wowo a van'e ngyelele kwa mfumu a nkembo, a nkaka kwa mi nkubiki mia nkembo. Ntuntani za kala mu lwaka mu ngwizani wau vo nsoni za yingi za moneka ku nkembo wowo wa kala wa ntete mu vukanesa wantu ye bulu ye dila va mosi. Va kala ye ndong'a mi nduti a nzila mia vovanga vo yintete muna zingu kieto mu mona nkembo wu vwandisi wantu ye bulu va mosi.

Muna nsuk'a nkembo, e mbuta za wantu a yenda fwandu mu ki yuvul'e nsas'a sanganeswa va mosi ye bulu. Diambu diodio dia tokanesa ngindu za wantu a tona wau vo dia nzenza. Kuna fwandu kwa tuka nzengo vo mbote a mwangana, enda leka, a tang'e mvwambu za nzo, a leka ye fw'a sikama ye moyo mpasi vo eza ye ngindu za mpa mu toma fimp'e diambu diodio. A mwangana muntu ye nzo ani. Mu lumbu kia makananu, a wonsono a lungana muna ntangu yin'a kanana kuna lumbu lwa mbut'a muntu. A yantik'e viengoziol'e nsamu, kuna nima a wizan'e sia vo yani mfumu a nkembo ka fwete tumiswa ka sasila keti nki a lukanu ka vwandisil'e wantu ye bulu mu nkembo ani? mu ngwizani yoyo, o mfumu a nkembo wa tumiswa, yani mpe Nkombo, ka nwana ye nsinga ko, wa yiza. Wa vwandisa ye gyadilw'e nkuwu, mu nkot'a nkuwu, o mfumu a vata wa yuvula ndioyo wa vang'e nkembo vo: nki a makani wa kutakesel'e wantu ye bulu kuna nkembo aku e? yandi wa vumuka, bosi wa vova: ntondele mu kiuvu kiaku, nzeye vo eno kulu lu vwend'e vava ntwadi lukubikidi kio. Ngindu ye luzolo lwame lwa kele

mu kembela ku mosi ye bulu kadi muna ki leke kiame ya longwa vo muna lu yantiku, o Nzambi vava ka vang'e nza ye lekwa ya wonsono, wa vana yo kwa muntu ka vana yo nkumbu – nkumbu muna konso kwa lekwa. Kuna nim'a van'e nkumbu kwa lekwa ya wonsono, o Nzambi wa van'e wisa kwa muntu mu tumin'e lekwa yoyo ya wonsono ya kal'e va nza. Lusansu lolo ya wa lo mu ki leke kiame. Ya yindulanga lo ye sosa nzila mu toma visa keti v'o muntu wa kinu ye zola ye lendo ka vewa kwa Nzambi mu tala ye tumin'e lekwa ya wonsono yin'e va nza. Mu ngindu ye luzolo lolo, ya banza vo dia mbote kwa mono mu tala mu kati kwa lekwa ya mpila mosi keti vo dia ludi kwani ye zaya vo mu lutumu lwa muntu a zingilanga. Ya yantikila mu yi mambu – mambu ya yingi ya tuma kwa bulu, ya vangamena mu mpila yina ya tumina yo kwa bulu.

Ya tumina Mbwa zame mu langidila yuma ka ya yibwa, ya tuma Mbwa mu veta, ya kanikina Nisi evo Niawu mu talang'e nguba ka za diwa kwa Mpuku.

Ntumini Ngombe mu ku mpatil'e via, o mvalu ka ku ndatin'e funda ye nkento ame muna nzietelo. Yi monanga vo a zeye ku ngwila ye ku ntumamena di ya mwenene vo mu lumbu kia nkembo ame, dia lusadisu mu kala ye dila va mosi ye bulu wau vo eto kulu ku mosi twa vangilwa, vena ntandu eto wantu yi mfumu kwa bulu ya wonsono. Kizeye ko keti vo ntomene vutula mvutu za mbote mu kiuvu kia mfumu a vata.

Tata di mosi wa telama ye lomba mvovo ye wa yuvula; tuka wa kolela nkembo nkwa wa yenda dila va mosi ye bulu e? mfumu a nkembo wa lombela keti vo ka lenda van'e mvutu. A wonso a mvovesa vo: vana zo. Mfumu a nkembo wa vova : kieleka kinu mbona ko, o vo ya vanga nkembo a mpil'e yoyo ya zola teza tala tezo kia lutumamu lwa bulu kwa muntu mu fulu ya nkembo, mu ndilu ye ndwinu, wau vo mu ndilu ye ndwinu, tuka mu eto wantu nkutu vena ye a nkaka vo tomene dia ye nwa ka wantu a wonso a kalanga luzitu mu a kweno ko. Luzolo lwame lwa kala mu vutula zingu kia ntwadi va kadi kwa wantu ye bulu mu kumika ki ntwadi kia tu vana Nzambi mu zitisa ki mfumu kia muntu va kati kwa bulu.

Wantu a yingi a vova vo: mambu kena mau, ka kondele kindoki ko; a nkaka diaka vo ve, ka kindoki ko, koko ka yenda longokela bima ka nata ko. Mfumu a vata wa ntadidila, ye wa vova: e ngindu zaku za mbote mu sosa zola ye ki mfumu kia muntu va kati kwa bulu, kansi yi nsuka mwamu zunga kieto mu vwandisa diaka wantu ye bulu mu nkembo mosi. O vo zolele longoka mambu matadidi ngangu, ki mfumu kia muntu vena ven'e bulu wenda tunga nzo aku kuna mfinda nge mosi wenda longokedi ki ntwadi kia muntu ye bulu ye mena kani wutu songa ko. E dia zole wa dia nsilu wa sila vovo: mfilu twa mwene, e ndidi a mpaka ka twa mona ko; e momo e mambu se yantikidi yi ntete vava tini kieto kani ma

vangama ko, ngatu nkutu vo wakana yi kuma vo: nkuwu tuna yau ya ma lunzi ma tadi ka ma fusanga ko, twa kola twa siama; twa vova diambu di tonda mfumu ye nganga, twa diata tadi dia wudika. Eto kulu twa kele kuna nkembo aku ye makanda meto twa kala na ngwi; totozi ma lombozi. O momo wa yenda vo makaya wa simba ngatu vo bonga ko Nsusu; dia mbote wenda ngeye mosi. Tuka mu wunu tu vovele wo vo lo tu tala mu nkembo a mpil'e yoyo wa masivi vangisi mu zunga kieto. O vo va moneka diambu dia nzenza ngeye, yi mene eno kulu luwidi wo e wau se muntu ye nzo ani, muntu ka landi nkweno.

Mu manis'e diambu, ngudi a nkazi, yi sia vo mfumu a kanda dia muntu ndioyo wa vangis'e nkembo wa telama ye wa vova : lu ndoloki, ka tu lendi mwangana mpila yoyo ko, kadi e ndioyo mwan'a ngani wuna ye kanda, mono yi mfumu a kanda diani o ze vo edi mpovele, lwa toma ku ngwila dodokolo dieno wau tu mwangananga e nkumbu a nsilu tu kwenda wau vo: ka mu kotelwa. Eno kulu esi zunga ye ma ko ye nzadi lu ki wididi: teza ka tezele mena ka longwa,o kanikinu, nsidi e vuvu vo ka vanga mo diaka ko. E mono nkanikini vo : ka mu kotelwa, konso ndion'o teza vanga mbi mu nkumbu a mwan'ame a nkazi mfuka ka didi, lwend'a kambani tuka esi kanda ye nsoki ye ninga mwamu zunga kieto.

Vava a mana yel'e nkuwu yoyo nkangu wa mwangana muntu ye nzo ani wau vo e mambu ma nene.

E nzengo yoyo ya bakama kwa esi zunga ya bakamena mu wonga wa mona vo e wantu se a yantikidi e dia ye nwina ku mosi ye bulu. Dia nzenza ye dia ngemi wau vo e muntu yi mfumu a bulu. Kwa ndiona wa kubik'e nkembo, ka banzila dio mu mpil'e yina ya zi mbuta za wantu ko. E luzolo ye ngindu zani za kala mu zola toma fimpa ngikani ye ngwizani ya vanga Nzambi va kati kwa muntu ye bulu ka vaninw'e ki mfumu. Kiadi vo se ka toma bakiswa ko mu mpila ka vavila vangil'e nkembo. E ngindu za toko diodio za kala mu toma tala ye tona nswaswani ya kota mu zingu kia muntu ye kia bulu tuka ntangu ba yantik'e vambana mu zingu yau. Mu ngindu zani wa zola yantikila lufimpu lwa nswaswani mu nkembo ani muna ndilu ye ndwinu.

Mu lunganesa luzolo ye ngindu zani diambu dia kondwa yi ndwenga mu yantikila ku mambu ma fioti mu di mosi – di mosi ye mu mpil'a bulu ki mosi – ki mosi, bosi ka kadi kota mu vwanda yo vo bulangesa bulu ya mpila zole, ye kuna lwaka mu kutakesa makanda ma mengi ma bulu. E nzil'a mpil'e yayi ya buka – buka ya kadi ku nlukisa mu tin'e nsoni za moneka kuna nkembo. O mfumu a nkembo wa kadi zaya vo e dibata «Mpata» na ka mona maza ka fwete mo koboka ; o Nkombo na ka mona nsaki ka fwete yo dia, ka vingilanga ya lambwa ko. Wa kadi zaya mpe mambu ma Mbwa ye visi, ma Nsusu muna ndilu. Mu kuma kia sia vo ka

vena muntu o fwananene ye nkweno muntu mu mambu ye nsadilu za wonsono ko, ka vena mpe bulu ki fwananene ye kia nkaka ko mu mambu ye nsadilu za wonsono. Yi mu kuma kiokio a mbuta a vovelanga vo: konso kwa kanda ye mambu mani bosi mpe konso kwa nsa evo ntindu mpe wuna ye mambu mani. E nswaswani yina muna mpangameno, yina muna tona ye kadilu kia konso kwa muntu ngatu vo bulu, muna kadilu ye nswaswani yoyo mpe yi enena ye mfumu au. Yi kuma vo dia ndandu mu toma longokanga zingu ye mfunu a lekwa ya wonsono yina va ntoto wau vo ya vewa ki yeko kwa muntu mu vana yo nkumbu ye talanga yo. Vuvu tuna kiau vo yina ya lusadisu mu zingu kia muntu.

Malongi mu nzo a nkanda

Tuka muna tuka o muntu wa zingilanga mu malongi ma zimbuta ye ena zinganga ku mosi mu belo, mu vata evo nkutu mu fulu ya salu. Mu lusansu lweto mu kongo, malongi ma bakamenanga mu fulu ya mpila mu mpila. Mbandu mu zi nzila za ma zandu, mu nzila mfinda mu ntangu a kwenda leka evo mpe tala «kokola» ntambu. Mu fulu ya mambu, bonso va fulu kia mambu malongo ngatu vo kia lufwa, mu ma seka, nzo za ndona za makento ye muna moyo telelo «kioto», wantu a longokanga beni mpila zi tadilanga nsamu mia mpil'e yoyo. O vo nkanu wu natukini muna vata evo mu zunga, ndonga ya yendanga mu tala mpila yi tadilwa nsamu a nkanu wowo mpasi vo se wu a bwididi a zaya wuna se a tadil'e diambu diau mu mbandu yoyo.

Vena ye mpangi wantu ka ena beni ye visa ko keti vo e malongi yi nki? mu kufika, e malongi yi ndukisa zi vewangwa kwa muntu mu sikidisa kadilu kiani ye nsadilu mpasi vo ka bwilwa vonza ki lenda ku mvanga mpasi ko muna ngindu yo vo muna nitu. Muna malongi, o vo muntu se sadidi mo, ka monanga mpasi za zingi mu zinga ye mpangi zani wantu ko, ka lendi tokanesa wantu ngindu mu mpovo ye mavangu ko. Muntu o sadilanga malongi ka vewa, o zitiswangwa kwa wantu a singama kanele vo en'a tekama a ku monanga vo zowa. O muntu a longwa yi ndion'o wanga, o lundanga ye sadilanga malongi, o zingilanga mu mpila malongi ka sasukila kuna nzo ye lumbu lwau. Muntu ndioyo, o monekenanga mfunu kuna nzo au, kuna belo ye vata diau mvimba, mu zunga ye nsi ani ya wonsono. Mu kuma kiokio muna makanda, mu belo, muna zunga ye nsi za wonsono mu sol'e ntu mi lenda singika ye tumin'e zunga, yi mvuka ye nsi nkutu mu sola, a fwete sola kaka wantu ena ye malongi ma mbote ma ki muntu.

Mindele vava mia yiza, mia wana wantu a toma sanswa ye toma longwa muna zunga ya esi kongo kanele vo ka kwa kala nzo za nkanda ko, ka va kala masono ko kansi wantu a zaya vanga mambu ma mu ntangu au ye toma samuna lusansu lwa

makanda mau ye zunga kiau nkutu muna kia yantikila ye kuna kia manina, ma kanda ma zingilanga mo ye kuna matuka. Wantu a zaya swaswanesa nkuna mia makanda ma mbote ye nkuna mia makanda ma mbi ka ma lendi sompwa diaka ko mu lembi kotesa menga ma mbi muna ma kanda. Esi kongo a zaya ma kanda ma zingilanga mu zunga yau ma kalanga ye yi mbevo ya mpasi ya vondanga wantu muna ma vata ma zunga yau.

Diambu dia nzo za nkanda dia yiza kota mu nsi eto mu ngiz'a mindele. Yi mindele mia tunga nzo za ntete mu longela esi kongo e masono ye nkumbu a Yesu. Esi kongo a zaya Nzambi, nkadi a mpemba, mwan'a Nzambi ye mwan'a nkadi a mpemba. A kwikilanga mpe mwand'a velela ye mwand'a nkadi a mpemba. Muna kisi kongo, o mwan'a Nzambi yi konso mwan'a muntu wuna ye mpovo, fu ye nsadilu za mbote muna vata ye zunga kiau. O mwan'a nkadi a mpemba yi ndion'o kalanga ye mpovo, fu ye nsadilu za mbi ka zi yangidikanga wantu a zinganga yani ko. Nkwa nsita, lulendo, mvwezi a ma wonso ka longwanga tuka mu nzo a se ye ngudi ani ye muna vata nkutu.

Nzo za nkanda za yiza ye malongi ma nata wantu mu kituka se esi ma bundu ma Nzambi. E bundu dia ntete dia vita mwamu kongo yi bundu dia Mpelo yi bosi ku nima Misioni wa yiza a wonso a kotela mu sadisa nkangu wa zaya Nzambi mpasi vo a vuluzwa muna masumu. A longi a mambu ma Nzambi a toma menga Nkisi a wana mu nsi mia sadilwanga mu mpila zole. Va kala ye nkisi mia mbote mu katula yi mbevo mu nitu za wantu ye va kala yi mia nkaka mia mbi mia sadilwangwa mu vangila wantu mpasi. Kwa mi nlongi miomio vava mia lwaka, a yokesanga mia wonsono a wananga muna ma vata ma tungw'e nzo za ntete za nkanda bosi a yenda muna ma vata ma fitakana ye kuna a lungila kongo dia wonsono ye Afrika mvimba.

Kongo ye Afrika mvimba twa sadiswa mu longwa nkanda ye mambu ma Nzambi kansi mpe twa toma vidisa mambu mengi ma mfunu twa kizayila e kolo mindele ka mia lweke ko, twa kala ye nlongo mia sadisingi nkangu eto, twa zaya fula sengo mu vanga mbele, tanzi, nsengo ye nkele nkutu mia nwaniningi e vita. Mambu momo ma mana siwa nsiku kwa mindele, ma mana vilakana, ka vena ndombe zeye vanga ntumbu ko. Esi nsi eto a zaya vanga minlele ye yuma ya mpila mu mpila ka tu lendanga diaka vanga ko. Esi kongo a zaya lunda nitu a mbuta zau za fwanga mu ntangu a ntama. A vingilanga ma ko ye nzadi za kala muna te ye gwa, ma kanda mau ma kalanga mwa nda ye vena ma lwaka yi bosi se a siang'e lumbu a fwete zika mfumu a kanda dia kondwa wola. Mu ndwak'a mindele ma wonsono momo ma kanikinwa ye siwa nsiku. Mbuta za wonsono za zaya ngangu zozo za mana fwa, a leke a kondwa wuna a lenda vanga mu kuma kia bala kwa nsiku mia mindele ngangu zina za wonso za vila, twa vutuka manima.

Esi nsi eto mu tandu yina, a zaya nokesa mvula mu ntangu yin'a zola vo ya noka. A kala mpe ye lendo mu kanga yo vo ka yi noki ko mu ntangu yina k'a kala ye nsatu a mvula ko.

Lendo ya yingi ya kala mu tandu kina wunu ka tu lendi yo ko, zola ye ngwizani ya kala mu tandu kina, wunu ka ku lendakana ko mu kondwa kwa bundan'e vuvu muna eto ye eto wau vo e luvunu se yi nzil'a kangalela mu tandu kiaki. Mu tandu kina kia kondelo malongi ma Nzambi, nzo ze nkanda ye fu ye ki mindele luzitu ye zola ngolo ya kele, mu katuka mu luzingu lweto ye kota mu fu ye zingu ya ki mindele ma mengi ma mbote ma lundila moyo ma katulwa, zingu kia muntu kia kufama mpasi mu mona boba kia luta nkam'a mvu muna zingu kiani, yimbevo ya yiza veka, keto dia saka, kimbeni ye mpondani za kituka se nsaka muna nzila, muna ma vata ye mbanza. Malongi ma nkanda mezi kulula luzitu lwa mvila za ma kanda, nzimbu ye ngangu zizidi katula wungudi muna wantu, ma bundu ma Nzambi ma veka, yi mvuka ya saka, wantu a engi a longoka, a sianga ngangu zau ku ntwala ye vilakana ki muntu kiau, k'a lenvokanga kala ku nim'a muntu wa nkaka ko, aki monanga vo e au e ngangu zingi yi kuma vo au kaka en'a lunga mu toma tumina kadi en'a vita yala ye tumina ka ena ngangu ko.

E kolo esi kongo a longokela mu mpila za kisi kongo, kondwa nzo a nkanda, lembi zaya masono e mbuta za kal'e luzitu mun'a leke, bosi a leke mpe a zitis'e mbuta ye vingila ntangu au mu vewa lendo mu yantika tala mambu ma ntel'au ye kuna ki fwana mbandu a tala mambu ma ki mbuta. O wau mu nzayilu ye ngangu za nkanda mia nda, luvuvamu lumene, mpasi za kota mu ma kanda: Vena ye matoko ma mengi ma manisa lulongoko lwa nda, ka masalanga ko, mu kuma ya mpila mu mpila. Vena ye ena tu wanga vo nki a fulu a ku nsi e ? ntalu kwa se a mfutanga e? tala mono nsundidi a wonsono ena lunanga muna nzo yoyo lusadilanga. Vena mpe ye ena ka ba tumamenanga wantu a wene mu salu ko, kadi ka ena ngangu ko. A vilakananga vo e mbala wa vita, kuna nto, ka nwanga mvunzu ko. A vilakene vo e ngeye mbwasi lenvokel'e nkanda, bosi se wa kituka wu nkanda. A wonsono a tukanga mu nzo za nkanda mia nd'a zolanga vo kina ka lwaka kaka, yani yi fwete kala mfumu kuna salu, wau vo yani wizidi ye ngangu za mpa, lutidi a wonso, kadi mena ka teng'e yani e au muna ntangu au ka ma longelongo ko, yi kuma vo a fwete katulwa yani ka vinga vena fulu kiau. A vilakananga vo e zingu vava nza ki tezaneswanga ye maza mu nkoko, ka ma lekanga ko, kadi Nzambi wa ntuma kwenda. Di vovele vo, en'a vita wau a salanga, viok'a singa vioka, en'a kwizanga mu kota enanga muna fulu asisanga, muna ki mbuta evo muna mfwilu zau. Ka dina kwani nsasa ko, dia lwaka ye vava fulu kia ntete muna salu ngatu vo muna zunga evo nsi.

Dia lusadisu mu teka kota muna salu, songa zola ye ngangu za salu kiokio, wa moneka vo wu nsadi a mbote, wu nsikidisi ye ntomesi a salu, wuna ye ntona za twadisa ena salanga au ku mosi, lenda silwa ki mbangi kia mbote mu tombolwa va fulu kia ki mbuta muna nzo a salu. Mbote mu vingila wa solwa ka mu ki sunzula ngeye ki beni ko vo wu nsadi a mbote, tomene longoka ye ngeye kaka wuna ye ngangu zi lenda tomesa salu mu fulu kiokio. Tuka muna zi nzo tu sasukilanga, muna ma vata ye mu salu, ka dia lusadisu ko kwa muntu kenda ki siengi kuna ntwala. Kimbeni di kotesanga vena fulu kina wantu, yi kuma vo a mbut'a vovelenge vo: vingila wa zayilwa wo. Ena luzinganga, mon'a ku monanga mpila sadilanga ye ngindu o songanga muna salu evo muna fulu ya mambu ma luzingu. E toma longoka mu nzo a nkanda, ka yi sunda wantu a wonsono ngangu ko, ngatu vo yi sunda wantu mu ntomeseno ye nkubikilu za salu. Kansi tu dia ludi vo e toma longoka muna nzo a nkanda yi toma zaya mena ma longwanga mu nzo yoyo ya nkanda, vo mambu ma mpatu a ntoto longelo ma mpatu mpe se wa toma zaya, vo ma ntungilu za nzo ngatu vo nzila ye nlonda, mena mpe ma toma zaya, vo wenda longoka mambu ma wukulu ma yimbevo ngatu vanga nlongo mena ma toma zaya. Yi kuma muna zingu tu fwete zola zaya ye zitisa muntu mu mena ka longokele, zitisa mfutuka zandi ka songanga mu ntomeseno a salu ka zeye. Wantu a yingi vo a bak'e nkand'a nsuk'a lulongoko, k'a zolanga diaka mona ngatu simba nkutu nkanda ko. E salu se kwenda nwe malavu tuka mene ye kuna ntangu a leka, sanisina vo yani wa toma longoka, ka fwananene ye muntu ko, kadi mena ka longokele, ena avita k'a sala mo longwa ko yi kum'e wau yani fwete kala mfumu wau vo ma ka zeye mengi. Tuka va mbakisilu a mpil'e yoyo, ka lendi zitisa mfumu a salu ka wene ko, ka lendi toma sala kia mbote ko wau vo e fulu ka siwa ki ke, ka lendi zitis'e lutumu lwa mfumu a salu ko wau vo va fulu kia zowa ka ku nsianga, ka lendi ku mbunda vuvu ko. Mu kuma kiokio kia kondwa kwa vuvu, e zola mpe ka ku lendi kala ko, vena va kondelo e zola e ngwizani mpe ka yi kalanga ko. E salu mpe ka ki lendi singama ngatu toma ko. E mfumu na ka tona nsadilu za muntu ndioyo, se di mosi kaka di lenda sadis'e salu, yi katula muntu ndioyo kenda kuna ka fwete yangalela ye sadila mu lutumu lwani e vo lwa muntu ka mona vo yi wu nlutidi e ngangu.

Lubu ye Nkondo

Mu nza, muna bulu yi tilumukanga, e bulu ki sundi e keva yi Lubu. E Lubu mu diaki ka tetokelanga nze se Nsusu, nze se Dibata «Mpatu» mpila mosi ye nuni za mpila mu mpila. Nswaswani mosi kaka vo e Lubu o sianga evo o lozelanga maki mani muna fulu yi dingamenang'e maza: mu mayanga, mu mvwila yovo mu ma

wulu. Fi bulu fiofio fia mbi, fia ndwelo – ndwelo, kansi fi toma tokanesanga wantu wau vo fi zingilanga mu fiba kaka menga. Yi kuma muna zingu kiani o Lubu o kalanga mu fulu ya tombe, finamena bulu yina ye menga. Muna zi mfinda ye muna ma vata e zingu kiani fiba menga ma ngani. O Lubu wau vo wa fioti – fioti, ntokanesi a bulu ya nkaka, wa vewa zingu kia nkufi, kia tezo kia nitu ye bi wani. O zinganga kaka lumbu nsambwadi vo tetokele muna diaki. O lungisang'e lumbu yoyo vo ka vondelo kwa mbala vwidi menga kele fiba ko. Mu ndilu ani, o Lubu o zolanga teka tala keti vo ndiona ka fibil'e menga wa leka yovo wa sikama kena. Mu zaya, Lubu ka fwete tomboka kuna ntu ye kinina vena kutu e zak'e ntangu nkutu o kotanga mu nzunu a muntu mu kwenda vavi fulu kia luvuvamu mu fiba menga kondwa vonza kia lufwa. E fi bulu fiofio yi fi mwanganesang'e yi mbevo ya ntu bwanga ye nitu kiozi, mabibi ye ngyanduka, nzieta ye mayovoka. Yi kuma vo e Lubu mbeni a muntu wau vo yani o kotesang'e menga ma mbi mu nitu a muntu mu ku nkotes'e kimbevo.

Lumbu ki mosi Lubu na ka mana fib'e menga, o yukwiti, wa zola vunda mu luvuvamu. Wa tilumuka, wa yenda vwanda va lukaya lwa nti wu bokelelwanga vo Nkondo, nti wa nene wu landanen'e vonga ye mfuma. Va ntoto ka vena nti wu lutidi e vonga kwa sina dia Nkondo ko. Yi sia vo tu lenda vova vo yi mbut'a nti mia wonsono va nza. E Lubu wa vundila vena ntandu a lukaya lwa nkondo, wa nimba ye wa tuvanga wau vo wa toma yukuta ka kele ye menga ma ngani ka mana fiba. Kuna nima, wa yantik'e mona diak'e nzala wau vo ntangu a nda ka vanga vena ntandu a lukaya lwa Nkondo. Yani wa bokela Nkondo ye wa vova : e nkondo, toma kumama, e mono se yi tilumuka, kwa bwa. Nkondo wa vumuka, bosi wa vutula kwa Lubu: di mosi ntondele kwa ngeye, dia ku nkanina vo se kwenda. Kansi ki lendi tonda ko wa ntela vo: ya kumama kia bwa. Kina nga wiza, wa yukuta ye vumu kia yela ye menga, kuna vindu kia wonso nga wiz'a tilumukiningi, ki nikukini ko, e wau se wun'e mu nzala e zitu se di tombokele ? vweza wu mvwezele, ntondele, telama wenda kia mbote. E lumbu na wenda, na wiza vundila diak'e vava wa vava kosokela mu lutayi ,kwa sotoka wau vo vena lukaya nga kala nsumbi za ku mbwisa kele zau muna tilumuka. Lubu wa zola vova diaka, kansi Nkondo ka zola diaka wa mambu mani ko wau vo luvwezo ka vitisa muna nkanin'ani.

O Lubu wa tilumuka muna zulu bosi ka vova: ku mbaki mbi ko, e diambu mpovele ki vovele dio mu ku vweza ngatu ku konda luzitu ko. Yi mu ku songa vo, e'to a bulu ya fioti vo se tutelama, bizitu bi ku tu komamanga, wau vo ngeye se mene vang'e luzolo lwa ku ndunda vena ntandu a lukaya lwaku, ye zitu diama dia wonsono, muna ntangu ya wonso mpenge muna vunda, ki lendi sala ku kindula ko muna telama dia fwana ye dia luzitu mu ku kanina ye ku susumuna mpasi vo wa siama kwa bwa.

Mpovo zozo za nsuka, za toma fwemesa Nkondo bosi ka vova : vutukidi diaka vo kia bwa? e nuni ye nuni, e nkewa ye bulu ya nkaka yi matanga ye kulumuka ka yi ku mbwisanga ko, ngeye fi Lubu yi ku mbwis'e? nda kaka kuna ye dina vova ngatu vanga ko. Nanga nkolw'a menga yi veng'e wowo muna vov'e mpamb'a mpamba.

E Lubu lwa yenda, Nkondo wa sala vena fulu kiani kuna makasi mu kuma kia mpovo za Lubu mu ntangu a tilumuka. O vo tu tadidi, e Lubu ka yendela mpe mu kiese ko, kanele vo wa toma vunda muna luvuvamu ye kiese, e nsuka se ka ya kala ya zola ye ngemba ko. Muna tala ye toma tadidila, mpovo za swaswana va kati kwa Lubu ye Nkondo. Ka dia luzolo ye ngindu za Lubu ko mu kondwa luzitu kwa Nkondo. E ngindu za Lubu za kala va fulu kia sia vo wuna ka ki mwenanga ye mpila yina ka ki banzilanga, e yani zita kibeni kena mu kuma kia menga ka fibanga. Muna ngindu zani, vo ka tilumukina ku ki nsusumukina, e Nkondo wu lenda bwa, di vovele vo wonga wa tala fulu ki bwila Nkondo ka mona, mbi ka mona ya yambula nkweno Nkondo tomene ku ntambula, tomene ku nlunda ka bwa, di ka vovela vo: ka kumama. Kwa Lubu muna bulu ya wonsono yi tilumukanga, e yani e zita kwingi, di ka vitisil'e mpovo za vova vo ka kumama, kadi vo e yani nkwa zitu, se ka tilumuka. E kolo e Nkondo ka zaya vo e lukaya lwani, yi tini kia nsuka kia nitu ani, yi tini kia toma yoya muna nitu a nkondo, o Lubu ka zaya wo ko ngatu nkutu yindula wo. Diambu ka mwenenge kaka mu Nkondo ka vwanda. Kwa Nkondo dia moneka vo sakanenwa, wau vo : Mbemba, Ngono – ngono ye Mafungu ,nuni za nene, za zita. Nkewa bulu kia malu ma ya ki matanga ye kulumuka, takuka ye sambuka tayi mu tayi, Nkondo ka wu bwanga ko, weyi fi Lubu fi fwete vovela mpil'e yina. Nkondo wa vilakana vo: Lubu ka zaya wo ko vo: va ntoto, konso kwa muntu ye konso kwa bulu ki yindulanga, ki kalanga ye kwikizi vo: ka vena muntu ngatu bulu ki fwananene ye yani ko. Mu wete, mu ngolo, mu ngangu ye mu ma wonsono mena ma vangwanga mu zingu e m'ani ma wete kaka.

Yi kuma di singa kala dia mbote kwa eto wantu mu zayanga tezo kia nitu ye ngangu zeto mu kitezanesanga ye wantu a nkaka. Tu vavi kalanga mu fulu yina tu fwete songela zola ye ngemba mu nkota ye mpayik'eto mu fulu yoyo. Tu fwete toma zaya fimpa mvovo tu vana kwa nkweno muntu mpasi vo twa lund'e zola, luvuvamu ye ngwizani. Tala ngwizani a Lubu ye Nkondo ya fwa mu kuma kia Lubu wa lembi toma fimpa keva ye vonga kwa nitu. Kondwa kwa toma tala fulu kina ka vundila : mu tayi yovo va lukaya lwa nti: o vo muna vundu kia wonso ka vunda e lukaya ka lwa bwa ko, e tayi ka kia vwetama ko, muna tilumuka e nti wu lenda bwa e?.

Nkatu, kadi vo e zita kwani wau vo ka kwa nikuna nkutu lukaya ko, ka ku lendi vweteka tayi kia Nkondo ko, di vovele vo ka zitu di lenda bwisa nkondo ko, ngatu nkutu kola evo katula lukaya lwani. Di songele vo e Lubu ka tilumukina ku malembe yo vo ku ngolo, ka kanina yovo ku susi, e Nkondo ka wu lendi mona mpasi ko ngatu nkutu vo ningana.

Mboma, Nsinga,Yembe ye Nkongo a nkele

Va kala lumbu ki mosi, Nkongo a nkele wa yenda mu nkond'a mbizi muna mfinda. Wa zieta nzanza mia nda ye mfinda za nda, ka mona lau dia bulangana mbizi evo bulu ka lenda sika ko. Ku nima, muna kuma kia ma yovoka, wa baka makani ma viokela mu nzil'a nzanza. Mu nzanza vo muntu o kwizanga, vena vala ka fwete moneka kwa ena kuna ntwala muna nzanza wu lende.

Mboma wa kala wa zingama vena sin'a nti wa nda. Nti wowo ka kala,wa kala wa zingamwa kwa nsinga wa tuka vena sina dia nti ye kuna zi ntayi za fioti kuna ntandu a nti. Bosi, e Mboma kina ka vundanga vena sin'a nti wowo, kuna ntandu a nti kwa vundilanga na Yembe. O Mboma vava ka di kata mu katula mabibi, evo ma yo vo ka, wa mon'e Nkongo a nkele mu kwiz'a voki kena, wau vo e nti wowo va ndambu a nzila wa kala, Mboma wa tona vo: kina ka lwaka vo e Yembe mona ka mona dio, vo se mwene dio, lenda zola ka sika dio. E Yembe vo se di telele, bwa di singa bwa vava sina dia nti, vo se di bwidi, yani Nkongo a nkele se kenda dio vavi ye vena ka mona dio ye bonga dio kaka. Wau mu kwenda dio bonga, bosi ka ku mbona, vo ka mbona kaka, vonda mpe ka ku mponda. Mu kuma kiokio Mboma wa tumina kwa Nsinga mu samuna kwa Yembe vo ka yambul'e yimbila, Nkongo a nkele wu twa kwiza, ka lenda vonda eto a tatu: mono Mboma, ngeye Nsinga ye yani na Yembe.

Yi kuma vo dodokolo ngeye na Nsinga wuna wa nda wa finamen'e tayi ki twa vundila na Yembe, dia mbote wa nlukisa mpasi vo ka tilumuka e kolo kina vo e Nkongo kinu ka finama va sin'a nti wau tu twa vundila ko. Kansi Nsinga ka zola tumama ko, wa vakula nkalu mu samuna nsamu a ngizilu a Nkongo a nkele kwa na Yembe, ka mona vonza kia ngiz'a Nkongo ko.

Nkongo vava ka yantik'e tomboka, wa wa Yembe di twa yimbila muna nti. Wa katul'e nkele vena vembo, wa finamena, wa kuluka ye toma kengelela keti vo va nki a lutayi keta yimbidila. Wa mona, wa lambul'e nkele ye wa nsika, Yembe wa fwa, wa sotoka vena sina dia nti, Nkongo wa yenda mu zola tota Yembe vena ka bwila, wa mona Mbom'a nene, wa zing'e nkata. Nkongo wa bong'e mbel'a mpata ye wa nzeng'e ntu, Mboma wa kaza mu ngolo ye wa vova kwa Nsinga: mwene, weyi nga mpova, ndioyo e Nkongo lenda vonda eto a tatu, se tadi kaka.

Mboma wa fwa, e nkongo wa yenda bong'e Yembe ka teka vonda vava ka vutuka wa tal'e Mbom'a ndongwa diaka ka vonda vena ka yilalele, dia mvanga mpasi ye ki di e kiuvu: weyi mpanga mu nat'e Mbom'e yayi? mfwete ku nkanga va ntete, nsinga mfwete zenga ya nkangila vena ntete. Vava ka vilul'e nsingu, o mwen'e Nsinga wa zingama muna nti, wa zenga wo vena sina, bosi ka nanika wo mu kang'e Mboma vena ntete.

Nkongo wa vola nsinga muna ngolo, wa nanika wo, makaya, ntayi za nti ye yani nsinga a mana kolomoka ye kwenoka ma bula mu kuma kia nanikwa mu ngolo, bosi e Nkongo ka mana zengonon'e nsinga mu toma kang'e ntet'ani a Mboma. Nkongo wa yangalala wau vo bakidi e Yembe ye Mboma va fulu ki mosi. E nzanza mina ka landa ye ma bibi o vilakene mo mu baka Yembe ye Mboma. Wa lenda baka nsendo a nzietelo ani muna miongo ye ndimba. Yi mu mambu ma mpil'e yayi a mbuta a vovelenge vo: e nziakuna vo ka ndia ko, nga dingalala yi ndie? a lende diaka vo: e kubulu – kubulu na di konda, e swakala – swakala ka di lendi konda ko.

Vava, o Nkongo ka mona bulu ka sika ko muna mfinda, e Yembe ka vweza dio ko, muna vuvu ye luzolo lwa nat'e Yembe kwa esi nzo ani, wa mon'e lau dia vond'e Yembe. E Yembe yi dia nsong'e Mboma wa vitumun'e nsinga ye ntayi za nti wa kele na Yembe.

E wau mu manisa tini kieto kia nsamu wau, tu zolele zaya nki kia vondesesa Mboma, Nsinga ye Yembe?

Dia fioti kwani dia katula mioyo ntatu; dia vonda ntindu e mpila zi tatu za ma kanda : Mboma ye Yembe a fwa mu kuma kia lembi tumama kwa Nsinga, kondwa kwa luzolo lwa sadisa ndiona ka zinganga yani va fulu ki mosi.

O Nsinga wu ka banzila vo e vonza kwa Yembe kaka kia kele kwizanga kanele vo e mpodi Mboma ka toma sasila e vonza kia lufwa lwa au a tatu.

Mu kufik'ensamu wau tulend'e vova vo, NSITA ZA NSINGA ZA BA VONDA AU A TATU. Kadi ,kala vo e Nsinga wu tumama mu susumuna Yembe, ka tilumuka ,kenda bonso wuna wa lombele Mboma, o Nkongo ankele nga wa luta kondwa kota kuna mfuta kwa kele vundilanga Mboma. Mu kuma kia lembi mona Mboma, e Nsinga mpe nga ka wa nanikinwa mu ngolo ye kalumuk'e mpil' yina ko.

NSI A KONGO

Mu nza , konso nkangu wu zola longokanga ye zola toma zaya lusamsu, vonga yovo nene ye leva kwa nsi a wutukila. Kwa yeto mpe difuete kala mpila mosi, kamsi vena ye mpasi zimosi mu nkot'a nzenza za esi mputo ye kimfumu kiau, nsi za yingi za mana zengononwa ye kayanwa mu yi mfumu ya nsi ye ndinga za yiza mo yadi. Mbandu nze yi nsi eto a Kongo ya kayanwa mu tini tatu ya nene. E kongo dia nene, dia ngolo ye dia luzitu dia kele, kadi e gyalumuka kwani kwakele luta 300.000km2. E kongo diau kulu ka dia kelenge nsiku mi mosi ko, divovele vo nsadilu zi mossi, lusansu lumosi kansi konso kwa zunga kia kelenga ye nsiku mia swaswana ye zunga ya nkaka. Nsiku mina ka mi lendi vengomoka fu ye kadilu ya kisi kongo ko: NTEMO MOSI.

Mu ndwak' a mindele, mu nsuk' a XV° sekulu, e nsi a kongo ya vambana; e nzadi a kongo ya kituka se mwingilu kuna ntandu vo yi kuna yanda e bengo yi dia vambula e nsi a Angola; kuma Este e kwango dia kelenge kaka yi mwingilu.

Mvivu sambanu (6) mia kala miangu mia kimvuka kia NSI A KONGO: Emi. MPEMBA, SOYO, MBAMBA, MBATA, MSUNDI ye MPANGU. Vo yi nkumbu tatu za ntete za kele za mfunu a nene mu nsi a kongo. Va kele ye zunga ya kangamena muna mvivu miomio nze yi: wembo, wandu, Nkusu ye matadi kasi ye tini ya fi namena, mpila mosi ye Mvivu mia AMBUMDU mia kala mu lutumu lwa MTIMU A KOMGO. Di mosi di fwete toma zayidilwa, ka va kele ntangu mosi ko ya sia NSI A MVIMBA ya bundakana mu lutumu lwa nsi kumosi — Di vovele vo konso kwa mvivu ye konso kwa zunga kia kala ye lutumu lwani kondwa kwa teka vingila nswa ye lutumu lwa NTOTELA kuna MBANZA KONGO.

E MBANZA A KONGO ya tungilua va kati kwa nzanza wa zungwa kwa miongo mu toma taninwa mu ntangu a vita ye a mbeni: diodio dia toma sonekwa mu ma sono ma j. Cuvalier. Wau vo vata dia zangama mu leva kwa 7km tuka ku ntandu ye ku yanda dia MBAZA AKONGO. Tuka vena MBAZA ye kuna lwezi,

mpambu a nkoko a Lunda wu kitu lang'e tini yi finamene se ya mbote-mbote ye ya nyimi a mbongo. E Mbanza va ntandu a miongo ya tungwa kadi tuka kuna pinda ye kuna Mbanza, ntomboka ye ntomboka ye vena lwakila kuna mvivu a Pemba.

Mvivu wa kala va kati – kwa nsi, yi ntu ye yi tuku dia Kongo.

Mu luyantiku lwa XVII sekulu e ngang'a Nzambi Laurant de Lucques ka zayidilanga e mpil'a Mbanz'a nkulu nana vo ngiva ye nkuluk'ani nzaki ya yelenge.

E nsi eto a Kongo ka ya kele yovo ka ya yantikila ku mosi ko, vongeswa ya yele vongeswa nga mu vova ye wizana muna zunga ya wonsono e mu africa. Muma velela kua ntima, wungudi ye ndeko za zola vanga luzolo lwa nkangu ye nsinbani a mbote, zi nfumu ye twadisi ku mosi ye mfumu za finamena ye KONGO mu vukanesa nsadilu ye ngwizani za nsi ye nkangu au mu tomesa ye kumika wete dia nkangu a nsi zau zole, ku nima ngwizani zozo, za nsi ye nkangu mia toma vwandanga ku mosi nze yi mfumu za zunga kia O KANGU, e nkangu wa tung'e Mbanz' a NSUNDI a tuka kuna ntandu a nkoko a KWANGO. Kuna ndimb'a KWANGO ngwizani yoyo ya kota mu nsi a MATAMBA, NDONGO, LIBOLO, ye KISSAMA. Mu toma zaya, tusidi yovo tu bandwidi e tini, vonga kwa nsi ye nkoko mia KONGO, Ku mosi ye nsi za zung'e KONGO mu koko yau kulu.

NSI A KONGO

ANZIKA
(BATEKE)
MPUMBU
OKANGO
LOANGO
NSUNDI
MPANGU
SOYO
MBAMBA
MBATA
NZETO
MATAMBA
ANGOLA
NDONGO
LIBOLO
KASANJI
Mbanza Soyo
Mbanza Mpangu

O.E.198 — 1500 ex. — I.N.-E.P. — 2006

CORDEIRO ERNESTO NZAKUNDOMBA

Ngutukil'a Maquela do Zombo, muna kia 01/05/1940

Muan'a tata Muehombo ye ngwa Luleko Suzana

Wayantik'e kilonga kuna BMS - Kibokolo ye manisin'e malongi kuna

Congo Belga tuka ku BMS Kibentele ye - BMS Gombe – Lutete: mutanga kilongi:

Wa yantika longa kuna Kyende mu 1962 – 69 wele ku Kuilu – Ngongo 1969 – 73, fidilu ku Kinshasa ka bakil'e nzila muna 1974, kotele mu Angola. 29/05/75, wa kangama ye kota boloko dia FNLA vena Uije ye wa yenda vayikiswa mu ndomb'a Dibundu kuna Damba kia 06/11/1975. Nswamini kuna Mbanz'a Nkusu ye kina kia kala kia 12 de Janeiro ya yenda bongwa mu kota mu vevol'e nkangu a zunga ya Kibokolo Maquela, Kuimba ye Mbanz'a Kongo bosi twa vutuk'e Maquela. mu 1976 – 77, ya kala mfumu vena Maquela ye 1978 ntumisu kuna Uije ku Comissao Politica Provisória, ku nim'a fraccionismo nkotele mu Comisao directiva ya Kimvuka.

Mu mvu a 1977 ya kota ku malongi ma mbumba ku Uije
Mu mvu a 1979 ya kwenda longwa ndwaninu a sadi kuna URSS
Malongi ma nwanin'a sadi ku Tchecoslovaquia. 1980 nkotele ku nzo a Kinzonzi.
Malongi ma salu y'a leke kuna Polónia mu 1985
Malongi ma nkadilu a wuntuadi ku escola do Partido mu mvu mia 1988 – 90
Sindicato ye mvuilu a mazandu kuna Ngipito 1993
Sindicato ye vovana ye wizana o mu Africa – Zâmbia 1994

Ya sala kuna UNTA/ Uije va fulu kia nsoneki'a ntete, ngizidi ku Luanda ku masoneki ma nene, ku nsuka ngizi vingila mfumu Pascoal Luvualu. Mono ya vangis'e ma Sindicatos, federações ye confederação. Mu mvul'a 1994, mbanisi e salu kuna UNTA, mvutukidi kuna Uige va fulu kia nsoneki a ntete a kimvuka. Mu ngonde ya n zole a mvu a 1999 nsilu Kinguvulu kia Uige ye kina kia yiz'e luvuvamu mu mvu a 2002 ya van'e fulu kwa Nguvulu wa tumua kua UNITA mu yal'e Uije.

Mu ngonde a nsambwadi a mvu wa 2004 mvutukidi ku nzo a Kinnzonzi va fulu kia Kimpovi.